SANSKRIT SAHITYA PRISHAT
VOL 17 1835
G.K.U.

Reg.

Vol.

१८५६ श

स्कृत-स

ामबाज

The

Reg. No. C. 1073.

Vol. XVII, No. 9] ary, 1935.

१८५६ शकीये पौषे १७श-वर्षस्य ९म-सख्या

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

संस्कृत-साहित्य-परिषदो मासिकं मुखपत्रम्

भारते भातु भारती

सम्पादकः—

श्रीक्षितीशचन्द्र-चट्टोपाध्यायः

सहकारिसम्पादकः—

श्रीउपेन्द्रमोहन-सांख्यतीर्थः

स्कृत-साहित्य-परिषत्, वार्षिकमूल्यम्—३) रूप्यकत्रयम्

ामबाजार; कलिकाता। Foreign price—7s.

Printed and Published by

Dinabandhu Sahityashastri

The Sanskrit Sahitya Parishad, Shyambazar, Calcutta.

Printed at

CALCUTTA ORIENTAL PRESS

3, Panchanan Ghose Lane, Calcutta.

সংস্কৃত-সাহিত্য-পরিষদ্‌গ্রন্থমালায়াম্

— কলকত্তাস্থ-রাজকীয়-সংস্কৃত-মহাবিদ্যালয়াধ্যাপক—

শ্রীযুক্ত-কালীপদ-তর্কাচার্য্য-

সম্পাদিতা গ্রন্থাঃ

১। **মুক্তিবাদঃ**—গদাধর-ভট্টাচার্য্যবিরচিতঃ, শিবরামকৃতয়া প্রাচীনয়া টীকয়া তর্কাচার্য্যকৃতয়া মুক্তিদীপিকাখ্যয়া টীকয়া বঙ্গভাষাময়েণ তাৎপর্য্য-বিবরণেন সুবিস্তৃতয়া সংস্কৃতভাষাময়-ভূমিকয়া চ সমলঙ্কৃতঃ। ক্রাউন আকৃতিঃ, ২৪২ পৃষ্ঠানি, ১৯২৪, মূল্যম্ ৫৲।

২। **প্রশস্তপাদভাষ্যম্**—জগদীশসূক্তিসহিতম্, তর্কাচার্য্যকৃত-সূক্তিদীপিকা-টীকয়া বঙ্গভাষাময়-ভাষ্যতাৎপর্য্যেণ সুবিস্তৃতয়া সংস্কৃতভাষাময়-ভূমিকয়া বিস্তৃত-বিষয়সূচ্যা চ সমলঙ্কৃতম্। ডিমাই আকৃতিঃ, ২৫০ পৃষ্ঠানি, ১৯২৬, মূল্যম্ ২৲, (সদস্যপক্ষে) ১৷৷০।

৩। **নলদময়ন্তীয়ম্** (সপ্তাঙ্কনাটকম্)—শ্রীযুক্ত-কালীপদ-তর্কাচার্য্য-বিরচিতম্। ডিমাই আকৃতিঃ, ১৫০ পৃষ্ঠানি, ১৯২৬, মূল্যম্—১।০, (সদস্যপক্ষে) ১৲।

বিদুষামভিমতানি

১। **ম০ ম০ শ্রীকামাখ্যানাথ-তর্কবাগীশস্য** - গদাধর-ভট্টাচার্য্যকৃত-নবমুক্তিবাদঃ শিবরাম-কৃত-টীকয়া নব্যনৈয়ায়িকাগ্রণী-শ্রীযুক্ত-কালীপদ-তর্কাচার্য্যকৃতদীপিকয়া চ সহিতঃ সংস্কৃত-পরিষৎ-সংগৃহীতার্থব্যয়েন নিরুক্তপরিষদধ্যক্ষাণামান্তরিকপ্রযত্নেন চ মুদ্রিতো ভূত্বা প্রকাশিতঃ। মুদ্রিত-পুস্তকানেকাংশপর্য্যালোচনেনাপি কশ্চিদ্ ভ্রমপ্রমাদাদিদোষো ন পরিলক্ষিতঃ। অতঃ পরিষৎ-সংগৃহীতার্থব্যয়স্য পরিষদধ্যক্ষাণামান্তরিকপ্রযত্নস্য চ সার্থক্যং বয়মুপলভামহে। দীপিকা-প্রণেতৃ-তর্কাচার্য্যেণ বহূনি তন্ত্রাণি পর্য্যালোচ্য তেভ্যঃ প্রমাণানি সংগৃহ্য চ নবমুক্তিবাদস্য পরিপোষণার্থং তত্র সন্নিবেশিতানি। তস্মাচ্চ শ্রীমান্ তর্কাচার্য্যো ধন্যবাদস্যাশীর্ব্বাদস্য চ সুযোগ্যতমং পাত্রমিতি বয়ং মন্যামহে।

২। **লক্ষ্মণশাস্ত্রিণোদ্রাবিড়স্য**—শ্রীমতা পণ্ডিতপ্রবর-কালীপদ তর্কাচার্য্য-মহাশয়েন গদাধর-ভট্টাচার্য্য-প্রণীতো মুক্তিবাদঃ প্রাচীনয়া শিবরাম টীকয়া সহ সংস্কৃত সাহিত্য-পরিষদ্দ্বায়েন মুদ্রাপিতঃ। তত্র চ তর্কাচার্য্য-

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

इयं संस्कृत-साहित्यपरिषत् प्रतिभा रवेः।
भावालोकैर्मनःपद्मं प्रकाशयतु धीमताम्॥

January 1935. { १८५६ शकीये पौषे १७श-वर्षस्य ९म-संख्या } Vol. XV No. 9

अगुरुदाही

मुग्धबुद्धिरभूत् कश्चिदाढ्यस्य वणिजः सुतः।
जगाम स वणिज्यायै कटाहद्वीपमेकदा।
भाण्डमध्ये च तस्याभून्महानगुरुसञ्चयः॥
विक्रीतापरभाण्डस्य न तस्यागुरु तत्र तत्।
कश्चिज्जग्राह तद्वासी जनो वेत्ति न तत्र तत्॥
काष्ठिकेभ्यस्ततोऽङ्गारान् दृष्ट्वाऽपि क्रीणतो जनान्।
स कालागुरु दग्ध्वा तदङ्गारानकरोज्जडः॥
विक्रीयाङ्गारमूल्येन तच्चाऽऽगत्य ततो गृहम्।
तदेव कौशलं शंसन् स ययौ लोकहास्यताम्॥

तिलकार्षिकः

कथितोऽगुरुदाह्येष श्रूयतां तिलकार्षिकः।
बभूव कश्चिद्ग्रामीणो भूतप्रायः कृषीवलः॥

स कदाचित् तिलान् भृष्टान् भुक्त्वा साधूनवेत्य तान् ।
भृष्टानेवावपद् भूरींस्तादृशोत्पत्तिवाञ्छया ॥
भृष्टेषु तेष्वजातेषु नष्टार्थं तं जनोऽहसत् ॥

अग्निकुम्भः

तिलकार्षिक उक्तोऽसौ जलेऽग्निक्षेपकं शृणु ।
मन्दबुद्धिरभूत् कश्चित् पुमान्निशि स चैकदा ॥
प्रभाते देवतापूजां करिष्यन्नित्यचिन्तयत् ।
उपयुक्तौ मम स्नानधूपाद्यर्थं जलानलौ ॥
स्थापयामि तदेकस्थौ तौ शीघ्रं प्राप्नुयां यथा ॥
इत्यालोच्याम्बुकुम्भान्तः क्षिप्त्वाऽग्निं संविवेश सः ।
प्रातश्च वीक्षते यावद्गतोऽग्निर्नष्टमम्बु च ॥
अङ्गारमलिने तोये दृष्टे तस्याभवन्मुखम् ।
तादृगेव सहासस्य लोकस्याऽऽसीत् पुनः स्मितम् ॥

नासिकारोपणः

श्रुतस्त्वयाऽग्निकुम्भाख्यो नासिकारोपणं शृणु ।
बभूव कश्चित् पुरुषो मूर्खो मूढमतिः क्वचित् ॥
स भार्यां चिपिटघ्राणां गुरुं चोत्तुङ्गनासिकम् ।
दृष्ट्वा तस्य प्रसुप्तस्य नासां छित्त्वाऽग्रहीद् गुरोः ॥
गत्वा च नासिकां छित्त्वा भार्यायास्तामरोपयत् ।
गुरुनासां मुखे तस्या न च तत्रारुरोह सा ।
एवं भार्यागुरू तेन च्छिन्ननासौ कृतावुभौ ।

धनिकपशुपालः

अधुना वनवासी च पशुपालो निशम्यताम् ।
पशुपालो महामुग्धः कोऽप्यासीद्धनवान् वने ।
तस्य धूर्त्ताः समाश्रित्य मित्रत्वे बहवोऽमिलन् ॥
ते तं जगदुराढ्यस्य सुता नगरवासिनः ।

त्वत्कृते याचिताऽस्माभिः सा च पित्रा प्रतिश्रुता ॥
तच्छ्रुत्वा स ददौ तुष्टस्तेभ्योऽर्थं तं च ते पुनः ।
विवाहस्तव सम्पन्न इत्यूचुर्दिवसैर्गतैः ॥
ततः स सुतरां तुष्टस्तेभ्यो भूरि धनं ददौ ।
दिनैश्च तं वदन्ति स्म पुत्रो जातस्तवेति ते ॥
ननन्द तेन सर्वञ्च मूढस्तेभ्यः समर्प्य सः ।
पुत्रं प्रत्युत्सुकोऽस्मीति प्रारोदीच्चापरेऽहनि ॥
रुदंश्चाऽऽदत्त लोकस्य हासं धूर्त्तैः स वञ्चितः ।
पशुभ्य इव संक्रान्तजडिमा पशुपालकः ॥

अलङ्कारलम्बकः

पशुपालः श्रुतो देव शृणवलङ्कारलम्बकम् ।
ग्राम्यः कश्चित् खनन् भूमिं प्रापालङ्करणं महत् ॥
रात्रौ राजकुलाच्चौरैर्नीत्वा तत्र निवेशितम् ।
यद् गृहीत्वा स तत्रैव भार्यां तेन व्यभूषयत् ॥
बबन्ध मेखलां मूर्ध्नि हारञ्च जघनस्थले ।
नूपुरौ करयोस्तस्याः कर्णयोरपि कङ्कणौ ॥
हसद्भिः ख्यापितं लोकैर्बुद्ध्वा राजा जहार तत् ।
तस्मात् स्वाभरणं तं तु पशुप्रायं मुमोच सः ॥

तूलिकः

उक्तोऽलङ्करणो देव शृणु वच्म्यथ तूलिकम् ।
मूर्खः कश्चित् पुमांस्तूलविक्रयायाऽऽपणं ययौ ।
अशुद्धमिति तत्तस्य न जग्राहात्र कश्चन ।
तावद्ददर्श तत्राग्नौ हेम निष्टप्तशोधितम् ॥
स्वर्णकारेण विक्रीतं गृहीतं ग्राहकेण च ।
तद्दृष्ट्वाऽपि स तत्तूलमिच्छञ्छोधयितुं जडः ॥
अग्नौ चिक्षेप दग्धे च तस्मिँल्लोको जहास तम् ।

खर्जूरीच्छेदकः

श्रुतोऽयं तूलिको देव खर्जूरीछेदकं शृणु ॥
केचिन्मूर्खाः समाहूय न्ययोज्यन्ताधिकारिभिः ।
ग्राम्या राजकुलादिष्टं खर्जूरानयनं प्रति ॥
ते दृष्ट्वैकां सुखग्राह्यां खर्जूरपतितां स्वतः ।
खर्जूरीं तत्र खर्जूरीः सर्वा ग्रामे स्वकेऽच्छिनत् ॥
पतितास्ताश्च कलिताशेषखर्जूरसञ्चयाः ।
उत्थाप्य रोपयामासुर्न चैषां सिद्धयति स्म तत् ॥
ततश्चाऽऽनीतखर्जूरा आदृता नो पणेन ते ।
खर्जूरीछेदनं बुद्ध्वा राज्ञा प्रत्युत दण्डिताः ॥

निधानदर्शी

उक्तः खर्जूरहासोऽयं निध्यालोकनमुच्यते ।
निधानदर्शी केनापि कोऽप्याजह्रे महीभुजा ॥
मा गात् क्वापि पलाय्यायमिति राजकुमन्त्रिणा ।
नेत्रे तस्योदपाट्येतां निधानस्थानदर्शिनः ॥
भूलक्षणान्यपश्यन्तं गतावप्यगतौ समम् ।
अन्धं दृष्ट्वा च तं मन्त्री स जडो जहसे जनैः ॥

लवणाशी

निधानालोकनं श्रुत्वा श्रूयतां लवणाशनम् ।
बभूव गह्वरो ग्रामवासी कोऽपि जडः पुमान् ॥
स मित्रेण गृहं जातु नीतो नगरवासिना ।
भोजितो लवणास्वादून्यन्नानि व्यञ्जनानि च ॥
केनेयं स्वादुताऽन्नादेरित्यपृच्छत् स गह्वरः ॥
प्राधान्याल्लवणेनेति तेनोचे सुहृदा तदा ॥
तदेव तर्हि भोक्तव्यमित्युक्त्वा लवणस्य सः ।
पिष्टस्य मुष्टिमादाय प्रक्षिप्याभक्षयन्मुखे ॥

तच्चूर्णं तस्य दुर्बुद्धेरोष्ठौ श्मश्रूणि चालिपत् ।
हसतस्तु जनस्यात्र मुखं धवलतां ययौ ॥

गोदोहकः

लवणाशी श्रुतो देव त्वया गोदोहकं शृणु ।
ग्राम्यः कश्चिदभून्मुग्धो गौरेका तस्य चाभवत् ॥
सा च तस्यान्वहं धेनुः पयः पलशतं ददौ ।
कदाचिच्चाभवत्तस्य प्रत्यासन्नः किलोत्सवः ॥
एकवारं ग्रहीष्यामि पयोऽस्याः प्राज्यमुत्सवे ।
इति मूर्खः स नैवैतां मासमात्रं दुदोह गाम् ॥
प्राप्तोत्सवश्च यावत्तां दोग्धि तावत् पयोऽखिलम् ।
तत्तस्याश्छिन्नमच्छिन्नं लोकस्य हसितं त्वभूत् ॥
श्रुतो गोदोहको मूर्खः श्रूयतामपराविमौ ।
खलतिस्ताम्रकुम्भाभशिराः कश्चित् पुमानभूत् ॥
वृक्षमूलोपविष्टं तं तरुणः कश्चिदैक्षत ।
आगतोऽत्र कपित्थानि गृहीत्वा क्षुधितं पथा ॥
स कपित्थेन तत्तस्य क्रीडयाऽताडयच्छिरः ।
खलतिः सोऽपि तत् सेहे न तस्योवाच किञ्चन ॥
ततोऽन्यैः क्रमशः सर्वैः स कपित्थैरताडयत् ।
शिरस्तस्य स चातिष्ठत्तूष्णीं रक्ते स्रवत्यपि ॥
स च निष्फलतारुण्यक्रतक्रीडाविचूर्णितैः ।
विना कपित्थैः क्षुतक्लान्तो ययौ मूर्खयुवा ततः ॥
कपित्थैः स्वादुभिः किं न सहे घातानिति ब्रुवन् ।
स खल्वाटो गलद्रक्तशिरा मूर्खो ययौ गृहम् ॥
मूर्खसाम्राज्यबद्धेन पट्टेनेव वृतं शिरः ।
रक्तेन तस्य तद्दृष्ट्वा हसति स्म न तत्र कः ॥
एवं देवोपहास्यत्वं लोके गच्छन्त्यबुद्धयः ।

लभन्ते नार्थसिद्धिञ्च पूज्यन्ते तु सुबुद्धयः ॥
निष्प्रज्ञास्त्ववसीदन्ति लोकोपहसिताः सदा ।

मूर्खभृत्यः

तथा च जडधीर्भृत्यो बभूवाऽऽढ्यस्य कस्यचित् ॥
सोऽजानन्नपि तस्याज्ञां जानामीत्यभिमानतः ।
स्फारं ददौ मौर्ख्यबलात् प्रभोस्त्वचमपाटयत् ॥
ततस्तेन परित्यक्तः स्वामिनाऽवससाद सः ।
अजानानो हठात् कुर्वन् प्राज्ञमानी विनश्यति ॥

रिक्थविभागिनौ भ्रातरौ

इदञ्च श्रूयतामन्यन्मालवे भ्रातरावुभौ ।
विप्रावभूतामद्वैधं तयोः पित्र्यमभूद्धनम् ॥
विभज्यमाने चार्थेऽस्मिन्न्यूनाधिकविवादिनौ ।
स्थेयीकृत उपाध्यायश्छान्दसस्तावभाषत ॥
वस्तु वस्तु समे द्वे द्वे अर्धे कृत्वा विभज्यताम् ।
युवाभ्यां येन नैव स्यान्न्यूनाधिककृतः कलिः ॥
तच्छ्रुत्वा वेश्मशय्यादि भाण्डं सर्वं पशूनपि ।
एकमेकं द्विधा कृत्वा मूढौ विभजतः स्म तौ ॥
एका दासी तयोरासीत् साऽपि ताभ्यां द्विधा कृता ।
तद् बुद्ध्वा दण्डितौ राज्ञा सर्वस्वं तावुभावपि ॥
द्वौ लोकौ नाशयन्त्येवं मूर्खा मूर्खोपदेशतः ।
तस्मान्मूर्खान्न सेवेत प्राज्ञः सेवेत पण्डितान् ॥

असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः

असन्तोषोऽपि दोषाय तथा चेदं निशम्यताम् ।
आसन् प्रव्राजकाः केचिद् भिक्षासन्तोषपीवराः ॥
तान् दृष्ट्वा पुरुषाः केचिदन्योन्यं सुहृदोऽब्रुवन् ।
अहो भिक्षाशिनोऽप्येते पीनाः प्रव्राजका इति ॥

एकस्तेषु ततोऽवादीत् कौतुकं दर्शयामि वः ।
अहं कृशीकरोम्येतान् भुञ्जानानपि पूर्ववत् ॥
इत्युक्त्वा स निसन्त्वर्य तान् क्रमात् प्रव्राजकान् गृहे ।
एकाहं भोजयामास षड्रसाहारमुत्तमम् ॥
तेऽथ मूर्खास्तदास्वादं स्मरन्तो भैक्षभोजनम् ।
न तथाऽभिलषन्ति स्म तेन दुर्बलतां ययुः ॥
ततः प्रदर्श्य सुहृदां दृष्ट्वा तत्सन्निधौ च तान् ।
प्रव्राजकांस्तदाहारदायी स पुरुषोऽब्रवीत् ॥
तदा भैक्षेण सन्तुष्टा हृष्टपुष्टा इमेऽभवन् ।
अधुना तदसन्तोषाद् दुःखाद् दुर्बलतां गताः ॥
तस्मात् प्राज्ञः सुखं वाञ्छन् सन्तोषे स्थापयेन्मनः ।
लोकद्वयेऽप्यसन्तोषो दुःसहाश्रान्तदुःखदः ॥
इति तेनानुशिष्टास्ते सुहृदो दुष्कृतास्पदम् ।
असन्तोषं जहुः कस्य सत्सङ्गो न भवेच्छुभः ॥

सुवर्णमुग्धः

अयं सुवर्णमुग्धश्च देवेदार्नां निशम्यताम् ।
पुमान् कश्चिज्जलं पातुं तडागमगमद् युवा ॥
स जडोऽनोकहस्थस्य स्वर्णचूडस्य पक्षिणः ।
सुवर्णवर्णं तत्राम्भस्यपश्यत् प्रतिबिम्बकम् ॥
सुवर्णमिति मत्वा तद् ग्रहीतुं प्रविवेश तम् ।
तडागं न च तत् प्राप दृष्टनष्टं चले जले ॥
आरुह्याऽऽरुह्य च जले स तत् पश्यन् प्रविश्य तत् ।
पुनः पुनस्तडागाम्भो जिघृक्षुर्नाप किञ्चन ॥
पित्राऽथ स्वेन दृष्टोऽथ पृष्टो निन्ये गृहं जडः ।
तां दृष्ट्वा प्रतिमां तोये खगं विद्राव्य बोधितः ॥

निर्विमर्शा मृषाज्ञानैर्मुह्यन्त्येवमबुद्धयः ।
उपहास्याः परेषाञ्च शोच्याः स्वेषां भवन्ति च ॥
अयं चान्यो महामूर्खवृत्तान्तोऽत्र निशम्यताम् ।
कस्याप्युष्ट्रोऽवसन्नोऽभूद् भारेण वणिजोऽध्वनि ॥
स भृत्यानब्रवीत् कञ्चिदुष्ट्रं गत्वाऽन्यमानये ।
क्रीत्वाऽहं योऽस्य करभस्यार्धं भारादितो हरेत् ॥
मेघागमे यथा वस्त्रपेटास्वेतासु न स्पृशेत् ।
अम्भश्चर्माणि युष्माभिस्तथा कार्यमिह स्थितैः ॥
इत्युष्ट्रपार्श्वेऽवस्थाप्य भृत्यांस्तस्मिंस्ततो गते ।
वणिज्यकस्मादुन्नम्य प्रारेभे वर्षितुं घनः ॥
इति नः स्वामिना प्रोक्तमित्यालोच्याथ ते जडाः ।
कृष्ट्वा वस्त्राणि पेटाभ्यस्तैस्ते तान्यभ्यवेष्टयन् ।
चर्माणि तेन वस्त्राणि विनेशुस्तेन वारिणा ॥
पापाः किमत्र सकलो वस्त्रौघो नाशितोऽम्भसा ।
इत्यागतोऽथ स वणिक् क्रुद्धो भृत्यानभाषत ॥
त्वयैवाऽऽदिष्टमुदकात् पेटाचर्माभिरक्षणम् ।
दोषस्तत्र च कोऽस्माकमिति तेऽपि तमभ्यधुः ॥
चर्मस्वार्द्रेषु नश्यन्ति वस्त्राणीति मयोदितम् ।
वस्त्राणामेव रक्षार्थमुक्तं वो न तु चर्मणाम् ॥
इत्युक्त्वा चान्यकरभन्यस्तभारो वणिक् ततः ।
स गत्वा स्वगृहं भृत्यान् सर्वस्वं तानदण्डयत् ॥
एवमज्ञातहृदया मूर्खाः कृत्वा विपर्ययम् ।
घ्नन्ति स्वार्थं परार्थञ्च तादृग् ददति चोत्तरम् ॥

अपूपभोजी

अयं चापूपिकामुग्धः संक्षेपेण निशम्यताम् ।
क्रीणाति स्माध्वगः कश्चित् पणेनाष्टावपूपकान् ।

तेषां च यावत् षड् भुङ्क्ते तावन्मेने न तृप्तताम् ।
सप्तमेनाथ भुक्तेन तृप्तिस्तस्योदपद्यत ॥
ततश्चक्रन्द स जडो मुषितोऽस्मि न किं मया ।
एष एवाऽऽदितो भुक्तोऽपूपो येनास्मि तर्पितः ॥
नाशिताः किं वृथैवान्ये मया हस्ते न किं कृताः ।
इति शोचन् क्रमात्तृप्तिमजानञ्जहसे जनैः ॥

द्वाररक्षकः

कश्चिद्दासो हि वणिजा मूर्खः केनाप्यभण्यत ।
रक्षेस्त्वं विपणीद्वारं क्षणं गेहं विशाम्यहम् ॥
इत्युक्तवति यातेऽस्मिन् वणिजि द्वारपट्टकम् ।
विपणीतो गृहीत्वांऽसे दासो द्रष्टुमगान्नटम् ॥
आगच्छंश्च ततो दृष्ट्वा वणिजा तेन भर्त्सितः ।
त्वदुक्तं रक्षितं द्वारं मयेदमिति सोऽब्रवीत् ॥
इत्यनर्थाय शब्दैकपरोऽतात्पर्यविज्जडः ।
एवञ्च महिषीमुग्धमपूर्वं शृणुताधुना ॥

वाचोयुक्तिपटुमहिषभक्षकः

कस्यचिन्महिषः कैश्चिद् ग्राम्यैर्ग्रामस्य बाह्यतः ।
नीत्वा वटतलं भिल्लवाटे व्यापाद्य भक्षितः ॥
तेन गत्वाऽथ विज्ञप्तो महिषस्वामिना नृपः ।
ग्राम्यानानाययामास स तान् महिषभक्षकान् ॥
तत्समक्षं स राजाग्रे महिषस्वाम्यभाषत ।
तडागनिकटे देव नीत्वा वटतरोरधः ॥
एभिर्मे महिषो हत्वा भक्षितः पश्यतो जडैः ।
तच्छ्रुत्वाऽन्येषु तेष्वेको वृद्धमूर्खोऽब्रवीदिदम् ॥
तडाग एव नास्त्यस्मिन् ग्रामे न च वटः क्वचित् ।
मिथ्या वक्त्ययमेष महिषः क्व हतो भक्षितोऽस्य वा ॥

श्रुत्वैतन्महिषस्वामी सोऽब्रवीन्नास्ति किं वटः ।
तडागश्च स पूर्वस्यां दिशि ग्रामस्य तस्य वः ॥
अष्टम्याञ्च स युष्माभिर्भक्षितो महिषोऽत्र मे ।
इत्युक्तस्तेन स पुनर्वृद्धमूर्खोऽब्रवीदिदम् ॥
पूर्वा दिगेव नास्त्यस्मद्ग्रामे नाप्यष्टमी तिथिः ।
एतच्छ्रुत्वा हसन् राजा तमाहोत्साहयञ्जडम् ॥
त्वं सत्यवादी नासत्यं किञ्चिद् वदसि तन्मम ।
सत्यं ब्रूहि स युष्माभिः किं भुक्तो महिषो न वा ॥
एतच्छ्रुत्वा जडोऽवादीन्मृते पितरि वत्सरैः ।
त्रिभिर्जातोऽस्मि तेनैव शिक्षितोऽस्म्युक्तिपाटवम् ॥
तदसत्यं महाराज न कदाचिद् वदाम्यहम् ।
भुक्तोऽस्य महिषोऽस्माभिरन्यद् वक्ति मृषा ह्यसौ ॥
श्रुत्वैतत् सानुगो राजा हासं रोद्धुं स नाशकत् ।
निर्यात्य महिषं तस्य तांश्च ग्राम्यानदण्डयत् ॥
इत्यगुह्यं निगूहन्ते गुह्यं प्रकटयन्ति च ।
मौर्ख्याभिमानेनादातुं मूर्खाः प्रत्ययमात्मनि ॥

चक्रवाकः

कश्चिद्दरिद्रं गृहिणी चण्डी मूर्खमभाषत ।
प्रातः पितृगृहे यास्याम्युत्सवेऽस्मि निमन्त्रिता ॥
तत्त्वयोत्पलमालैका नानीता चेत् कुतोऽपि मे ।
तन्न भार्याऽस्मि ते नापि भर्त्ता मम भवानिति ॥
ततस्तदर्थं रात्रौ स राजकीयसरो ययौ ।
तत् प्रविष्टश्च कोऽसीति दृष्ट्वाऽपृच्छ्यत रक्षकैः ॥
चक्राह्वोऽस्मीति च वदन् बद्धा नीतः प्रगे स तैः ।
राजाग्रे पृच्छ्यमानश्च चक्रवाकरुतं व्यधात् ॥

ततः स राज्ञा कथितः स्वयं पृष्टोऽनुबन्धतः ।
मूर्खः कथितवृत्तान्तो मुक्तो दीनो दयालुना ॥

मूर्खभिषक्

कश्चिच्च मूढधीर्वैद्यः केनाप्यूचे द्विजन्मना ।
ककुदं मम पुत्रस्य कुब्जस्याभ्यन्तरं नय ॥
एतच्छ्रुत्वाऽब्रवीद् वैद्यो दश देहि पणान् मम ।
ददामि ते दशगुणान् साधयामि न चेदिदम् ॥
एवं कृत्वा पणं तस्माद् गृहीत्वा तान् पणान् द्विजात् ।
स तं स्वेदादिभिः कुब्जमरुजत् केवलं भिषक् ॥
न चाशकत् स्पष्टयितुं ददौ दशगुणान् पणान् ।
को हि कुब्जमृजूकर्तुं शक्नुयादिह मानुषम् ॥
हासायैवमशक्यार्थप्रतिज्ञानविकत्थनम् ।
तदीदृशैर्मूढमार्गैः सञ्चरेत न बुद्धिमान् ॥

आढ्यगान्धर्विकौ

कश्चिद्गान्धर्विकेणाऽऽढ्यो गीतवाद्येन तोषितः ।
भाण्डागारिकमाहूय तत्समक्षमभाषत ॥
देहि गान्धर्विकायास्मै द्वे सहस्रे पणानिति ।
एवं करोमीत्युक्त्वा च स भाण्डागारिको ययौ ॥
गान्धर्विकोऽथ गत्वा तान् पणांस्तस्मादयाचत ।
न चास्मै स्थितसंविज्ञान् पणान् भाण्डारिको ददौ ॥
अथाऽऽढ्यस्तेन विज्ञप्तस्तत्कृते वैणिकेन सः ।
उवाच किं त्वया दत्तं येन प्रतिददानि ते ॥
वीणावाद्येन मे क्षिप्रं त्वया श्रुतिसुखं कृतम् ।
तथैव दानवाक्येन कृतं क्षिप्रं मयाऽपि ते ॥
तच्छ्रुत्वा विहताशोऽपि हसित्वा वैणिको ययौ ।
कीनाशोक्त्याऽनया किं न हासो ग्रावृणोऽपि जायते ॥

शिष्यद्वयम्

भौतशिष्यद्वयं चेदं देवेदानीं निशम्यताम् ।
गुरोः कस्याप्यभूतां द्वौ शिष्यावन्योन्यमत्सरौ ।
तयोरेको गुरोस्तस्य दक्षिणं पादमन्वहम् ।
अभ्यञ्जन् क्षालयामास वामं पादं तथेतरः ।
दक्षिणाभ्यञ्जके जातु ग्रामं संप्रेषिते गुरुः ।
अभ्यक्तवामपादं तं द्वितीयं शिष्यमभ्यधात् ॥
त्वमेव दक्षिणं पादमभ्यज्य क्षालयाद्य मे ।
श्रुत्वैतन्मूर्खशिष्योऽसौ गुरुं स्वैरमभाषत ॥
प्रतिपक्षस्य सम्बन्धी न पादोऽभ्यञ्ज्य एष मे ।
एवमुक्तवतश्चास्य निर्बन्धं सोऽकरोद्गुरुः ॥
ततो विपक्ष-तच्छिष्यरोषादादाय तस्य तम् ।
गुरोः शिष्यः स चरणं बलाद् ग्राव्णा च भग्नवान् ॥
मुक्ताक्रन्दे गुरौ तस्मिन् कुशिष्योऽन्यैः प्रविश्य सः ।
ताड्यमानः सशोकेन गुरुणा तेन मोचितः ॥
अन्येद्युः सोऽपरः शिष्यः प्राप्तो ग्रामाद् विलोक्य ताम् ।
अङ्घ्रिपीडां गुरोः पृष्टवृत्तान्तः प्रज्वलन् क्रुधा ॥
नाहं भनज्मि किं पादं तस्य सम्बन्धिनं द्विषः ।
इत्याकृष्य द्वितीयाङ्घ्रिं गुरोस्तस्य बभञ्ज सः ॥
ततोऽत्र ताड्यमानोऽन्यैरपि भग्नोभयाङ्घ्रिणा ।
गुरुणा तेन कृपया दुःशिष्यः सोऽप्यमोच्यत ॥
सर्वद्वेष्योपहास्यौ तौ शिष्यौ द्वौ ययतुस्ततः ।
गुरुश्च स्वक्षमाश्लाघ्यः स्वस्थः सोऽप्यभवत् क्रमात् ॥
एवमन्योन्यविद्विष्टौ मूर्खः परिजनः प्रभो ।
स्वामिनोऽर्थं निहन्त्येव न चाऽऽत्महितमश्नुते ॥

द्विशिराः सर्पः

अयं च द्विशिरःसर्पवृत्तान्तोऽप्यवधार्यताम् ।
कस्याप्यहेर्द्वे शिरसी अभूतामग्रपुच्छयोः ॥
पौच्छं शिरस्त्वभूदन्धं चक्षुष्मत् प्रकृतं पुनः ।
अहं मुख्यमहं मुख्यमित्यासीदाग्रहस्तयोः ।
सर्पस्तु प्रकृतेनैव मुखेन विचचार सः ।
एकदाऽस्य शिरः पौच्छं मार्गे कष्टमवाप तत् ॥
वेष्टयित्वा दृढं तच्च सर्पस्यास्यारुणद् गतिम् ।
ततस्तद्बलवन्मेने स सर्पोऽग्रशिरोजयि ॥
तेनैव चान्धेन ततः स मुखेन भ्रमन्नहिः ।
अवटेऽग्नौ परिभ्रष्टो मार्गादृष्टेरदह्यत ॥
एवं गुणस्य येऽल्पस्य बहवो नान्तरं विदुः ।
ते हीनगुणसङ्गेन मूढा यान्ति पराभवम् ॥

तण्डुलभक्षकः

इमं च शृणुतेदानीं भौतं तण्डुलभक्षकम् ।
अगात् कश्चित् पुमान् मूर्खः प्रथमं श्वाशुरं गृहम् ॥
स तत्र तण्डुलान् श्वश्र्वा पाकार्थं स्थापितान् सितान् ।
दृष्ट्वा भक्षयितुं तेषां मुष्टिं प्राक्षिपदानने ॥
तत्क्षणादागतायां च श्वश्र्वां मूर्खः स तण्डुलान् ।
नाशक्तान् निगिरितुं न चाप्युद्गिरितुं ह्रिया ॥
तत्पीनोच्छूनगल्लं च निरालापमवेक्ष्य तम् ।
तद्रोगशङ्कयाहूय तच्छ्वश्रूः पतिमानयत् ॥
सोऽप्यालोक्य निनायाऽऽशु वैद्यं वैद्योऽप्यपाटयत्
शोफशङ्की हनुं तस्य मूढस्याऽऽक्रम्य मस्तकम् ॥
निर्ययुर्लोकहासेन समं तस्य च तण्डुलाः ।
इत्यकार्यं करोत्यज्ञो न च जानाति गूहितुम् ॥

गर्दभदोहनम्

केचिच्च दारका मूर्खा दृष्टदोहा गवादिषु ।
गर्दभं प्राप्य संरुध्य दोग्धुमारेभिरे रसात् ॥
कश्चिद्दुदोह कश्चिच्च क्षीरकुण्डमधारयत् ।
अहंप्रथमिकाऽन्येषां पयः पातुमवर्तत ॥
न च ते लेभिरे क्षीरं कुर्वन्तोऽपि परिश्रमम् ।
अवस्तुनि कृतक्लेशो मूर्खो यात्यवहास्यताम् ॥

मूर्खः पुत्रः

कश्चिच्च देव मूर्खोऽभूद्विप्रपुत्रः पिता च तम् ।
सायं जगाद गन्तव्यो ग्रामः पुत्र त्वया प्रगे ॥
श्रुत्वेत्यपृष्ट्वा कार्यं तं पितरं प्रातरेव सः ।
गत्वा वृथैव तं ग्रामं सायमागात् कृतश्रमः ॥
ग्रामं गत्वाऽहमायात इत्याह पितरं च सः ।
गते त्वयि न किं सिद्धमिति चाह स तत्पिता ॥
तदेति निरभिप्रायचेष्टितो लोकहास्यताम् ।
मूर्खोऽनुभवति क्लेशं न कार्यं कुरुते पुनः ॥
अप्रेक्षापूर्वकारी च निन्द्यतेऽवद्यकृत् क्षणात् ।

लोमशः फलभक्षकः

तथा च कुत्रचित् कश्चिज्जडबुद्धिरभूत् पुमान् ॥
तस्य देशान्तरं जातु गच्छतोऽन्वागतः सुतः ।
अटव्यां वासिते सार्थे विवेश विहरन् वनम् ॥
पाटितो मर्कटैः सोऽत्र कृच्छ्राज्जीवन्नुपेत्य तम् ।
अज्ञानभिज्ञः पितरं पृच्छन्तमवदज्जडः ॥
वनेऽस्मि पाटितः कैश्चिल्लोमशैः फलभक्षिभिः ।
तच्छ्रुत्वा क्रोधकृष्टासिस्तत्पिता तद्वनं ययौ ॥

दृष्ट्वा फलान्याददानाञ्जटिनस्तत्र तापसान् ।
सोऽभ्यधावत् ततोऽमीभिः सुतो मे लोमशैरिति ॥
अज्ञैस्ते पाटितः पुत्रो मद्दुष्टैर्मा वधीर्मुनीन् ।
इत्यवार्यत पान्थेन तद्वधात् सोऽथ केनचित् ॥
ततः स दैवादुत्तीर्णः पातकात् सार्थमागतः ।
तन्न जातुचिदप्रेक्षापूर्वकारी भवेद्बुधः ॥
किमन्यत् सर्वदा भाव्यं जन्तुना कृतबुद्धिना ।
लोकोपहसिताः शश्वत् सीदन्त्येव ह्यबुद्धयः ॥
तथाच निर्धनः कश्चित् प्राप्तवानध्वनि व्रजन् ।
सार्थवाहस्य कस्यापि च्युतां हेमभृतां दृतिम् ।
स मूढस्तां गृहीत्वैव न जगामान्यतोऽपि च ।
स्थित्वा तत्रैव संख्यातुमारेभे हेम तच्च तत् ॥
तावत् स्मृत्वा हयारूढः प्रत्यागत्य स सत्वरम् ।
सार्थवाहोऽस्य हृष्टस्य हेमभस्त्रां जहार ताम् ॥
ततः स दृष्टनष्टार्थः शोचन् प्रायादधोमुखः ।
प्राप्तोऽप्यर्थः क्षणादेव हार्यते मन्दबुद्धिना ॥

चन्द्रदर्शी

कश्चिच्च पार्वणं चन्द्रं दिदृक्षुः केनचिज्जडः ।
अङ्गुल्यभिमुखं पश्येत्यूचे दृष्टनवेन्दुना ॥
स हित्वा गगनं तस्यैवाङ्गुलिं तां विलोकयन् ।
तस्थौ न चेन्दुमद्राक्षीदद्राक्षीद्धसतो जनान् ॥

श्वदष्टः श्रमणः

बभूव श्रमणः कश्चिद्विहारे क्वापि मूढधीः ।
स रथ्यायां भ्रमञ्जातु शुना जानुन्यदश्यत ॥
श्वदष्टः स विहारं स्वमुपागत्य व्यचिन्तयत् ।
किं वृत्तं जानुनि तवेत्येकैकः प्रक्ष्यतीह माम् ॥

प्रत्याययिष्याम्येवं च कियतोऽहं कियच्चिरम् ।
तदुपायं करोम्यत्र सर्वान् बोधयितुं सकृत् ॥
इत्यालोच्य समारुह्य स विहारोपरि द्रुतम् ।
गृहीत्वा ग्रन्थिमुसलं मूढो भिक्षुरवादयत् ॥
अकारणमकाले किं ग्रन्थिं वादयसीति तम् ।
श्रुत्वाश्चर्येण मिलिताः पप्रच्छुरथ भिक्षवः ॥
शुना मे भक्षितं जानु तदेकैकस्य पृच्छतः ।
ब्रुवेऽहं कियदित्येवं यूयं संघटिता मया ॥
तद् बुध्यध्वं समं सर्वे जानु मे पश्यतेति सः ।
भिक्षून् प्रत्यब्रवीदेतान् श्वदष्टं जानु दर्शयन् ।
ततः पार्श्वोपपीडं ते समग्रा भिक्षवोऽहसन् ।
कियन्मात्रे कृतोऽनेन संरम्भोऽयं कियानिति ।

प्राणेभ्योऽप्यन्नमुष्टिर्हि कृपणानां गरीयसी

आख्यातः श्रमणो मूर्खष्टक्कमूर्खो निशम्यताम् ।
कदर्यः कोऽप्यभूत् क्वापि मूर्खष्टक्को महाधनः ॥
सभार्यः स सदा भुङ्क्ते सक्तूल्लँवणवर्जितान् ।
अन्यस्यान्नस्य बुबुधे नैव स्वादं स जातुचित् ॥
एकदा प्रेरितो धात्रा स भार्यामब्रवीन्निजाम् ।
क्षीरिण्यीं प्रति जाता मे श्रद्धा तामद्य मे पच ॥
तथेति तस्य सा भार्या पपाच क्षीरिणीं तदा ।
तस्थौ चाभ्यन्तरे गुप्तं स टक्कः शयनं श्रितः ॥
दृष्ट्वा प्राघुणिकः कश्चिदत्र मे मा स्म भूदिति ।
तावत्तस्य सुहृद्धूर्तष्टक्कस्तत्रैक आययौ ॥
क्व ते भर्तेति पप्रच्छ स च तां तस्य गेहिनीम् ।
साऽप्यदत्तोत्तरा तस्य प्राविशद्भर्तुरन्तिकम् ॥

आख्यातमित्रागमनं सोऽपि भार्यां जगाद ताम् ।
उपविश्येह रुदती पादावादाय तिष्ठ मे ॥
भर्ता मे मृत इत्येवं वदेश्च सुहृदं मम ।
ततो गतेऽस्मिन्नावाभ्यां भोक्तव्या क्षीरिणी सुखम् ॥
इत्युक्ता तेन यावत् सा प्रवृत्ता रोदितुं तदा ।
तावत् प्रविश्य सोऽपृच्छत् किमेतदिति तां सुहृत् ॥
भर्ता मृतो मे पश्येति तयोक्तः स व्यचिन्तयत् ।
क्व पचन्ती मया दृष्टा सुखिता क्षीरिणीमियम् ॥
क्वाधुनैव विपन्नोऽयमेतद्भर्ता विना रुजम् ॥
नूनं मां प्राघुणं दृष्ट्वा कृतमाभ्यामिदं मृषा ।
तन्मया नैव गन्तव्यमित्यालोच्योपविश्य सः ॥
धूर्तो हा मित्र हा मित्रेत्याक्रन्दंस्तत्र तस्थिवान् ॥
श्रुताक्रन्दाः प्रविश्यात्र बान्धवा मृतवत् स्थितम् ।
श्मशानं भौतटक्कं तं नेतुमासन् समुद्यताः ॥
उत्तिष्ठ बान्धवैर्यावदेतैर्नीत्वा न दह्यसे ।
इत्युपांश्ववदत् कर्णमूले भार्या तदा च तम् ॥
मैवं शठोऽयं टक्को मे क्षीरिणीं भोक्तुमिच्छति ।
नोत्तिष्ठामि तदेतस्मिन्नगतेऽहं मृतो यदि ॥
प्राणेभ्योऽप्यन्नमुष्टिर्हि मादृशानां गरीयसी ।
इति प्रत्यब्रवीद् भार्यामुपांश्वेव स तां जडः ॥
ततस्तेन कुमित्रेण नीत्वा तैः स्वजनैश्च सः ।
दह्यमानोऽपि निश्चेष्टो ददौ ना मरणाद्वचः ॥
एवं स मूढो विजहौ प्राणान्न क्षीरिणीं पुनः ।
क्लेशार्जितं च बुभुजे तस्यान्यैर्हेलया धनम् ।

काचरलोचनः कपिलधूसरः

श्रुतः कदर्यः श्रूयन्ताममी मार्जारभौतकाः ।

उज्जयिन्यामुपाध्यायो मुग्धः कोऽप्यभवन्मठे ।
तत्र निद्रा न तस्याभून्मूषकोपद्रवान्निशि ।
तत्खिन्नस्तच्च सुहृदे स कस्मैचिदवर्णयत् ।
मार्जारं स्थापयानीय सोऽत्र खादति मूषकान् ।
इति सोऽपि सुहृद्विप्रस्तमुपाध्यायमब्रवीत् ॥
मार्जारः कीदृशः क्वास्तु न स दृष्टचरो मया ।
इत्युक्तवत्युपाध्याये तं सुहृत् सोऽब्रवीत् पुनः ।
काचरे लोचने तस्य वर्णः कपिलधूसरः ।
पृष्ठे च लोमशं चर्म रथ्यास्वटति चेह सः ।
तदेभिस्त्वमभिज्ञानैरन्विष्यानाययाशु तम् ।
मित्र मार्जारमित्युक्त्वा तत्सुहृत् स ययौ गृहम् ।
ततः शिष्यानुपाध्यायः स जगाद जडो निजान् ।
अभिज्ञानानि युष्माभिः श्रुतान्येव स्थितैरिह ॥
तदन्विष्यत मार्जारं रथ्यासु तमिह क्वचित् ।
तथेति ते गताः शिष्यास्तत्र भ्रेमुरितस्ततः ॥
तथापि न तु तैर्दृष्टो मार्जारः स कदाचन ।
अथैकं ते वटुं रथ्यामुखादैक्षन्त निर्गतम् ॥
काचरं नेत्रयुगले वर्णे धूसरपिङ्गलम् ।
पृष्ठोपरि दधानं च लोमशं हरिणाजिनम् ॥
दृष्ट्वा तं सैष मार्जारः प्राप्तोऽस्माभिर्यथाश्रुतः ।
इत्यवष्टभ्य तं निन्युरुपाध्यायान्तिकञ्च ते ॥
उपाध्यायोऽपि मित्रोक्तैर्युक्तं मार्जारलक्षणैः ।
दृष्ट्वा तं स्थापयामास रात्रौ तत्र मठान्तरे ॥
मार्जारो नूनमस्मीति मेने सोऽपि वटुर्जडः ।
मार्जाराख्यां कृतां श्रृण्वन्नात्मनस्तैरबुद्धिभिः ॥
स च भीतो वटुः शिष्यस्तस्य विप्रस्य येन तत् ।

उपाध्यायस्य तस्योक्तं मैत्रया मार्जारलक्षणम् ॥
प्रातः सोऽथागतो विप्रो बटुमन्तर्विलोक्य तम् ।
इह केनायमानीत इति भौतानुवाच तान् ॥

श्रुतोपलक्षणस्त्वत्तो मार्जारोऽस्माभिरेष सः ।
आनीत इत्युपाध्यायो भौतः शिष्याश्च तेऽवदन् ॥
ततो विहस्य सोऽवादीद्विप्रो मूढाः क मानुषः ।
क्व च तिर्यक् स मार्जारश्चतुष्पात् पुच्छवानपि ॥
तच्छ्रुत्वा तं बटुं मुक्त्वा तेऽब्रुवन्मन्दबुद्धयः ।
तर्ह्यन्विष्यानयामस्तं मार्जारं तादृशं पुनः ।
एवमुक्तवतो मूढाञ्जनस्तत्र जहास तान् ।
अज्ञता नाम कस्यात्र नोपहासाय जायते ॥

दोषाय निर्विमर्शैव भौतप्रश्नोत्तरक्रिया

मार्जारभौतः कथितः श्रूयन्तामपरेऽप्यमी ।
आसीद्बहूनां मुग्धानां मुख्यो मुग्धो मठे क्वचित् ।
स केनचिद्वाच्यमानाद्धर्मशास्त्रात् कदाचन ।
तडागकर्तुरश्रौषीदमुत्र सुमहत् फलम् ॥
ततः स धनसम्पूर्णो विपुलं वारिपूरितम् ।
तडागं कारयामास नातिदूरे निजान्मठात् ॥
एकदा स तडागं तं द्रष्टुं मुग्धाग्रणीर्गतः ।
केनाप्युत्पाटितान्यस्य पुलिनानि व्यलोकयत् ॥
तथैवागत्य सोऽन्येद्युरुत्खातं तटमन्यतः ।
दृष्ट्वा तस्य तडागस्य सोद्वेगः समचिन्तयत् ॥
प्रातः प्रभातादारभ्य स्थास्यामीहैव वासरम् ।
द्रक्ष्यामि कः करोत्येतदित्यालोच्य ययौ प्रगे ॥

अन्येद्युर्यावदेत्यास्ते तावत्तत्र ददर्श सः ।
दिवोऽवतीर्य शृङ्गाभ्यां खनन्तं वृषभं तटम् ॥
दिव्यो वृषोऽयं तत् किं न दिवं यामि सहामुना ।
इत्युपेत्य वृषस्यास्य हस्ताभ्यां पुच्छमग्रहीत् ॥
ततः पुच्छाग्रलग्नं तं भौतमुत्क्षिप्य वेगतः ।
क्षणान्निनाय कैलासं स्वं धाम भगवान् वृषः ॥
तत्र दिव्यानि भक्ष्याणि मोदकादीन्यवाप्य सः ।
भुञ्जानो न्यवसद् भौतो दिनानि कतिचित् सुखम् ॥
गतागतानि कुर्वाणं स दृष्ट्वा तं महावृषम् ।
अचिन्तयत भौतानां मुख्यो दैवेन मोहितः ॥
गच्छामि वृषपुच्छाग्रलग्नः पश्यामि बान्धवान् ।
कथयित्वाद्भुतमिदं तथैवैष्याम्यहं पुनः ॥
इति सञ्चिन्त्य वृषभस्यैकदोपेत्य तस्य सः ।
आलम्ब्य गच्छतः पुच्छमागाद् भौतो भुवस्तलम् ॥
ततः प्राप्तो मठे भौतैरन्यैराश्लिष्य तत् स्थितैः ।
क्व गतोऽसीति पृष्टस्तं स्ववृत्तान्तं शशंस सः ॥
ततः सर्वे श्रुताश्चर्या भौतास्ते प्रार्थयन्त तम् ।
प्रसीद नय तत्रास्मानपि भोजय मोदकान् ॥
तच्छ्रुत्वा स तथेत्येतान् युक्तिमुक्त्वापरे दिने ।
तडागोपान्तमनयत् स च तत्राययौ वृषः ॥
जग्राह तस्य लाङ्गूलं मुख्यः पाणिद्वयेन सः ।
तस्याप्यगृह्णाच्चरणावन्यस्तस्यापि चेतरः ॥
इत्यन्योन्याङ्घ्रिलग्नैस्तैर्भौतैर्यावच्च शृङ्खला ।
रचिता स वृषस्तावदुत्पपात जवान्नभः ॥
याति तस्मिंश्च वृषभे लाङ्गूलालम्बिभौतके ।
मुख्यभौतं तमप्राक्षीदेको भौतोऽथ दैवतः ॥

श्रद्धामाख्याहि नस्तावद् यथेष्टसुलभा दिवि ।
कियत्प्रमाणा भवता मोदका भक्षिता इति ॥
ततो भ्रष्टानुसन्धानो वृषपुच्छं विमुच्य तम् ।
पद्माकारौ करौ कृत्वा संश्लिष्टौ भौतनायकः ॥
इयत्प्रमाणा इत्याशु यावत्तान् प्रतिवक्ति सः ।
तावत् सोऽन्ये च ते सर्वे खान्निपत्य विपेदिरे ॥
वृषः प्रायाच्च कैलासं जनो दृष्ट्वा जहास च ।
दोषाय निर्विमर्शैवं भौतप्रश्नोत्तरक्रिया ॥

अन्धस्यैवान्धलग्नस्य विनिपातः पदे पदे

श्रुता द्युगामिनो भौता श्रूयतामपरोऽप्ययम् ।
कश्चिद् भौतो विसस्मार मार्गं मार्गान्तरं व्रजन् ॥
तरोर्नदीतटस्थस्य गच्छास्योपरिवर्त्मना ।
इत्युच्यते स पन्थानं परिपृच्छञ्जनैश्च सः ॥
ततस्तस्य तरोः पृष्ठं गत्वारूढः स मूढधीः ।
एतत्पृष्ठेन मे पन्था उपदिष्टो जनैरिति ॥
तत्पृष्ठे सर्पतश्चास्य भरात् पर्यन्तवर्तिनी ।
शाखा ननाम यत्नेन पपातालम्ब्य नैष ताम् ॥
तामालम्ब्य स्थितो यावत्तावत्तेनाययौ पथा ।
आरोहणोपरिस्थेन नद्यां पीतजलः करी ॥
तं दृष्ट्वा तरुशाखाग्रलम्बी भौतः स दीनवाक् ।
महात्मन् मां गृहाणेति हस्त्यारोहमुवाच तम् ॥
हस्त्यारोहश्च भौतं तमवतारयितुं तरोः ।
पादयोरग्रहीद् द्वाभ्यां पाणिभ्यामुज्झिताङ्कुशः ॥
तावच्च निर्गत्य गते गजे भौतस्य तस्य सः ।
ललम्बे पादयोर्हस्तिपको वृक्षाग्रलम्बिनः ॥

ततः स त्वरयन् भीतो हस्त्यारोहं तमभ्यधात् ।
यदि जानासि तच्छीघ्रं यत् किञ्चिद् गीयतां त्वया ॥
इतोऽवतारयेज्जातु यच्छ्रुत्वागत्य नौ जनः ।
पतितावन्यथाधस्ताद्धरेदावामियं नदी ॥
इत्युक्तः स गजारोहस्तेन मञ्जु तथा जगौ ।
यथा स एव भीतोऽत्र परितोषमगात् परम् ॥
साधुवादं च स ददद् विस्मृत्योज्झितपादपः ।
दातुं प्रावर्तत द्वाभ्यां हस्ताभ्यां छोटिकां जडः ॥
तत्क्षणं विनिपत्यैव सहस्त्यारोह एव सः ।
नद्यां विपेदे मूर्खैर्हि सङ्गः कस्यास्ति शर्मणे ॥

स्वयमसिद्धः कथमन्यान् साधयेत्

ताम्रकुम्भोपमशिराः कोऽप्यासीत् खलतिः पुमान् ।
स च मूर्खोऽर्थवाल्लोके लज्जते स्म कचैर्विना ॥
अथ धूर्तस्तमागत्य कोऽप्युवाचोपजीवकः ।
एकोऽस्ति वैद्यो यो वेत्ति केशोत्पादनमौषधम् ॥
एतच्छ्रुत्वा तमाह स्म तमानयसि चेन्मम ।
ततोऽहं तव दास्यामि धनं वैद्यस्य तस्य च ॥
एवमुक्तवतस्तस्य धनं भुक्त्वाचिरेण सः ।
मुग्धस्यानीतवानेकं धूर्तो धूर्तचिकित्सकम् ॥
उपजीव्य चिरं सोऽपि खल्वाटं तं भिषक्छिरः ।
अपास्य वेष्टनं युक्त्या मुग्धायास्मायदर्शयत् ॥
तद् दृष्ट्वाप्यविमर्शः सन् वैद्यं केशार्थमौषधम् ।
तं ययाचे स जडधीस्ततो वैद्योऽब्रवीत् स तम् ॥
खल्वाटः स्वयमन्यस्य जनयेयं कथं कचान् ।
इति ते मूर्ख निर्लोम दर्शितं स्वशिरो मया ॥

तथापि त्वं न वेत्स्येव धिगित्युक्त्वा ययौ भिषक् ।
एवं देव सदा धूर्ताः क्रीडन्ति जडबुद्धिभिः ॥

स्वबुद्धिरेव मुग्धस्य वरं न त्वनुशासनम्

एवं श्रुतः केशमुग्धस्तैलमुग्धो निशाम्यताम् ।
मुग्धोऽभूत् पुरुषः कश्चिद् भृत्यः शिष्टस्य कस्यचित् ॥
स तेन स्वामिना तैलमानेतुं वणिजोऽन्तिकम् ।
प्रेषितो जातु तत्तस्मात् पात्रे तैलमुपाददे ॥
तैलपात्रं गृहीत्वा तदागच्छंस्तत्र केनचित् ।
ऊचे मित्रेण रक्षेदं तैलपात्रं स्रवत्यधः ॥
तच्छ्रुत्वा वीक्षितुमधः पात्रं तत् पर्यवर्तयत् ।
स मूढस्तेन तत् सर्वं तैलं तस्यापतद् भुवि ॥
तद् बुद्ध्वा लोकहास्योऽसौ निरस्तः स्वामिना गृहात् ।
तस्मात् स्वबुद्धिर्मुग्धस्य वरं न त्वनुशासनम् ॥

अहो कृतपदा दूरे पतन्ति स्वपदे जडाः

अभूद्रूपवती कापि मुग्धा चण्डालकन्यका ।
सार्वभौमवरप्राप्तौ संकल्पं हृदि साकरोत् ॥
सा जातु दृष्ट्वा राजानं नगरभ्रमनिर्गतम् ।
सर्वोत्तमं भर्त्तृबुद्धेरनुयातुं प्रचक्रमे ॥
तावदागात् पथा तेन मुनिस्तप्य प्रणम्य सः ।
पादौ गजावरूढः सन् राजा स्वभवनं ययौ ॥
तद्दृष्ट्वा राजतोऽप्येनं विचिन्त्य मुनिमुत्तमम् ।
चण्डालकन्या राजानं त्यक्त्वा सा मुनिमन्वगात् ॥
मुनिः सोऽपि व्रजन् दृष्ट्वा शून्यमग्रे शिवालयम् ।
न्यस्तजानुः क्षितौ तत्र शिवं नत्वा ययौ ततः ॥
तद्वीक्ष्य सान्त्यजा मत्वा मुनेरप्युत्तमं शिवम् ।
भर्त्तृबुद्ध्या मुनिं त्यक्त्वा देवं तत्रैव शिश्रिये ॥

क्षणाच्चात्र प्रविश्य श्वा देवस्यारुह्य पीठिकाम् ।
जङ्घामुत्क्षिप्य जातेर्यत् सदृशं तस्य तद् व्यधात् ॥
तद्विलोक्यान्त्यजा मत्वा देवाच्छ्वानं तमुत्तमम् ।
यान्तं तमेवान्वगात् सा त्यक्त्वा देवं पतीच्छया ॥
श्वा चागत्यैव चण्डालगृहं परिचितस्य सः ।
चण्डालयूनः प्रणयाल्लुलोठैकस्य पादयोः ॥
तदालोक्योत्तमं मत्वा शुनश्चण्डालपुत्रकम् ।
स्वजातितुष्टा वव्रे सा तमेव पतिमन्त्यजा ॥
एवं कृतपदा दूरे पतन्ति स्वपदे जडाः ।
एवञ्च मूर्खं राजानं संक्षेपादपरं शृणु ॥

नैवप्रोज्झति मूढोऽर्थान् यावदर्थैः स नोज्झितः

मूर्खः कश्चिदभूद् राजा कृपणः कोषवानपि ।
एकदा जगदुश्चैवं मन्त्रिणस्तं हितैषिणः ॥
दानं हरति देवेह दुर्गतिं पारलौकिकीम् ।
तद्देहि दानमायूंषि भङ्गुराणि धनानि च ॥
तच्छ्रुत्वा स नृपोऽवादीद्दानं दास्याम्यहं तदा ।
दुर्गतिं प्राप्तमात्मानं मृतो द्रक्ष्यामि चेदिति ॥
ततश्चान्तर्हसन्तस्ते तूष्णीमासत मन्त्रिणः ।
एवं नोज्झति मूढोऽर्थान् यावदर्थैः स नोज्झितः ॥

तुल्येऽपि स्निग्धतायोगे तैलं तैलं घृतं घृतम्

राजभीतः श्रुतो देव मध्ये मित्रद्वयं शृणु ।
बभूव चन्द्रापीडाख्यः कान्यकुब्जे महीपतिः ॥
तस्याभवच्च धवलमुखाख्यः कोऽपि सेवकः ।
बहिर्भुक्त्वा च पीत्वा च सदैव प्राविशद् गृहम् ॥
भुक्तपीतः कुतो नित्यमायासीति च भार्यया ।
पृष्टः स जातु धवलमुखस्तामेवमभ्यधात् ॥

सुहृत्पार्श्वादहं शश्वद् भुक्त्वा पीत्वा च सुन्दरि ।
सदैवायामि येनास्ति लोके मित्रद्वयं मम ॥
कल्याणवर्मनामैको भोजनाद्युपकारकृत् ।
द्वितीयो वीरबाहुश्च प्राणैरप्युपकारकः
एवं श्रुत्वैव धवलमुखोऽसौ भार्यया तया ।
ऊचे मित्रद्वयं तन्मे भवता दर्श्यतामिति ॥
ततो ययौ स तद्युक्तस्तस्य कल्याणवर्मणः ।
गृहं सोऽपि महार्हैस्तमुपचारैरुपाचरत् ॥
अन्येद्युः स ययौ वीरबाहोर्भार्यायुतोऽन्तिकम् ।
स च द्यूतस्थितः कृत्वा स्वागतं तं विसृष्टवान् ॥
ततोऽब्रवीत् सा धवलमुखं भार्या सकौतुका ।
कल्याणवर्मा महतीं सत्क्रियामकरोत्तव ॥
कृतं स्वागतमात्रन्तु भवतो वीरबाहुना ।
तदार्यपुत्र तं मित्रं मन्यसेऽभ्यधिकं कथम् ॥
तच्छ्रुत्वा सोऽब्रवीद् गच्छ मिथ्या तौ ब्रूहुभौ क्रमात् ।
राजा नः कुपितोऽकस्मात्ततो ज्ञास्यस्यथ स्वयम् ॥
इत्युक्त्वा तेन गत्वैव सा तथेति तदैव तत् ।
कल्याणवर्मणेऽवोचत् स श्रुत्वैव जगाद ताम् ॥
भवत्यहं वणिक्पुत्रो ब्रूहि राज्ञः करोमि किम् ।
इत्युक्ता तेन सा प्रायाद् वीरबाहोरथान्तिकम् ॥
तस्मै तथैव साशंसद् राजकोपं स्वभर्त्तरि ।
स श्रुत्वैवाययौ धावन् गृहीत्वा खड्गचर्मणी ॥
मन्त्रिभिर्वारितः कोपाद् राजासौ तद् व्रजेति तम् ।
वीरबाहुं स धवलमुखोऽथ प्राहिणोद् गृहम् ॥
एवं तदन्तरं तन्वि मित्रयोरेतयोर्मम ।
इति भार्याथ धवलमुखोनोक्ता तुतोष सा ॥

इत्यन्यदुपचारेण मित्रमन्यत्तु सत्यतः ।
तुल्येऽपि स्निग्धतायोगे तैलं तैलं घृतं घृतम् ॥
इत्याख्यया कथामेतां मन्त्री मुग्धकथाः क्रमात् ।
नरवाहनदत्ताय गोमुखोऽकथयत् पुनः ॥

मूढपथिकः

कश्चिन्मुग्धोऽध्वगस्तीर्त्वा कृच्छ्रात्तृष्णातुरोऽटवीम् ।
नदीं प्राप्यापि न पपौ वीक्षाञ्चक्रे परं जलम् ॥
तृषितोऽपि पिवस्यम्भः किं नेत्युक्तोऽत्र केनचित्
इयत् कथं पिवामीति मन्दबुद्धिरुवाच तम् ॥
किं दण्डयति राजा त्वां सर्वं पीतं न चेत्त्वया ।
इति तेनोपहसितोऽप्यम्बु मुग्धः स नापिवत् ॥
एवं न शक्नुवन्तीह यद् यत् कर्त्तुमशेषतः ।
यथाशक्ति न तस्यांशमपि कुर्वन्त्यवुद्धयः ॥

पुत्रघाती

जलभीतः श्रुतो देव श्रूयतां पुत्रघात्ययम् ।
वहुपुत्रो दरिद्रश्च मूर्खः कश्चिदभूत् पुमान् ॥
स एकस्मिन् मृते पुत्रे द्वितीयमवधीत् स्वयम् ।
कथं बालोऽयमेकाकी पथि दूरे व्रजेदिति ॥
ततः स निन्द्यो हास्यश्च देशान्निर्वासितो जनैः ।
एवं पशुश्च मूर्खश्च निर्विवेकमती समौ ॥

भ्रातृभौतः

श्रुतस्त्वया पुत्रघाती भ्रातृभौतमिमं शृणु ।
जनमध्ये कथाः कुर्वन् कोऽप्यासीत् क्वापि मुग्धधीः ॥
स भव्यं पुरुषं दूराद् दृष्ट्वा मूर्खोऽब्रवीदिदम् ।
एष मे भवति भ्राता रिक्थमस्य हराम्यतः ॥

अहन्तु कश्चिन्नैतस्य तेन नैतद्गुणं मम ।
इत्युक्तवान् स मूढोऽल पाषाणानप्यहासयत् ॥
एवं मूढस्य मूढत्वं स्वार्थान्धस्यातिचित्रता ।

ब्रह्मचारिसूतः

भ्रातर्भौतः श्रुतो देव ब्रह्मचारिसुतं शृणु ॥
कश्चित् पितृगुणाख्यानप्रवृत्तसखिमध्यगः ।
मुग्धः स्वपितुरुत्कर्षं वर्णयन्नेवमभ्यधात् ॥
आ बाल्याद् ब्रह्मचारी मे पिता नान्योऽस्ति तत्समः ।
तच्छ्रुत्वा त्वं कुतो जात इति तं सुहृदोऽब्रुवन् ॥
मानसोऽहं सुतस्तस्येत्येवं पुनरपि ब्रुवन् ।
विशेषतो विहसितः स तैर्जडशिरोमणिः ॥
अत्यारूढं वदन्त्येवमसंबद्धं जडाशयाः ।
ब्रह्मचारिसुतं श्रुत्वा श्रूयतां गणकोऽप्ययम् ॥

गणकशिरमणिः

बभूव नामगणकः कश्चिद्विज्ञानवर्जितः ।
स भार्यापुत्रसहितः स्वदेशाद् वृत्त्यभावतः ॥
गत्वा देशान्तरं चैवं मिथ्याविज्ञानमात्मनः ।
कृतकप्रत्ययेनार्थपूजां प्राप्तुमदर्शयत् ॥
परिष्वज्य सुतं बालं स तं सर्वजनाग्रतः ।
रुरोद पृष्टश्च जनैरेवं पापो जगाद सः ॥
भूतं भव्यं भविष्यच्च जानेऽहं तदयं शिशुः ।
विपत्स्यते मे दिवसे सप्तमे तेन रोदिमि ॥
इत्युक्त्वा तत्र विस्माप्य लोकं प्राप्तेऽह्नि सप्तमे ।
प्रत्यूष एव सुप्तञ्च स व्यापादितवान् सुतम् ॥
दृष्ट्वाथ तं मृतं बालं सञ्जातप्रत्ययैर्जनैः ।
पूजितो धनमासाद्य स्वदेशं स्वैरमाययौ ॥

इत्यर्थलोभान्मिथ्यैव विज्ञानख्यापनेच्छवः ।
मूर्खाः पुत्रमपि घ्नन्ति न रज्येत्तेषु बुद्धिमान् ॥

प्रकटमपि दोषं स्वं नैव बुध्यन्ते बालिशाः

अयञ्च श्रूयतां मूर्खः क्रोधनः पुरुषः प्रभो ।
बहिः स्थितस्य कस्यापि पुंसः कुत्रापि शृण्वतः ॥
अभ्यन्तरे गुणान् कश्चिच्छशंस स्वजनाग्रतः ।
तदा चैकोऽब्रवीत्तत्र सत्यं स गुणवान् सखे ॥
किन्तु द्वौ तस्य दोषौ स्तः साहसी क्रोधनश्च यत् ।
इतिवादिनमेवैतं बहिर्वर्त्ती निशम्य सः ॥
पुमान् प्रविश्य सहसा वाससावेष्टयद् गले ।
रे जाल्म साहसं किं मे क्रोधः कश्च मया कृतः ॥
इत्युवाच च साक्षेपं पुमान् क्रोधाग्निना ज्वलन् ।
ततो हसन्तस्तत्रान्ये तमूचुः किं ब्रवीत्यदः ॥
प्रत्यक्षदर्शितक्रोधसाहसोऽपि भवानिति ।
एवं स्वदोषः प्रकटोऽप्यज्ञैर्दैव न बुध्यते ॥

कन्यावर्धयिता नृपः

इदानीं श्रूयतां मुग्धः कन्यावर्द्धयिता नृपः ।
राजाभूत् कोऽपि कन्यैका सुरूपाजनि तस्य च ॥
स वर्द्धयितुकामस्तामतिस्नेहेन सत्वरम् ।
वैद्यानानीय नृपतिः प्रीतिपूर्वमभाषत ॥
सदौषधप्रयोगं तं कञ्चित् कुरुत येन मे ।
सुतैषा वर्द्धते शीघ्रं सद्भर्त्रे च प्रदीयते ॥
तच्छ्रुत्वा तेऽब्रुवन् वैद्या उपजीवयितुं जडम् ।
अस्त्यौषधमितो दूरात्तत्तु देशादवाप्यते ॥
आनयामश्च यावत्तत्तावद्देव सुता तव ।
अदृश्या स्थापनीयैषा विधानं तत्र हीदृशम् ॥

इत्युक्त्वा स्थापयामासुश्छन्नां ते तां नृपात्मजाम् ।
संवत्सरानल्ल बहूनौषधप्राप्तिशंसिनः ॥
यौवनस्थां च तां प्राप्तामौषधेन प्रवर्द्धिताम् ।
ब्रुवाणा दर्शयामासुः सुतां तस्मै महीभृते ॥
सोऽपि तान् पूरयामास वैद्यांस्तुष्टो धनोच्चयैः ।
इति व्याजाज्जडधियो धूर्तैर्भुज्यन्त ईश्वराः ॥

पणव्ययेन काकिणीलाभः

अयं चाकर्ण्यतामर्द्धपणोपार्जितपण्डितः ।
अभून्नगरवास्येकः पुमान् प्रज्ञाभिमानवान् ॥
ग्रामवासी च तस्यैकः पुमान् संवत्सरावधि ।
भृतको वृत्त्यसन्तोषादापृच्छ्य स्वगृहं ययौ ॥
गते तस्मिंश्च पप्रच्छ भार्यां तन्वि गतः स मा ।
त्वत्तः किञ्चिद् गृहीत्वेति साप्यर्द्धपणमभ्यधात् ॥
ततो दशपणान् कृत्वा पाथेयं स नदीतटे ।
गत्वा स्वभृतकात्तस्मात्तमर्द्धपणमानयत् ॥
तच्चार्थकौशलं शंसन् स ययौ लोकहास्यताम् ।
एवं बहु क्षपयति स्वल्पस्यार्थे धनान्धधीः ॥

समीचीनमभिज्ञानम्

अथेदानीमभिज्ञानकर्त्ता स श्रूयतां प्रभो ।
कस्यचिद् यानपात्रेण मूर्खस्य व्रजतोऽम्बुधौ ॥
राजतं भाजनं हस्तादपतत्तज्जलान्तरे ।
स तत्र मूर्खोऽभिज्ञानमावर्त्तादिकमग्रहीत् ॥
आगच्छन्नुद्धरिष्यामि तदितोऽब्धिजलादिति ।
पारं प्राप्याम्बुधेस्तीर्णो दृष्ट्वावर्त्तादि वारिणि ॥
ममज्ज भाजनं प्राप्तुमभिज्ञानधिया मुहुः ।
पृष्टश्चोक्ताशयः सोऽन्यैरुपाहस्यत धिक्कृतः ॥

अहो मूढप्रभुर्वेत्ति निग्रहं नाप्यनुग्रहम्

एवञ्च शृणुतेदानीं प्रतिमांसप्रदं नृपम् ।
मुग्धः कोऽपि नृपोऽपश्यत् प्रासादाद् द्वावथो नरौ ॥
तयोरेकेन च हृतं मांसं दृष्ट्वा महानसे ।
पञ्च मांसपलान्यङ्गात्तस्य हर्तुर्व्यकर्त्तयत् ॥
उत्कृत्तमांसं क्रन्दन्तं दृष्ट्वा तं पतितं भुवि ।
जातानुकम्पो राजासौ प्रतीहारं समादिशत् ॥
छिन्ने पञ्चपलीमांसे नास्य शाम्यति सा व्यथा ।
तदतोऽप्यधिकं मांसममुष्मै दीयतामिति ॥
किं जीवति शिरश्छिन्नो दत्तैरथ शिरःशतैः ।
दास्यामि देवेत्युक्त्वा स क्षत्ता गत्वाहसद् बहिः ॥
तं समाश्वास्य वैद्येभ्यः कृत्तमांसं समर्पयत् ।
एवं मुढप्रभुर्वेत्ति निग्रहं नाप्यनुग्रहम् ॥

ध्रुवपरित्यागेनाध्रुवनिषेवणम्

इयं चाकर्ण्यतां मन्दा स्त्री पुत्रान्तरकांक्षिणी ।
एकपुत्रां स्त्रियं काञ्चिदन्यपुत्राभिकाङ्क्षया ॥
पृच्छन्तीमब्रवीत् काचित् पाखण्डा क्षुद्रतापसी ।
योऽयं पुत्रोऽस्ति ते बालस्तं हत्वा देवताबलिः ॥
क्रियते चेत्ततोऽन्यस्ते निश्चितं जायते सुतः ।
एवं तयोक्ता यावत् सा तत्तथा कर्त्तुमिच्छति ॥
तावद् बुद्ध्वा हितान्या स्त्री वृद्धा तामवदद् रहः ।
हंसि पापे सुतं जातमजातं प्राप्तुमिच्छसि ॥
यदि सोऽपि न जातस्ते ततस्त्वं किं करिष्यसि ।
इत्यवार्यत सा पापादार्यया वृद्धया तया ॥
एवं पतन्त्यकार्येषु शाकिनीसंगताः स्त्रियः ।
वृद्धोपदेशेन तु ता रक्ष्यन्ते कृतयन्त्रणाः ॥

सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति

अन्तरा चात्र शृणुत भ्रातृद्वयकथामिमाम् ॥
ब्राह्मणौ भ्रातरावास्तां पुरे पाटलिपुत्रके ।
यज्ञसोम इति ज्येष्ठः कीर्त्तिसोमोऽस्य चानुजः ॥
पित्र्यं चाभूद् धनं भूरि तयोर्ब्राह्मणपुत्रयोः ।
कीर्त्तिसोमो निजं भागं व्यवहारादवर्द्धयत् ॥
यज्ञसोमस्तु भुञ्जानो ददच्चाप्यनयत् क्षयम् ।
ततः स निर्धनीभूतो निजां भार्यामभाषत ॥
प्रिये धनाढ्यो भूत्वाहमिदानीं निर्धनः कथम् ।
वसामि मध्ये बन्धूनां तद् विदेशं श्रयावहै ॥
पाथेयेन विना कुत्र याव इत्युदिते तया ।
निर्बन्धं स यदा चक्रे तदा भार्या तमाह सा ॥
अवश्यं यदि गन्तव्यं तद् गत्वा कीर्त्तिसोमतः ।
मृगयस्व धनं किञ्चित् पाथेयमनुजादिति ॥
ततो गत्वानुजं यावत् पाथेयं तं स मार्गति ।
तावत्तदनुजः सोऽत्र जगदे भार्यया स्वया ॥
क्षपितस्वधनायास्मै वयं दद्मः कुतः कियत् ।
य एव हि दरिद्रः स्यात् स एवास्मान् भजिष्यति ॥
श्रुत्वैतत् कीर्त्तिसोमोऽसौ भ्रातृस्नेहान्वितोऽपि सन् ।
नैच्छद्दातुं किमप्यस्मै कष्टा कुस्त्रीषु वश्यता ॥
यज्ञसोमस्ततस्तूष्णीं गत्वा पत्न्यै निवेद्य तत् ।
तया सह प्रस्थितवान् दैवैकशरणस्ततः ॥
गच्छन् प्राप्तोऽटवीं दैवान्निगीर्णोऽजगरेण सः ।
तद्भार्या च तदालोक्य चक्रन्द पतिता भुवि ॥
किमाक्रन्दसि भद्रे त्वमिति मानुषभाषया ।
सा तेनाजगरेणोक्ता ब्राह्मणी निजगाद तम् ॥

न क्रन्दामि कथं यस्मान्महासत्त्व मम त्वया ।
दुःखिताया विदेशेऽद्य हा भिक्षाभाजनं हृतम् ॥
तच्छ्रुत्वाजगरो वक्त्रादुद्गीर्यास्यै ददौ महत् ।
स्वर्णपात्रं गृहाणेदं भिक्षाभाण्डमिति ब्रुवन् ॥
को महाभाग भिक्षां मे दास्यत्यस्मिन् स्त्रिया इति ।
उक्तस्तया सद्ब्राह्मण्या जगादाजगरश्च सः ॥
न दास्यत्यर्थितो योऽत्र भिक्षां ते तस्य तत्क्षणम् ।
शतधा यास्यति शिरः सत्यमेतद् वचो मम ॥
तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणी सा तमुवाचाजगरं सती ।
यदेवं तत्त्वमेवात्र भर्तृभिक्षां प्रयच्छ मे ॥
इत्युक्तमात्रे ब्राह्मण्या सत्या सोऽजगरो मुखात् ।
उज्जगाराक्षतं यज्ञसोमं जीवन्तमेव तम् ॥
तमुद्गीर्यैव सपदि दिव्यः सोऽजगरः पुमान् ।
परितुष्टश्च तौ हृष्टौ दम्पती निजगाद सः ॥
अहं काञ्चनवेगाख्यो विद्याधरमहीपतिः ।
सोऽहं गौतमशापेन प्राप्तोऽस्म्याजगरीं गतिम् ॥
साध्वीसंवादपर्यन्तः स च शापो ममाभवत् ।
इत्युक्त्वा हेमपात्रञ्च रत्नैरापूर्य तत्क्षणात् ॥
विद्याधरेश्वरो हृष्टः खमुत्पत्य जगाम सः ।
तौ चाययतुरादाय रत्नौघं दम्पती गृहम ॥
तत्रास्त यज्ञसोमोऽसावक्षयाप्तधनः सुखम् ।
सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति ॥

মহাশয়েন মূলটীকয়োঃ প্রধান-প্রতিপাদ্যানাং বিষয়াণাং সমীচীনয়া রীত্যা ভাবার্থনিরূপণ-প্রধানা মুক্তিদীপিকানাম্নী টীকা তথা বঙ্গভাষাময়ং তাৎপর্য্য-বিবরণঞ্চ সন্নিবেশিতম্। বিস্তৃতরূপেণ সংস্কৃত-ভাষয়া ভূমিকাপি। স্থাপিতা। অস্যাং ভূমিকায়াং গ্রন্থকৃতা (তর্কাচার্য্যেণ) স্বীয়মনিতরসাধারণং দর্শনশাস্ত্রনৈপুণ্য-মাবিষ্কৃতম্। যদবলোকনেন প্রায়ঃ সর্ব্বেষামেব বিপশ্চিতাং ভবন্তি মাদ্যন্তি চিত্তানি। অনেন চ বিদ্যার্থিনাং মহানুপকারো ভবিষ্যতীতি মমাস্তি দৃঢ়ো বিশ্বাসঃ। আশাস্যতে যদস্য গ্রন্থস্য সর্ব্বত্র সমধিকপ্রচারো ভবেদিতি। প্রার্থ্যতে চ, জগদীশ্বরো গ্রন্থকর্ত্তারং তর্কাচার্য্যমহাশয়ং চিরায়ুষং বিদধাতু যেনৈতাদৃশানাং দুরূহগ্রন্থস্য ভাবপ্রকাশানাং গ্রন্থানাং প্রণয়নেন লোকোপকারঃ সাধিতঃ স্যাৎ।

৩। **ম° ম° বামাচরণন্যায়াচার্য্যস্য**—শিবরামকৃতটীকা তু প্রাচীনা সুপ্রসিদ্ধা চেতি ন তত্র কশ্চন বচনাবসরঃ। শ্রীমৎকালীপদ-তর্কাচার্য-কৃত-মুক্তিদীপিকায়াস্ত বহূনি স্থানানি সমবলোক্য এতদেব নিরণৈষং যৎ শিবরামকৃতটীকাপেক্ষয়া মুক্তিদীপিকৈব বিদ্যার্থিনাং সমধিকমুপকারং জনয়িষ্যতীতি।

৪। **ম° ম° শ্রীযুক্তফণিভূষণ-তর্কবাগীশস্য**

শিবরামকৃতা টীকা মুক্তিবাদস্য যাদিমা।
অজ্ঞাতপূর্ব্বা চাস্মাভিঃ সাপি তেন প্রকাশিকা॥
মহতী ভূমিকা চাদৌ যা বহ্বর্থপ্রকাশিতা।
বিদুষামপি বিজ্ঞেয়া বিস্ময়ং বিদধীত সা॥
তস্যাং কবিত্বপাণ্ডিত্যবহুদর্শিত্বমাত্মনঃ।
প্রকাশ্যায়ং নবীনোঽপি প্রবীণত্বমদর্শয়ৎ॥
মুক্তিবাদমুপাশ্রিত্য নবে বয়সি যা কৃতিঃ।
তর্কাচার্যস্য বিদুষস্তস্য সা কীর্ত্তিরক্ষয়া॥

৫। **ম° ম° পার্ব্বতীচরণ-তর্কতীর্থস্য**—ইদানীমেতন্মুক্তিবাদ-ভূমিকায়ামস্য নানাশাস্ত্রপর্য্যালোচনায়াঃ পরিচয়ঃ প্রাপ্যতে। অনেকপরিশ্রম-স্বীকারপূর্ব্বকং বিবিধগ্রন্থালোচনয়া ভূমিকেয়মস্য রচিতা। তত্র তর্কাচার্য্যস্য যাদৃশবিদ্যাবত্তায়াঃ পরিচয়োঽস্তি তেন স বস্তুত এব প্রশংসনীয়ঃ।

Reg. No. C. 1073.

Vol. XVII, No. 10] [February, 1935.

१८५६ शकीये माघे १७श-वर्षस्य १०म-संख्या

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

संस्कृत-साहित्य-परिषदो मासिकं मुखपत्रम्

सम्पादकः—

श्रीक्षितीशचन्द्र-चट्टोपाध्यायः

सहकारिसम्पादकः—

श्रीउपेन्द्रमोहन-सांख्यतीर्थः

संस्कृत-साहित्य-परिषत्, वार्षिकमूल्यम्—३) रूप्यकत्रयम्

श्यामबाजार, कलिकाता। Foreign price—7s.

Printed and Published by

Dinabandhu Sahityashastri

The Sanskrit Sahitya Parishad, Shyambazar, Calcutta.

Printed at

CALCUTTA ORIENTAL PRESS

9, Panchanan Ghose Lane, Calcutta.

कलिकाता—ओरियेण्टाल सिरिज

१। **युक्तिकल्पतरुः**—महाराजश्रीभोजविरचितः। पण्डितश्रीईश्वरचन्द्रशास्त्रिसांख्य-वेदान्त-न्याय-दर्शनतीर्थेन संशोधितः। अत्र राजनीतिः, गृह-दुर्ग-नगरादिनिर्माणम्, छत्र-ध्वजचामरालङ्कारादिनिर्णयः, मणिरत्नाश्वगजादिपरीक्षा, शस्त्र-नौका-यानादिलक्षणानि च सविशेषं निरूपितानीति तत्तद्विषयमनुसन्धित्सूनां महोपयोगोऽयं ग्रन्थः—२॥०)

२। **चाणक्यराजनीतिशास्त्रम्**—विद्वद्वर-जोहान फान् म्यानेन-कृताङ्गलभूमिका-समेतम्—॥।=०

३। **मुक्ताफलम्**—वोपदेवविरचितम् हेमाद्रिकृतटीकासहितम् वैष्णवानामत्युपादेयतया परिगृहीतं भागवततत्त्वरत्नमिदं डाः श्रीनरेन्द्रनाथ लाहा, पि-एइच, डि. लिखतबृहदाङ्गल-भूमिकया समलङ्कृतम् खण्डद्वयात्मकम्—६)

४। **चाणक्यकथा**—रविनर्त्तकविरचिता। विशाखदत्तकृत-मुद्राराक्षससंवादिनीयं कथा सुललितपद्यमयी (द्वितीयाङ्कनावृत्तिः)—१)

५। **वक्रोक्तिजीवितम्**—श्रीराजानककुन्तलविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतमतिप्रमाणभूत-मलङ्कारशास्त्रम् डाः श्रीसुशीलकुमार दे, डि. लिट्, महोदयेन संशोधितम्—३॥०)

६। **पद्मपुराणम्**—स्वर्गखण्डस्य पञ्चाध्यायात्मक-शकुन्तलोपाख्यानम् पातालखण्डस्यैका-दशाध्यायात्मक-रघुवंशवर्णनञ्चात्र वङ्गदेशोपलब्धहस्तलिखितमादर्शमाश्रित्य संशोधितमध्यापक-श्रीहरदत्तशर्म्मणा सुबृहदाङ्गलभाषामयभूमिकायां प्रमाणीकृतञ्च कालिदासीयशकुन्तल-रघुवंशयोर्बीजभूतत्वं पद्मपुराणस्य—२)

७। **जयमङ्गला**—श्रीशङ्कराचार्य्यविरचिता। ईश्वरकृष्णकृतसांख्यसप्ततिग्रन्थस्य टीकेयं श्रीहरदत्तशर्म्मणा संशोधिता—२)

८। **योगचिन्तामणिः**—श्रीशिवानन्दसरस्वतीकृतिरतिप्राचीनो ग्रन्थोऽयं योगशास्त्राम्बुधिरिति शक्यते वक्तुम्—२)

৯। **ব্রহ্মসূত্রম্**—শ্রীমদ্ভাগবতভাষ্যসমেতম্। "অর্থোঽয়ং ব্রহ্মসূত্রাণাং শ্রীমদ্ভাগবতাভিধঃ" ইতি গারুড়বচনস্য যাথার্থ্যং প্রদিদর্শয়িষতা পণ্ডিত-শ্রীহরিদাসবিদ্যাবাগীশেনাত্র শ্রীমদ্ভাগবতগ্রন্থাহৃতা গ্রন্থাংশব্রহ্মসূত্রভাষ্যতয়া নিরূপিতাঃ, ব্রহ্মসূত্রাণি চ বঙ্গভাষয়া বিশেষেণ ব্যাখ্যাতানি—২॥০

प्राप्तिस्थानम्—ओरियेण्टाल प्रेस
९ पञ्चानन घोष लेन, कलिकाता।

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

इयं संस्कृत-साहित्य-परिषत् प्रतिभा रवेः ।
भावालोकैर्मनःपद्मं प्रकाशयतु धीमताम् ॥

February 1934. | १८५६ शकीये माघे १७श-वर्षस्य १०म-संख्या | Vol. XVII No. 10

राजसूयम्

गोविन्दमानन्दरसैकसान्द्रमावन्द्य नारायणभूसुरेन्द्रः ।
निर्माति धर्मात्मजराजसूयसंपन्मयं सम्प्रति चम्पुकाव्यम् ॥१॥

कामं भीमार्जुनाद्यै रजितपृथुमहोवर्द्धितैरुद्धतानां
पृथ्वीशानां जयेन प्रसभमुपहृते निस्तुले वित्तराशौ ।
तद्वृत्तं धर्मसूनुस्सपदि परममित्राय भर्त्रे यदूना-
मावेद्य व्यासमुख्यैस्सममभृत परद्रव्यवद्द्रव्यभारम् ॥२॥

भगवानपि भुवनानुग्रहैकदीक्षितस्सततवीक्षितनिखिलवृत्तान्तोऽपि तदुदन्त-निशमनानन्तरमेव निखिलात्मकस्य स्वस्यैव वरिवस्याहेतोरधिकदुस्साधस्य समस्तामरमुनिमनुजस्तोमसंप्रीतिसंभावनीयस्य सप्ततन्तुप्रवरस्य संसाधन-मिषेण तत इतस्समामिलितबहुतरसुकृतोत्तरजननयनहृदयेषु चिदानन्दा-मृतरसलहरीं विकरीतुमनाः सकलहरिदन्तसन्ततां विभूतिमुपसंहृत्य पाण्डवपुरमेव मण्डयन्तीं महालक्ष्मीं वासकसज्जिकामिवाभिसर्तुकामस्तथा-विधमहोत्सवसमुचितवेषभूषादेदीप्यमानयदुनृपसुतपृतनाशतावृतसपरिकरसक-

लमहिषीगणपरिवीयमाणस्सुरपुरदुर्लभनिजलक्ष्मीहल्लोहलतुल्यविभवं पृथु-तरपृथासुतप्रणयभारसमुचितमतुलमणिगणबहुलमतिविविधमुपदापदार्थसार्थमु-द्वाहयन् कुशस्थलीपुरस्थलादभिप्रस्थाय हरिप्रस्थनगरीमभूतपूर्वपरमाड-म्बरोचितवादित्रघोषसंपदाकंपितभुवनावकाशस्समाससाद ॥

कुतूहलसमाकुलैस्तदनु शुश्रुवे पाण्डवै-
श्चिराय परिवाञ्छितस्स खलु पाञ्चजन्यध्वनिः ।
मुरारिसुषमाकरीममृतपायमापास्यतां
विरोधि दुरितं नृणां पुरत एव धून्वन्निव ॥३॥

तदा च दरोदरोदीर्णपुरोदरापूर्णगभीरमधुरनिनादविचालितकूलं-कषकुतूहलाकुलितहृदन्तरैर्निरन्तरसमधिरूढसौधाङ्गणतुङ्गगोपुरसालैः पुरी-गतनरपुरन्ध्रीजालैरापादचूडमापीयमानतापिञ्छमञ्जरीमञ्जुलकान्तिपीयूषभूमा चामीकरश्यामीकरणनिपुणसुषमाभरसुषमाङ्गभङ्गितरङ्गिताभिराममञ्जुलमणि-शिबिकासमारूढाभिः षोडशसहस्राधिकवल्लभाभिरुल्लसितोपशल्यश्चटुलतडिल्लता-परीत इव तरुणाम्बुवाहः कनकलतिका-निकरपरिगत इव सुरलोकशाखी विपुलबलकदम्बडम्बरविजृम्भितरेणुनिकुरुम्बसम्बाधनिपीताम्बरः पीताम्बरः पाण्डवहृदयमिव विशालसुभगतरं नगरप्रवरं प्रविवेश ॥ तत्र च वर्तमाने मर्त्योत्तमवेषस्य नित्येश्वरस्य तत्तादृशमत्तकाशिनीरत्नैस्समं प्रत्यासीदतः प्रत्यग्रदर्शनमहोत्सवे

चित्रं भो रूपमासां बत पुनरमुना संगमे भाग्यसीमा
सर्वांगारेष्वजस्रं किल रतिजनके हन्त सौभाग्यभूमा ।
पश्येमाः पश्य शौरिं शिवमिव भुवनानन्दनं कान्तिसीम्ना
दिष्ट्या दृष्टयोरवाप्तं फलमिति सुदृशां प्रोद्गता वाग्विलासाः ॥४॥

आसामेकाऽपि नाकारिषि बत किमहं भाग्यपात्रं विधात्रा
हा हन्तैतत्पदाब्जद्वयमपि कुचयोरेकदा योजयेयम् ।

स्वप्नेऽप्येनं कदा वा दृढतरमुपगूहामि हा मे दुराशा
कृष्णस्याऽऽपीय रूपामृतमिति महिला मोहं हा हन्त याताः ॥५॥

ततश्च संभ्रमप्रमोदताण्डवितहृदयैः पाण्डवेयैः व्यासधौम्यपुरोगैः सम्यगभिगम्य सम्मानपूर्वकं पुराभ्यन्तरमुपनीते समस्तहरित्तटाहृतप्राभृतप्रकरपरिहासिनमिव मुक्तामणिप्रचुरं वित्तराशिं दत्तवति विलसदष्टापदविष्टरनिविष्टे विष्टरश्रवसि परिहृष्टपार्वतीमाधवीसाधुतरमाननसमानन्दितासु विशालमणिशालाशतनिवेशितासु स्वपुरीनिवासादपि प्रसेदुषीषु परमपुरुषमहिषीषु यथासुखं निवेशितासु च यदुपृतनासु—

अमूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।
अतोयमिव वर्षेण हरिणा तत्पुरं बभौ ॥६॥

सुखोपविष्टं भुवनप्रकृष्टं पुमांसमेत्य स्वजनाभिजुष्टः ।
नृपो निविष्टोऽस्य पदाब्जमूले स्वयं गरिष्ठां गिरमावभाषे ॥७॥

वित्तं देव भवत्कृपार्जितमिदं कृत्स्नं त्वयि प्रार्पितं
युक्तं तद्विनियुज्यतां तव कलारूपेषु देवादिषु ।
कर्तव्ये च नियुङ्क्ष्व भृत्यमयि मां द्रष्टासि सर्वं प्रभो
कर्ता कारयिता प्रसीदसि फलं दत्से च निस्संशयम् ॥८॥

उक्तवन्तमिति भक्तवत्सलं श्रावयन्नथ सभासदो जनान् ।
व्याजहार दशनांशुमण्डलव्याजहारशबलीकृताकृतिः ॥९॥

धर्मात्मन् भवता जिता त्वयि परं जागर्ति लक्ष्मीरियं
त्वां कर्तारमुपेत्य सोऽद्य लसतु श्रीराजसूयाध्वरः ।
मामाज्ञाकरमेव ते विजयवद् विज्ञाय यज्ञोत्तमं
कुर्वीथास्त्वमदृष्टपूर्वविधया तं साधयिष्याम्यहम् ॥१०॥

इत्थंवादिनि विश्वनेतरि भृशं पार्थः कृतार्थीकृत-
स्तद्वाचा प्रजिघाय भूसुरनृपव्रातेषु दूतोत्करान् ।
प्राप्तानामिह सार्धवत्सरसुखावासक्षमानालयान्
क्षिप्रं कल्पयितुं च शिल्पिनिवहानल्पेतरानभ्यधात् ॥११॥

तद्वचःश्रवणसत्वरोद्यतक्षिप्रकारिबहुशिल्पिवैभवात् ।
निष्ठितैव ददृशे गृहावली विष्टपालिरिव विष्णुवैभवात् ॥१२॥
संप्राप्तो नकुलोऽथ हास्तिनपुरीं प्रज्ञादृशं तं नृपं
भीष्मद्रोणकृपादिकान् प्रमुदितान् कर्णान्वितान् कौरवान् ।
सर्वानादरपूर्वमानयदसौ राजाऽपि सम्मानय-
न्नेनानेधितसाधुभोगविभवेष्वावासयद्धामसु ॥१३॥
वृष्णीन्द्राश्च बलोग्रसेनवसुदेवाग्र्यास्समग्रादराः
संप्राप्ताश्शिशुपालपौण्ड्रकमुखाश्चान्येऽपि मान्या नृपाः ।
पूर्वप्राप्तविराटपार्षतमुखैर्भूपेन चात्यादृता-
स्तेऽपि स्वोचितवैभवानि भवनान्यापुश्चमूभिर्वृताः ॥१४॥
ये भूपा बन्धमुक्ता मगधनृपगृहात्तेऽपि कृष्णांघ्रिभक्ति-
स्फायानूत्थायिपार्थप्रणयपरवशाः स्वस्वराज्यात्प्रहृष्टाः ।
भूषावेषैरपूर्वां तनुमिव दधतो वाहयन्तो धनौघा-
नापुः पादाग्रजाग्रन्निगलकिणकणैस्तत्क्षणे लक्ष्यभेदाः ॥१५॥
सर्वे निर्वैरगर्वा विविधपरिकरा खर्वमुर्वीशमुख्याः
सस्त्रीपुत्रास्सुशस्त्रोज्ज्वलविपुलबला दूतहूतास्समेताः ।
धर्मात्मा धर्मजन्मा मदुपहृतधनेनैव तं यज्ञवर्यं
निर्वोढुमीष्टामिति च विचक्रुः स्पर्धया वित्तभारान् ॥१६॥
पाण्ड्यः पाटीरकूटान् मरिचपुरुचयान् केरलोऽवन्तिराजो
लक्षं योषाश्च भूषाशुभितमणिमहःकुन्तलाः कुन्तलेशः ।
काशीशोऽशीतिसाहस्रकमदित गवां कीकटेशश्च कोटिं
चीनेशः पट्टभेदान् गजरथतुरगान् भूरि सौवीरवीरः ॥१७॥
काम्बोजः कम्बलौघान् मृगमदघनसारादिभाण्डानि पौण्ड्रो
वङ्गः पर्यङ्कवर्यान् नियुतमथ कलिंगोऽपि भृङ्गारसंघान् ।
सौराष्ट्रो भारलक्षं धवलगुलसिताश्शैलजास्तैलकुम्भान्
कोटिं मारन्दकुंभानयुतमपि घृतं कुंभकोट्या च नन्दः ॥१८॥

हेतिव्रातान्छकोर्वैस्सह स हि भगदत्तोऽहरन्मालवेन्द्रो
गोधूमद्रोणकोटिं सममगरुघटाजालितक्कोलभारैः ।
सर्वेऽपि स्वर्णरत्नान्युरुतरमहरन् द्वारतो वारिताश्च
प्रापुः कृच्छ्रात् प्रवेशं कथितनिजनिजप्राभृता भूभृतोऽपि ॥१९॥

केऽपि स्फायद्बुभुक्षायाः कतिचिदतिरसप्राज्यसाज्यादिभोज्य-
स्वाराज्याशाः परे तु स्फुटयितुमनसो यज्ञविज्ञानदाक्ष्यम् ।
केचिद्गोविन्दसन्दर्शनविवशधियः केऽपि विद्वद्वितण्डा-
रक्ता विप्रास्समीयुर्विविधगुणकदंबावलंबाः कुटुम्बैः ॥२०॥

ततश्च दिदृक्षाबुभुक्षाधनजिघृक्षादिरसान्तहृदन्तचतुरन्तपर्यन्तधरान्तरालमुहुर्मुहुरापतयालुसबालवृद्धसर्वचातुर्वर्ण्यजनपरिपूर्णे नगरदेशे हविर्जिघृक्षाद्भुतदिदृक्षासमाक्षिप्तहृदयसर्वगीर्वाणगन्धर्वसिद्धचारणनागयक्षरक्षोगणनिरवकाशे चोपरि देशे तद्विमर्दपरिहरणायेव गगनांगणात् नगरभुवमवतीर्णेषु भूरिधामसु नारदादिमुनिषु ततोऽपरमहर्षिषु च परमहर्षिषु सशिष्यनिवहेष्वप्यशिष्यमहिमसु सदारकेष्वप्यंहसां विदारकेषु चतुर्दशभुवनगतजनधननिखिलपदार्थसार्थनिर्भरगर्भतया पद्मनाभकुक्षिरिव लक्ष्यते स्म यक्ष्यमाणस्य नृपतेर्नगरी ।

नेमुर्भूमिभृतो नृपं भृतधना भूपोऽनमद् भूसुरान्
द्रष्टुं सम्मिलिता जनास्समनमन भूपं द्विजा भूपतीन ।
प्राप्तान् प्राक्तननारदादिकमुनिस्तोमान् प्रणेमुस्समं
भूपो भूमिभुजो द्विजाश्च जनतास्ते नेमुरेकं हरिम् ॥२१॥

हन्तानन्तादिगन्तान्मिलितमुरुविधं वीक्ष्य भूपालचक्रं
स्मृत्वाऽन्तः पार्थवश्यं क्षितितलमखिलं कौरवः प्राप तापम् ।
एतावान् भूमिभारस्थित इति मतवान् माधवो नारदोऽपि
त्वेतावत्सारशेषैः कुरुरणमनुसञ्चिन्त्य रोमाञ्चितोऽभूत् ॥२२॥

तत्र च निखिलमहीपतिमहीसुरमहाजनमुनिसभाजननियुक्तसमस्तकार्यभरसहसहदेवसमनुचोदितामात्यभृत्यादिसर्वधूर्वहजनपूर्वतरसंभृतसंभावना-

संभारसंभरितेषु जंभरिपुनिलयतुलितेषु भवनेषु निजनिजभवनीयन्त एव निषीदन्तः प्रमोदन्ते स्म दशदिगन्तसमागन्तवो जन्तवः ॥ तावदेव च प्रत्यासन्ने राजसूयारम्भोचिते फाल्गुनमासे सकलयज्ञसंभारमुख्यतमकल्पसमुत्पादनधृतप्रयत्नेषु मुनिप्रवरेषु स्वनिरूपितप्रकृष्टतरोपतेष्ठीयमानभूयिष्ठतरेष्टकानिचयपट्टवसनपुष्टतरपशुकुलकृष्णरुरुबलीवर्दशार्दूलाजिनमधुसर्पिस्सोमवल्लीमतल्लीपरःसहस्रहैममाणिक्यवार्क्षमार्तिकादिपात्रिकाविशेषपरिप्रीतहृदयेषु निरस्तदोषपुरस्तोयशुंभदुदक्प्रवणप्रवरदेवयजनप्रदेशे प्रथिष्ठकौशलं प्रतिष्ठापितप्रायासु च यज्ञशालासु समुचितसमये सानुजमित्रेण पार्थिवेन सार्द्धमासितः शासिता भुवनत्रयस्य वासुदेवस्सकलमहाजसमाजप्रथितप्रभायां सभायामेवमभाषिष्ट ॥

सर्वे भोस्संश्रृणुध्वं ननु समुपनता भूपतेर्यज्ञदीक्षा
श्वस्तु प्रारिप्सतेऽसौ तदुचितविभवामुत्सवाघोषलक्ष्मीम् ।
संप्राप्तानन्तजन्तुप्रकरसकलकामार्पणासाद्ध्यवृत्तौ
तस्यां तु स्वस्वशक्त्या सहकृतिरखिलैर्गृह्यतां भूमिपालैः ॥२३॥

मा च शंकिषत मानवा मनाक्
प्रत्यवायमिह यस्तितांसते ।
तस्य नेष्यति वपुः कबन्धतां
बन्धुरेष जगतस्सुदर्शनः ॥२४॥

इत्यभिहिते च विश्वजनसुश्लाघ्यभाग्यातिशयविराजमानमहाराजप्रमोदपूरणंकपुमर्थसमर्थनसमुत्थायुकैर्विमुक्ताभिमानैस्समस्तधरित्रीपतिभिः परितः परितोषसमनुदिते यादवेन्द्रवचने नृपतिरपि पृथक् पृथक् प्रधानकृत्येषु तत्तदुचितानुत्तमपटिम्नो जनानित्थमनुशशास ॥

सूदाध्यक्षोऽस्तु भीमस्समचतुरमतिस्सज्जतासज्जनानां
शुश्रूषायां किरीटी नकुल इह च संसाधने साधनानाम् ।
पूजाकृत्ये यथार्हं प्रसजतु सहदेवोऽपि वित्तौघगुप्तौ
यत्तो दुर्योधनस्स्याद् वहतु वितरणे निर्णयं कर्ण एव ॥२५॥

आस्तां व्यञ्जनपुञ्जसाधनसमादित्सुर्युयुत्सुस्सदा
द्रौणिर्दानकृतौ रतोऽस्तु विदुरः प्रेक्षेत सूक्ष्मव्ययान् ।
भूपान् रञ्जय सञ्जयाऽऽचर मम प्रीत्यै सदा सात्यके
सर्वान् किं पृथगालपामि सकलैर्निर्वाह्यतामध्वरः ॥२६॥

इत्यभिधाय तत्समयोचितमनोऽनुकूलभूषणादिपदार्थैर्विशेषतः कर्मोन्मुखानां सम्मानकर्म निर्माय्यैव निर्माय धर्मात्मजन्मनि निवृत्ते प्रवृत्ते च तदुत्तरवासरे समस्तैरपि प्रधाननियुक्तैरितरैश्च निजनिजोचिततत्तदधिकारग्रहणे जातत्वरैः प्रातस्तरामातस्तरे पाकादिशाला ॥ वितेने च वृकोदरप्रचोदितैः पाकचातुरीभरादरातिशयमेदुरैः सूदराशिभिर्धनञ्जयसंगरप्रसंगशंकरोपदोकृतकैलासशैलतुंगशृंगसंघशंकाकरा नयनप्रमोदना महौदनराशयः ॥

गुणैर्गुणाढ्यैस्स गुणात्मकः कृतोऽ-
प्यतीव मुख्योऽजनि भोज्यसञ्चयः ।
कृतोऽपि सव्यञ्जनसन्धिकोविदै-
र्बभार साधुस्वरसंहितोदयम् ॥२७॥

सुपापचैः पावकरूढपत्रिका-
चलाचलस्वाग्रकरैश्चराचरैः ।
मिथोऽतिसम्यग्रचनावदावदै-
र्जना रसांभोधिपतापताः कृताः ॥२८॥

तत्र च पाकशासनप्रणिहितहृदयफल्गुनाग्रजप्रीत्या गोत्रारिणा प्रेरितैरिवामृतसारपारिजातमकरन्दादिभिर्निर्व्यूढेषु सर्वपात्रीणेषु विविधभर्जननिर्जिह्मानपरिमलासज्जितनिखिलनासिकारञ्जनेषु व्यञ्जनेषु व्यञ्जितोत्साहमहमहमिकया महीपतिष्वेव तत्तत्कार्यसमुद्धरेष्वञ्जसा कृताभ्यञ्जनमहानन्दिनि मिहिरनन्दिनीविहृतमहितस्नाने मानुषजाले नीलच्छायदृश्यमानगगनवितानावरोपणेनेव विरचितायां विस्तीर्णतरभुक्तिशालायामत्यादरमुपहूते यथोचितपादावनेजनादिपूर्वतरवितीर्णहिमांबुकीर्णदिव्यांगरागमाल्यतल्लजघर्ण-

मानगन्धपूर्णे दिगन्तराले तरुणतरणिमण्डललक्षसदृक्षकाञ्चनभाजनाञ्चितासु पंक्तिषु मणिपीठिकागणसुनिविष्टे परिहृष्टे परिमृष्टवेषधृष्टद्युम्नाद्यनुद्रुत-द्रुपदराजसपरितोषपरिगृहीतपरिवेषणकृत्यं प्रमुदितभीष्मद्रोणादिसमवेक्ष्य-माणं यादवकुलमिव मधुराज्यासङ्गविवर्धितं वर्षोपवनमिव सज्जातिकादल-जनितामोदं शिशिरजृम्भितमिव परिबृंहितबृहतिकाग्रहणरसं रसिक-सभान्तरमिव सरसवार्त्ताकविकृतिविलोभनीयं समुद्रोदरमिव बहुरस-रुचिमद्विलसिताभोगं समुज्ज्वलान्नमयतारकापुञ्जरागातिरेकापतितराकेन्दुबिम्ब-कदम्बबिम्बोकधरसितोज्ज्वलपर्पटप्रकरतर्पितनयनरसनं विविधखाद्यपेयलेह्यादि-तेमनगणामृतरसातिगामिस्वादिमसीमाकामाधिकास्वादनकणेघातसमयसमालि-ह्यमानकटुकाम्लरसनिष्ठानपुष्टानन्दव्यतिकरविवशतया विभिन्द्यमानमधुररस-मात्रधृताशसुधाशनकुलचरितं निखिलजनघृतस्यामधुस्यादधिस्यादिपरिपूरण-भूरिपरिश्राम्यदारालिकपालिकासमाकुलमश्नीतपिबतं खादतमोदतं तृप्यत-दृप्यतमद्भुततरमभ्यवहारचरित्रमवर्तिष्ट ॥

आगच्छन्त्वधिभुक्तिशालमशनायन्तो दिगन्तागताः
किं दध्यस्यथ किं घृतस्यथ किमु क्षीरस्यथ क्ष्मासुराः ।
इत्थं खादततृप्यतासु चतुरे सूदोत्करे पृच्छति
स्यायत्तेमनचारुजेमनभरं ते बोभुजाञ्चक्रिरे ॥२९॥

भूपास्त्विन्धनबन्धनाहृतिजनस्कन्धानयस्नापना
गन्धोन्मर्दनमार्जनोक्षणसुगन्धासेकवासोऽर्पणैः ।
पंक्त्यारोपणतालवृन्तजलदानोच्छिष्टहानोज्ज्वल-
च्छय्यासंस्तरणादिकैरपि मुदामभ्येयुरल्पेतराम ॥३०॥

तत्तादृशासनरसावसितौ विराज-
च्छय्यासनादिजुषि दिव्यसभादिदेशे ।
ताम्बूलमाल्यमुखभोगविनोदयोगै-
र्मिश्रे विशश्रमुरपश्रममेव सर्वे ॥३१॥

हैमी सर्वा गृहाली कनकविरचितास्तोरणास्तालकल्पाः
स्वल्पं वा भूरि खारीमितमपि कलधौतोत्थमेवात्र पात्रम् ।
शय्याः कौशेयमय्यः कनकविरचिताः खट्टिका नादुकूलं
नारत्नं नाप्यहैमं कुहचन ददृशे तत्पुरे वस्तुजालम् ॥३२॥

एवं प्रत्यहमेव तत्र सुमहारम्भे महे प्रस्तुते
सर्वैरेव धुरन्धरैः प्रववृते वीतप्रमादश्रमैः ।
भीष्मद्रोणमुखाः कृताकृतसमीक्षादीनकार्षुः स्वयं
ये त्वन्ये धृतराष्ट्रबाह्लिकमुखास्ते स्वामिवद्रेमिरे ॥३३॥

एवं प्रवर्तमाने प्रवृद्धतरसमस्तनरप्रमोदे सुरप्रमोदकरणे विधृतत्वर इव द्रुततरमवततार फाल्गुनमासः ।

दुःसाधदिग्जयात्पूर्वं यज्ञोपक्रमसाधकः ।
फाल्गुनोऽभूद्बुजोल्लासो मासस्त्वजनि साम्प्रतम् ॥३४॥

षड्भिस्तु सोमयजनैरभिषेचनीय-
घुष्टैस्तथा द्विपशुनेष्टिशतैः प्रधानैः ।
सर्वैः सहैक इह राजति राजसूयो
यः सार्धसप्तदशमाससमापनीयः ॥३५॥

शाला तावन्महीभृत्पदविमितमहाप्रक्रमोत्थप्रमाणा
प्राग्वंशोद्यत्सदोमण्डपमहितहविर्धानशाला विशाला ।
मार्जारीयान्वितामग्नीध्रकपरिलसिता शङ्कुसङ्कीलितोर्व्यां
कल्पं शिल्पश्च बुध्वा व्यरचि बहुमणिस्तम्भहेमच्छदाङ्का ॥३६॥

कार्याणि बन्धुषु निवेश्य स फाल्गुनाख्य-
मासादिमप्रतिपदि क्षितिपालमौलिः ।
दर्शेष्टिमाशु विनिवर्त्य कृतातितुङ्ग-
मङ्गल्यदानविभवो विततान दीक्षाम् ॥३७॥

तत्राग्निचित्यासंयोगादुखासम्भृतिमाचरन् ।
वायव्यपशुना चेष्ट्वा नान्द्यादीनुपचक्रमे ॥३८॥

स भीष्ममुख्यानभिवाद्य पूर्वं रक्षादिकृत्ये हरिमेव वव्रे ।
धौम्यप्रधानानपि याजकत्वे तथार्त्विजीनान्परिकर्मकामान् ॥३९॥

स्नानाद्यैः शुद्धवर्ष्मा सह नृपसुतया राजसूयेन यक्ष्ये
सोऽहं स्वाराज्यकामस्त्विति फलमुपसङ्कल्प्य कृष्णार्पितात्मा ।
अध्वर्युब्रह्ममुख्येष्वकुरुत वरणं श्लाघ्यमर्घ्यादिपूर्वं
सर्वे सर्वङ्कषा अप्युचितगुणवशादृत्विगाद्या विभक्ताः ॥४०॥

अध्वर्युर्याज्ञवल्क्यः शतपथविदृचां पालकः पैलनामा
होतोद्गाता सुषामा निखिलविदभवद् ब्रह्मभूतश्च रैभ्यः ।
येषां पुत्राश्च शिष्या निजनिजसयुजामृत्विजां कृत्यमापुः
सादस्यं प्राप पाराशरमुनिवृषभो नारदाद्यैरुपेतः ॥४१॥

आरोप्याग्नीनरण्योर्नृपतिरथ वधूबन्धुभृत्विक्परीत-
स्तत्तत्सम्भारशुम्भत्करमणिगणभृद्भूसुरालीपुरोगः ।
सर्वोर्वीपालपालोऽनिबिडितसरणिर्भूरिवादित्रघोष-
श्श्वेतच्छत्रादिशोभी मणिकनकमयीं प्राविशद्यज्ञशालाम् ॥४२॥

तत्र च सकलमुनिनृपविद्वज्जनयथोचिताधिरूढमणिपीठे यज्ञवाटे मुनिजनानुगतधौम्यानुसारितक्रमादग्नीन् निधाय यथाक्रमविहितत्रिहविष्क दीक्षणीयेष्ट्यवधौ विधृतमृगाजिनमेखलोष्णीषदण्डादिदीक्षितचिह्नपरिचिह्नितो विहितोखाधारणो राजसूयप्रारम्भरूपं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनविहितप्रवर्ग्योपसदं साग्निचयनसप्तमदिनक्लृप्तसुत्याविधानं पवित्राख्यमग्निष्टोमं प्राक्रमिष्ट ।

स्वाख्यन्मन्त्रान् क्रियालिङ्गनिपुणमतनिषुः सोममक्रैषुरिष्टी-
श्चादिष्टाश्चानुतष्ठुस्त्रिभिरपि दिवसैरिष्टकास्तुष्टुवुश्चैवुः ।
अग्नीषोमाद्यमालिप्सत पशुमुदितं पर्यपौषुर्न्यहौषु-
स्सोमं व्यातानिषुस्त्रीननुपवणविधीनृत्विजः कृत्यधीराः ॥४३॥

प्रागेव व्योमपूर्णास्तदनु सुरवरा यज्ञशालान्तिकान्तं
व्याकर्षन्तो विमानान्प्रतिहविरवतीर्याऽऽगलं बोभुजानाः ।

पश्यन्तो विश्वनाथं तदुपचितमहासम्पदाडम्बरांश्च
श्लाघं श्लाघं सकान्ताखिदिवधुतरसा रेमिरे व्योमरङ्गे ॥४४॥

सम्यग्भोजनतोऽपि सम्मदमधात्कर्मावलीदक्षता-
संप्रेक्षैव ततोऽपि सूरिपरिषत् सारज्ञचारूक्तयः ।
सर्वाङ्गमधुरन्धरस्य तु हरेरानन्दिरूपामृत
स्यन्दास्वादरसस्ततोऽपि च सतां सर्वोत्तरां निर्वृतिम् ॥४५॥

सादरं कलयन् क्रियासु विमतौ पादावनेजीत्क्वचि-
न्मञ्जुव्यञ्जनमाहरन्नपरतः शिञ्जानभूषागणम् ।
उच्छिष्टानि हरन् क्वचित्सुतपसां हेमासनाध्यासितो
जुष्टः शिष्टजनैः कुतोऽपि ददृशे कृष्णो जगन्नायकः ॥४६॥

शुभोत्तरैस्सर्वत एव सर्वदा
कयाऽपि वृत्त्या ददृशे जनार्दनः ।
क्वचित्कदाचित्त्विह मध्यमैर्ज्जनैः
कदापि नीचैस्समदर्शि वा न वा ॥४७॥

तत्र च सप्तभिर्द्दिवसैः पवित्राग्निष्टोमे निवृत्ते पुनरष्टसु दिनेष्वनुमत्यादि-तत्तद्देवत्याः पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय पञ्चदशेऽह्नि चातुर्मास्यप्रथमविहितां वैश्वदेवेष्टिमिष्ट्वा प्रतिपदपौर्णमासेष्टिनिर्वर्त्तनञ्च निर्वर्त्य तदुत्तरेऽहन्यारभ्य सुत्रामेन्द्रदेवत्यामंहोमुगिन्द्रदेवत्याञ्च सन्तनीसंज्ञिते इष्टी दिनपर्यायेण पर्यावर्तयन् तत्तत्कालप्राप्तानिष्टिपशुबन्धाग्रयणादीनपि यथाप्राप्तं ससन्तनीकमेव विदधानश्चतुरो मासानतीत्याऽऽषाढपौर्णमास्यां सन्तनीपूर्वकं वरुणप्रघासेष्टिं ततः पौर्णमासेष्टिमपि प्रविधाय प्रागुवदेव सन्तन्यौ सन्तन्वानः कार्तिकमासपौर्णमासीप्राप्तौ साकमेधेष्टिविधायी पुनरपि सन्तनीभ्यामेवातिवृत्ते संवत्सरे फाल्गुनपौर्णमास्यामेव प्राप्तायां तस्यां शुनासीरीयेष्टिमिष्ट्वा पुनरपि सप्तदिन्यां सन्तन्यावेव सन्तताना ।

ततस्समाप्तेषु सन्तनीदिनेषु पुनरष्टदिवस्यां पृथक्पृथगिष्टिषु कृतासु

पूर्णास्त्रयोदश मासाः सम्प्राप्तश्च विकस्वरपिकस्वरोन्मेषसूचितभाविमहोद्घोषातिरेको द्वितीयो वसन्तारम्भः ॥

तत्र च प्रतिपद्यमावास्येष्ट्यनन्तरमारोपिताग्निर्गरिष्ठाडम्बरं प्रतिष्ठाय वरिष्ठतमब्रह्मगेहमेत्य कृतबार्हस्पत्येष्टिः स्वगृहमेत्य च सन्तनीमिष्ट्वा पुनरप्येवमेव राजन्यमहिषीसेनान्यादिप्रवरप्रकृतिगृहानेत्य तत्तदिष्टीः कुर्वन् द्वादश दिनानि निनाय ।

ततश्च त्रयोदशदिने मैत्राबार्हस्पत्यामतिमहतीमिष्टिमतिवाह्य तस्मिन्नेव वलक्षपक्षे महितोद्घोषमभिषेचनीयाख्यमुक्थ्यसंस्थात्मकं सोमयागं समधिकाडम्बरमणिकाञ्चनादिनिखिलोपकरणजाललेलायन्त्यां शालायामग्निचयनानुगुणक्रियासहितं प्राग्वदेव प्राक्रमत ॥

अमावास्यादिने सुत्यासिद्ध्येऽनुगुणा कृता ।
तस्यापरिमिता दीक्षा षडेवोपसदोऽभवन् ॥४८॥

कुशैः पवं कुम्बकुरीरबन्धनं कुतोऽपि साशङ्कु धृतिश्च कुर्वती ।
अकुत्सिताशेषगुणाऽपि पार्षती कुशब्दयोगं बहुधा गता बत ॥४९॥

प्रतिप्रस्थातुरनुगा सदैवासावसूचयत् ।
सहानुयानं विपिनं प्रतिप्रस्थायिभिः प्रियैः ॥५०॥

भाविद्विषत्क्षोभमिवाभिशङ्क्य राजा नवाज्याहतमूर्तिरासीत् ।
स्वाङ्गे पुनर्मानितमे खलेऽसौ दण्डं तथास्यानुगुणं बभार ॥५१॥

सुमहितकृत्यासङ्गी बहुगुणमुख्यं धनञ्जयं राजा ।
कण्ठे जग्राह तदा दिग्विजयादागतं यथैव पुरा ॥५२॥

सदैव भूरिदानेषु मुक्तहस्तोऽपि भूपतिः ।
बद्धमुष्टिश्च मौनी च दीक्षाकाले किलाभवत् ॥५३॥

विष्णुक्रमोक्ता चरणैश्च भूयो धनञ्जयोपस्थितिकर्मणा च ।
धृतव्रतः सोऽथ निनाय दीक्षां तथैव नेष्यन्नखिलं निजायुः ॥५४॥

न दीक्षणीयादिकसंस्क्रियागुणैर्नृपः परं सोमलतामवाप्तवान् ।
नरात्स्वयं मूजवतः समागतात्समग्रहीत्सोमलतां प्रथीयसीम् ॥५५॥

राजस्वनेकेषु गुणैर्नृपेन्दोः क्रीतेषु वश्येष्वपि चर्त्विजोऽमी ।
शतेन गोभिर्धृतयत्नमेकं राजानमक्रीणत किं किलैतत् ॥५६॥

विप्रवर्यैः प्रवर्ग्यैश्च प्रदीप्ता यज्ञवाटिका ।
सद्भिरप्युपसद्भिश्च सङ्गता नितरां बभौ ॥५७॥

मुख्यस्य महावीरस्नेहमभिप्रास्य दीपतो बहुभिः ।
अविसोढमहाहवतो हेतिगणानुत्सृजन्नुदज्वालीत ॥५८॥

प्रकटमहल्याजारेत्याहूते प्रमुदिते मघोनि तदा ।
आश्रितपत्नीशाला गोतमगृहिणी तु सत्रपा नितराम् ॥५६॥

तेषु चोपसद्दिनेषु गाङ्गेयलाङ्गलाञ्चितसङ्कर्षणविदलितसन्निवेशायां हस्तिनपुर्यामिव सत्यामुत्तरवेद्यां प्रथमं खलु प्रथनपृथिवीतलमिव समरनिहताश्वपुरुषशीर्षसमाचितं मुहूर्तदूषणमिवाहिमस्तकसमवेतं क्षितिमण्डलमिवाधोगतमहाकूर्माधिष्ठितं रविमण्डलमिवान्तर्गतहिरण्मयपुरुषं पाण्डवपुरमिव निखिलप्राणभृद्भिरापूरितं वैय्याकरणवाक्यमिव यथोचितयोजितविभक्तिकार्यं गगनतलमिवाश्विनीकृत्तिकादिकॢप्तोदयं जगदादिवृत्तमिव सृष्टिसम्पन्नविराडन्तस्थनाकसन्मण्डलं श्रीकृष्णबाल्यमिव यशोदानुगम्यमानं शूर्पणखाङ्गमिव विकर्णीकृतसंस्थानं परमान्नमिव घृताक्तबहुशर्करोपचितं निर्गुणात्मकतत्त्वमिव नवपुरीषच्छुरितं मध्यस्थवचनमिव दर्शितोभयपक्षमुखं वर्णजालमिव पञ्चवर्गोदञ्चितं स्वाहादेवीहृदयमिवाग्निप्रणयास्पदीभूतं भिषग्विचेष्टितमिव दर्शितक्षीरघृतधाराविधानमग्निचित्यापदमदीप्यत ॥

ऋत्विक्प्रयोयुजितनिस्तुषमन्त्रतन्त्र-
निर्घुष्टमिष्टकचितं तदिदं व्यलासीत् ।
इष्टस्वरूपशिपिविष्टसमुद्दिधीर्षा-
संविष्टपक्षिवरपृष्ठगरिष्ठरूपम् ॥६०॥

तत्र चाग्नीषोमप्रणयनानन्तरमारब्धे क्रमादग्नीषोमीयपशुविधाने,
एक एव हरिरेष सुत्वनां नाथ इत्यभिनयं विवृण्वती ।
यूपमङ्गुलिमिवोदनीनमद्भूश्चषालकलिताङ्गुलीयकम् ॥६१॥

आश्चर्योऽयं यजनमहिमा यो वधादौ निषेध-
प्रत्याख्यायिप्रबलविधिशक्त्यैव निर्धूतदोषः ।
अग्नीषोमाद्यमरपरितोषोत्थविश्वेशमोदा-
न्निःशेषाघक्षपणनिपुणश्रेयसां भाति मौलौ ॥६२॥

ततश्च क्रमादेव देवसूहविर्यजनसहितेऽग्नीषोमीयपशुविधाने पर्यवसिते प्रतिदिशं दुन्दुभिलम्बनादिषु च कृतेषु सुत्यादिने प्रस्तुते सत्युक्थ्यसंस्थानुगुणं प्रातः सवनमाग्नेयपश्वनन्तरविहितैन्द्राग्निपशुयुतं व्याततान ॥

सोमेन पूर्वमुदसूयत राजवंश-
स्तेनास्य निष्कृतिपरा इव यज्ञविज्ञाः ।
सोमं तदा सुषुविरे वृषचर्मक्लृप्तं
ग्रावप्रहारनिनदैरभिघोषयन्तः ॥६३॥

पुरा हि परिजग्राह सोम एव बुधं सुतम् ।
तदानीन्तु बुधाः सर्वे सुतं सोममगृह्णत ॥६४॥

अर्थानुस्मृतिगुरुभिर्मन्त्रैर्विहितानि साधुकर्माणि ।
उरुफलजनकान्यासन् शतपथनयवेदिनस्तदाध्वर्योः ॥६५॥

उद्गातृभिः सुविहितेष्वपि सामभेदे-
ष्वासन्नुपद्रवयुता निधनप्रसङ्गाः ।
शस्त्रप्रयोगमसृजन्बहुहोतृमुख्या-
स्संसूचयन्त इव चैद्यरणानुबन्धम् ॥६६॥

प्रैषप्रयोगो निखिलोऽपि मान्यो
बभूव मैत्रावरुणस्य सर्वैः ।
नृपात्तदण्डस्य हि तिष्ठतोऽस्य
प्रशास्तृनाम्नो ननु युक्तमेतत् ॥६७॥

ऋत्विक् चतुर्व्यूहसमस्तकर्म दृष्ट्वा चतुर्वक्त्र इव स्थितन्नसौ ।
सम्यग्वितन्वन्मनसैव सर्वं ब्रह्मा बभौ कुण्डिकया समेतः ॥६७॥

अध्वर्युहोत्रादिमनुक्रियैकतस्तद्ब्रह्मणो मानसमेव चैकतः ।
चक्रद्वयेन ह्यमुनाध्वरो रथश्शक्राधिराज्याक्रमणे प्रगल्भते ॥६९॥
विद्भिरास्तिक्ययुतैरुपास्तिविद्भिश्च तैस्संविहितानि तानि ।
पूर्णाङ्गशोभिन्यतिवीर्यवन्ति कर्माणि गीर्वाणकुलानि चासन् ॥७०॥
राजानं पूर्वमध्वर्यु राशीर्भिस्समवर्धयत् ।
तत्पानमुदिताः पश्चात्सर्वेऽपि त्रिदशोत्तमाः ॥७१॥
उपगम्य हूयमानैर्ग्रहैस्सहैवानुदुद्रुवुश्चमसाः ।
नृपतौ सुवृत्तबहुले चतुरश्रीभाविता यथा सचिवाः ॥७२॥
ग्रहेषु सर्वेष्वपि भासमानं सोमं हि पीयूषरसस्रुतं तम्
हुतं चुचुषुर्विबुधा यथेष्टं हुतावशिष्टं सममृत्विजोऽपि ॥७३॥
सोममिह चर्मपूरं सुतमपिबन्नुदरपूरममरवराः ।
यावद्वेदं मोदात्स्वादुङ्कारश्चरुपुरोडाशैः ॥७४॥
सोमस्य तूर्णमथ पूर्णतमास्सुरौघा-
स्सर्वेऽपि भूरि जहृषुर्जहसुस्समन्तात् ।
नेदुश्च केलिसमरानसृजन्नभोऽन्ते
मर्त्योत्सवाच्छतगुणास्त्रिदशोत्सवोऽभूत् ॥७५॥
अग्नौ च सोमे च सहैव नृत्तं
प्रकुर्वतोस्तत्र हविष्प्रमोदात् ।
स्फुलिङ्गतोयैर्व्यतिकीर्यमाणै-
स्सिमात् सिमादित्युदगान्निनादः ॥७६॥
आयान्तु दानवगणास्सममेव सर्वे-
र्योत्स्ये छिनद्मि च भिनद्म्यखिलं ददामि ।
दोर्भ्यां पिनष्मि पृथिवीञ्च दिवञ्च नाहं
सोढास्मि सोममदमित्यनदन्महेन्द्रः ॥७७॥

ततश्च समारब्धे माध्यन्दिनसवने सवनमुखभक्षणमुखेषु दाक्षिणहोमेषु च कृतेषु हविष्प्रमोदितसुरप्रवरप्रहितकामधेनुस्तोमसमकामनीयकहेममणि-

गणोत्सज्ज्वलदुस्रासहस्राभिजुष्ट्या निष्कनिष्कलितबहुपट्टवसनभारपुष्टतरतुरङ्ग-मतङ्गजगणपुरुषादिलक्षणया दक्षिणया दक्षिणतरान ऋत्विग्जना नत्यन्त-प्रत्युदयत्प्रमोदभारान्विधाय पुनर्गुणसमग्रसकलाग्रिमतमपुरुषयोग्यामुदग्रसा-मग्रीमग्र्यपूजां नृपाग्रेसरः कर्तुमारभत ॥

जानन्नप्येष विश्वोत्तरमिह पुरुषं सन्तमेकं सभायां
लब्धुं वृद्धानुमत्या निजमतिदृढतां प्रौढधीराजमीढः ।
पूजार्हज्ञाननिःसंशयमतिसहदेवानुयातस्सभान्ते
भान्तं भान्तं विरिञ्चप्रतिममभिययौ वैरिभीष्मं स भीष्मम् ॥७८॥

बद्धाञ्जलिस्तदनु भूपतिरेनमूचे
सर्वज्ञ शान्तनव शान्तनवोत्थबुद्धे ।
प्राप्तोऽग्र्यऽपूजनविधिः सदसीह को वा
संपूजनीय इति संप्रति मे वदेथाः ॥७९॥

पृष्टोऽथ पुष्टविनयेन युधिष्ठिरेण
दृष्ट्वाऽथ दृष्टिवलनैस्सुजनानशेषान् ।
उत्कृष्टकृष्णमहिमस्मृतिहृष्टरोमा
स्पष्टं गरिष्ठतरया गिरया बभाषे ॥८०॥

ज्ञानं वा ज्ञानभाजां बलमपि बलिनां तापसानां तपो वा
यस्यामी भूमलेशाः क्रतुनिगमसुपर्वादिसर्वात्ममूर्त्तेः ।
यस्याऽलाभेन यत्प्रीणनमिति सुधियः कुर्वते सर्वपूजां
तं कृष्णं भाग्यलब्धं महय महय भोः किं त्वया चिन्त्यतेऽस्मिन् ॥८१॥

विश्वात्मनोऽस्य विहिते परिपूजनेऽस्मिन्
विश्वं जगत्ससुरमानवमर्चितं स्यात् ।
ज्वालप्रभां नमति मूर्च्छति कः पतङ्गे
श्रौतानले ज्वलति वा जुहुयात्स्फुलिङ्गे ॥८२॥

तत्र च प्रहर्षबहुमानभारभरिताभ्यां नरदेवसहदेवाभ्यां साञ्जलि-बन्धमत्यादृते शान्तनवशासने,

हृष्टा बभूवुरखिलाः शिशुपालमुख्या-
स्त्वासन् परस्परविलोकगभीरभावाः ।
एकात्मना स्थितमपीह सदस्तदानीं
द्वेधा विभक्तमिव सूक्ष्मदृशाञ्चकाशे ॥८३॥

सहदेवस्तु पुरत एव तां परिषदवयवोन्मिषितां दोषविकृतिमुपशमयन्निव वचनौषधेन किमपि भिषजाञ्चकार ।

शान्तेऽद्य शान्तनववद्बहुविन्नलोके
दृष्टा च पर्षदपि हर्षवतीह कार्ये ।
सम्मन्तुमर्हथ समेऽत्र यदुप्रबर्हं
सर्वार्हमर्हयति सम्प्रति भूमिपालः ॥८४॥

तदनन्तरञ्चोपान्त एव सभान्तरे विलसन्तं भगवन्तं जगदन्तरात्मानं क्षितिबन्धुरयमतिबन्धुरविनयमुपगम्य धौम्यगिरा पुरः प्रणनाम ।

कृष्णपादरुचिभिस्तदा नृपश्शोणिमानमनयान्निजं शिरः ।
तावदेव स च चेदिभूपतिर्लोचनाञ्चलममर्षरोचिषा ॥८५॥

तदनु च सहजभक्त्याकुलसहदेवादिसहजजनससंभ्रमसम्भृतेषु सकल-सम्भावनासम्भारेषु दिव्यमणिमयभव्यासननिवेशिते कृताभिवादने दत्ता-शिषि च नित्यानन्दमये पुरुषे —

भक्त्युद्रेकार्द्रबाष्पद्रुपदनृपसुतापाणिपद्मानुषङ्गि
त्वङ्गद्भृङ्गारवारा पदनलिनयुगं पुण्यलभ्यं मुरारेः ।
पाणिभ्यां नेनिजानः सुकृतनिधिरहो शम्भुलाल्यं तदम्भो
मूर्ध्ना मूर्द्धाभिषिक्तः सममनुजवधूनन्दनैः सन्दधार ॥८६॥

पीताम्बरप्रवरभूषणरत्नजालं
दिव्यं यदुत्तरकुरूनभिभूय लब्धम् ।
निश्शेषकोशभरसारतमं ददौ त-
द्विश्वेश्वराय सकलं सजलं स भक्त्या ॥८७॥

तत्तादृशेन बलिना भुवने समस्ते
न्यस्तेऽपि हस्तभुवि तृप्तिमवाप नैवम् ।
भक्त्यादरोन्नतिभिरुत्तरलेन राज्ञा
दत्ते यथा स हरिरुत्तमवित्तसारे ॥८८॥

भूयोऽप्येतावता किं बत भुवनपतेरित्यहो लज्जयेव
स्पष्टं स्वात्मानमेव स्वजनसुतपुरीराष्ट्रकोशादिजुष्टम् ।
सम्प्रार्प्याष्टाङ्गपातं नतवति नृपतौ हन्त भोस्तस्य मौलौ
शौरेश्च स्फारभेरीरवयुतमपतत्पुष्पवृष्टिः सुराणाम् ॥८९॥

झटिति निपतदानन्दाश्रुरानन्दमूर्ति-
र्नृपतिमधिकभक्त्या मग्नमुत्थाप्य दोर्भ्याम् ।
त्रिभुवनविजयोद्यत्पट्टबन्धाभमस्य
न्यधित शिरसि शोणं पाणिपद्मं मुरारिः ॥९०॥

तत्तादृशे च तत्र समर्हणे परमपरितृप्तात्मनि निखिलजगदात्मनि कृष्णाख्ये परमात्मनि सकलजनेष्वपि तन्मुख एव सम्मोदनिर्मग्नदृष्टिषु तन्मयीभूतेष्विव स्थितेषु "जय जय नारायणे"ति सगद्गदविनिर्गतप्रशस्तिघोषणेषु ततस्ततस्समुत्थाय समुत्तरलगात्रेषु प्रवृत्तनृत्तेषु समस्तनारदादिमुनिस्तोमेषु नभस्तले च गभस्तिमालिन्यपि शरच्चन्द्रशीतलायमानभानुविताने सुरप्रवरेषु च हविष्प्रभोजनतोऽपि भृशप्रमोदमग्नेषु सपाण्डवेषु च भीष्मविदुरद्रोणादिषु जिह्वातिगब्रह्मानन्दार्णवमेवावतीर्णेषु शिशुपालादिष्वपि झटिति हठात्तटिन्निपातमापतितप्रहर्षप्रकर्षक्षणमुषितामर्षप्रसरेषु इतरमहाजनेषु च प्रमोदमूर्च्छया मुहूर्त्तमिव स्वात्मानमप्यनवबुध्यमानेषु समकालमेव च रासातल-सौतल-वैतल-साप्तसैन्धवद्वैप्यद्वैपान्तस्सरसिकान्तर्गुहिकं नादेयपौरेयगैरेयवानेयाकाश्यसौवादिषु विधिहरविष्णुमुखधिष्ण्यगतेष्वपि जीवकाण्डेष्वकाण्ड एव किं किमिदमिति सङ्कुलेषु यं कमपि प्रमोदभारमङ्कुरितरोमाञ्चमनुभवत्सु सोषुप्यमाणप्राणिष्वपि तोषप्रसरविद्रावितनिद्रेषु निवसत्सु चञ्चूर्यमाणजन्तुषु तृप्तिरसभरात्सुप्तेष्विवावस्थितेषु स्थावरेष्वपि नवामृत-

सिक्तेष्विव सद्यःसमुल्लसितपल्लवदलेषु निर्लक्ष्यमाणेषु आविरिञ्चमातृण-पिपीलिकमखिलभुवनमप्येकानन्दमयमेतन्मुहूर्त्तं पर्यवर्त्तत ॥

शिशुपालस्तु तमिमं यदुवर्यस्य वरिवस्योत्सवं निखिलनृपमुनिसूरि-मुख्येषु पारिमुख्यं प्रसादं समीक्षं समीक्षं क्रमोत्क्षुभितरूक्षतरामर्षोत्कर्षभृशतर-धर्षितात्मा हरित्राकृतविचित्रमणिप्रकाण्डैः सह प्रकामलोहिनीं प्रभां नयनाभ्या-मुद्वमन् नृपकुञ्जरोन्मुक्तदानतोयैस्समं समुन्मिषितघर्मजलोर्मिवर्मितमूर्ति-रखिलजनहर्षोल्लासहासैस्सह गभीराट्टहासमुद्घटयन् जनसञ्चयरोमाञ्चैस्सह मणिपीठपृष्ठात्समुत्तिष्ठन् अघ्र्यानवाप्तिदुर्भगतरौ करौ निर्भररोषान्निर्भङ्क्तु-काम इव मुहुर्मुहुर्म्मर्दयन्निर्भयदुर्वादकरणनिर्वेदधरमिवाधरं दन्तपङ्क्ति-सन्तोदनैस्समुत्साहयन् प्राप्तकालमूर्द्धश्वासमिव निःश्वासधारया प्रसारयन् पार्श्वतीयैर्मुखतीयैश्च पौण्ड्रकदन्तवक्रादिदुर्भूपैस्तद्भावमेवोद्भाव्य समुद्दीप्यमान-रसमुच्चलदतुच्छरोषपच्छिन्नाक्षरां रूक्षतरामाक्षेपवाचमाचचक्षे ॥

मार्द्रेयामरसैन्धवावनिपतीन्क्त्रीनिमान् धिक्तमा-
मत्राग्रीयसमर्हणं धकिदत्सपात्रे च कात्रेयक्रम् ।
सूरिम्मन्यतमान्गतानुगतिकान्धिङ्नारदादीन्मुनी-
न्येऽमी मोमुदतीह वारिधिनिकाय्येऽस्मिन्प्रणाय्येऽर्चिते ॥६१॥
जात्या वा कर्मणा वापि च सकलगुणैर्वर्जितो मुख्यवृत्ते-
र्भ्रष्टो वाचाऽपि वाच्यो न भवति सुधियां किं पुनर्लक्षणीयः ।
निर्म्मर्यादं सुखं स्वं वहति परमसावप्यनेनैक्यमानी
नश्यत्कर्माधिकारो भवति कथमयं निर्गुणः पूजनीयः ॥६२॥
मायामात्राज्जगत्सुन्दरमयति वपुर्वस्तुतोऽसौ विरूपो
गोपीर्व्यामोह्य साध्वीस्वरतिमुपनयन् लोकबाह्याश्चकार ।
यो नामाप्यस्य शंसेत्स च खलु परधामाश्रयस्स्वान्गृहादीं-
स्त्यक्त्वा भिक्षाचरः स्यात्कथमिव स किलामङ्गलः पूजनीयः ॥६३॥
यद्वा सिन्धुभुवो जराप्रलपितैर्मुह्यन्त्यमी पाण्डवाः
कृष्ण ! त्वं त्वनृपो नृपार्हमहनं हास्यं न किं मन्यसे ।

युक्तो वा सरमापतेरसदृशे भक्तप्रदानेऽप्यहो
सम्मोदो ननु भूतिलाभमुदितो निष्किञ्चनः खल्वयम् ॥६४॥
भुञ्जानाः साकमेकामगणितगुरवो ब्रह्महन्तुस्तनूजा
मुण्डापुत्राश्च रण्डाजठरसमुदिताः पण्डिताः पाण्डुपुत्राः ।
भ्रूणघ्न्याः सूनुमेनं द्विजनकृतनयं भ्रातरं पीतशीधो-
रेनं यन्माननायां जगृहुरिदमलं वर्तते युक्तरूपम् ॥६५॥

धिक् पाण्डुपुत्रचरितं स्थविरप्रमाणं
बालप्रमाणमपि कष्टमहो विनष्टम् ।
हे धर्मज ! द्रुपदजामपि पृच्छ कार्यं
नारीप्रमाणमपि तेऽस्त्विह राजतन्त्रम् ॥६६॥

कृष्णश्चेदर्चनीयस्तव किमिति नृपानुत्तमांस्तत्तदर्थं
यत्तानत्राभ्यनैषीर्नहि ददिम वयं भीतिहेतोः करं ते ।
धर्मप्रीत्या च धर्म्यस्त्वमिति च कृपया तत्तु नो मन्यसे त्वं
धर्मभ्रष्टाभिपूजा विगलितगुणवन्धोऽयमासीन्मखस्ते ॥६७॥

कार्ये कृष्णो यज्ञचिन्तासु कृष्णो
दाने कृष्णः पूजनीयश्च कृष्णः ।
दृष्ट्वा श्रुत्वा कृष्ण इत्येव सर्वं
प्रागेवेह त्वत्प्रियायैव सोढम् ॥६८॥

वाल्हीकः पार्षतो वा स्थविरक इह चेद् द्रोण एको गुरुश्चेद्
गन्धर्वेशः सखा चेदथ तु बुधवरो व्यास एवार्चनीयः ।
सम्बन्धी चेत्स शल्यः प्रहरणनिपुणः कोऽपि चेदेकलव्यो
भो भोः पर्यस्त एव प्रभवति पशुपालैकवर्णे हितं वः ॥६९॥
एवं तत्पापवर्णैर्मुनिषु पिहितकर्णेषु कम्प्रे जनौघे
पार्थादिष्वात्तरोषार्त्तिषु सविधगतस्वास्वदत्तेक्षणेषु ।
प्रोत्थायास्थानदेशात्कुमतिरभिमतिग्रन्थिलो बन्धुभिः स्वै-
रन्धस्सन्धां बबन्धापि च सुदृढममुं सप्ततन्तुं विहन्तुम् ॥१००॥

क्षितिभृन्महिमावलोकतापं विकलत्वाद्विनिगूह्य वर्तमानैः ।
बहुषु क्षुभितेष्वहर्दिवि गूढं हृदि दुर्योधनकर्णसौबलाद्यैः ॥१०१॥
निर्यान्तं वीक्ष्य चैनं नृपतिरनुगतश्चैद्य कोऽद्य भ्रमस्ते
वृद्धेष्वध्यासितेष्वित्यनुस्मृतिनिरतः सिन्धुजेनावभाषे ।
किं सास्रां भूप ! भूम्ना क्षणमिह शुनकैर्भष्यतां वृष्णिसिंहः
सुप्तोऽद्यैव प्रबोधिष्यति विभृयुरमी तत्क्षणे भक्ष्यभावम् ॥१०२॥

इति तदुक्त्या निवृत्ते धरित्रीपतौ कथय कथय भोः शिशुपाल गृहपालभक्षी तव पशुपालसिंहः कस्कोयमिति न्यक्काररोषविवशवादिनि चेदिपतौ आवय देवव्रत देवस्वरूपं सकलसमितिजनानिति क्षितिनाथेनाप्यनुनाथितस्समक्षमेव लक्ष्यमाणं जगत्क्षेमहेतुं स्वचक्षुर्भ्यामापीय क्षणमिव निमीलिताक्षः साक्षात्स पितामहो मुनिजनमुखेभ्यो निशमितं किमपि कथयामीति निगदितुं प्राक्रमत ॥

श्रोतुमश्रोतुमप्येतच्चेदिक्ष्मापतिरक्षमः ।
विवृण्वन् कोपसम्भारान् प्रशृण्वन्नेव तस्थिवान् ॥१०३॥

पूर्णं ब्रह्मैकमेव स्वयमलसदसौ सच्चिदानन्दमादौ
सर्गप्राप्तौ तु मायां पृथगिव विसृजन् बिंबितोऽभूदमुष्याम् ।
स्वच्छन्दं स्वच्छसत्त्वप्रकृतिलवसमुद्भूतभूतेन्द्रियत्वा-
दच्छन्नैश्वर्यपूर्णं हरिरिति विदधे चाथ लीलाशरीरम् ॥१०४॥

मायामिश्रात्मनाऽसौ गगनपवनतेजोम्बुभूमीर्वितन्वं-
स्तत्संयोगाद्यदन्तःकरणफलनतो धातृजीवात्मकोऽभूत् ।
भूतैः सृष्टेन्द्रियासूंस्तनुभुवनमनूत्पाद्य पञ्चीकृतैस्तै-
र्धात्रात्माऽन्यांश्च सृष्ट्वा जयति जगदवन्भुक्तिमुक्तिप्रदोऽयम् ॥१०५॥

एष एव मधुकैटभौ झटिति पाटयन्नकृत मेदिनीं
पीनमीनवपुरानिनाय खलु दानवेन मुषिताः श्रुतीः ।
सिन्धुमन्थनधुरन्धरेषु च पुरन्दरादिषु चिरन्तनो
बन्धुरेष किल मन्दरं झटिति सन्दधार कमठात्मना ॥१०६॥

योगीन्द्रोदीतशापाज्जयविजयनिजद्वास्थयोर्दैत्यजात्यां
भूत्वा धूत्वा सुरादीञ्जगति विचरतोस्तं कनिष्ठं बलिष्ठम् ।
दृष्ट्वा धृष्टोष्मकृष्टक्षितिवलयमसौ पोत्रिगात्रो हि धात्रीं
पोत्रेणोद्धृत्य दैत्यं मृधभुवि कदलीकाण्डखण्डं व्यखण्डीत् ॥१०७॥
एतस्यैव तदग्रजासुरभुजस्तम्भाहतात्स्तम्भतः
सम्भूतं नमृगं नमानुपमहो तद्धोरघोरं वपुः ।
तप्तस्वर्णसवर्णघूर्णदतिरूक्षाक्षं शशाङ्कप्रभं
व्यात्तव्याप्तमुखाग्रवल्गिरसनादंष्ट्रायुगोड्डामरम् ॥१०८॥
भूयः संख्यमुखे महासुरममुं प्रोद्गृह्य दोर्भ्यामयं
द्वारेऽथोरुयुगे निपात्य नखरान्व्युत्खाय वक्षोभुवि ।
निर्भिन्दन्नधिगर्भनिर्भरगलद्रक्ताम्बुबद्धोत्सवं
पायं पायमुदस्तवान्बहुजगत्संहारिसिंहारवान् ॥१०९॥
दत्तं ह्यत्र भवेत्तनिष्ठमतिभूयिष्ठं प्रतीपक्रिया-
प्यस्याभीष्टदुघैव दृष्टमुभयं त्रैविक्रमप्रक्रमे ।
बालस्यास्य पदत्रयीवितरणं त्रैलोक्यदानात्मकं
जातन्नाम बलाल्ललास च बलेर्बन्धोऽपि मोक्षावहः ॥११०॥
एष ह्यर्जुनबन्धुरेव भगवान्प्रागर्जुनोद्यद्भुजा-
साहस्रस्रवदास्रविस्रपरशुप्रक्षेपविक्षारितैः ।
क्षुभ्यत्क्षुद्रतरक्षमापतिघटामांसास्थिरक्तच्छटा-
मेदोभिः खलु मेदिनीं पुनरहो विन्यास्थदन्यामिव ॥१११॥
लीलातोलितनीलकण्ठशिखरिव्यालक्ष्यदोर्विक्रम-
प्रक्षोभः स हि रक्षसां परिबृढस्त्रैलोक्यकालोपमः ।
एतेनैव विहीनवानरचमूजुष्टेन पृष्ठोच्चल-
द्रक्षोलक्षसुरक्षितोऽपि विशिखस्यैकस्य लक्षीकृतः ॥११२॥
श्रुत्वा तावत्प्रसक्तां जयविजयकथां खिद्यते ह्यकस्मा-
द्वीर्योदन्ते हिरण्यासुरदशमुखयोरात्तहर्षोऽयमास्ते ।

प्रोज्जृम्भे नारसिंहे रघुपतिसुमहाविक्रमेऽप्यक्रमोद्य-
द्भीतिक्रोधत्रपान्धो निवसति विकसद्वासनो दामघोषिः ॥११३॥

एष एव निहतप्रलम्बमधिकप्रलम्बभुजभासुरं
मुष्टिपिष्टखलमुष्टिकं कलितनीलचेलमतिपाण्डरम् ।
घोरसीरधरमाजियागकृतमागधाधिकपराक्रम-
स्थेमहोममतिकोमलं वहति कामपालवपुरन्तिके ॥११४॥

अयं पुनः स्ववशीकृतमायस्य श्रेयस्यामीश्वरावस्थायां स्थितस्य निर्मल-ब्रह्मणो नारायणाख्यस्य सततप्रकटसर्वज्ञादिसकलनिजानुभावः पूर्ण एव प्रादुर्भावो वासुदेवाख्यः ॥

सौहार्दवैरभयरागमुखैः समेषां
सद्यो विमुक्तिकरणैकधृतत्वरोऽयम् ।
भूभारहानिरनुषङ्गकृता तदेनं
मानन्त्यतीव मुनयः सुखसेवनीयम् ॥११५॥

अत एव निरवग्रहानुग्रहत्वरया वैरयोगभाजां भोजराजादीनां व्योम-वादनारदवचनादिना वैरदीपनवेगकारी भक्तितुन्दिलनन्दाद्यभिनन्दन-त्वरया पुरत एव गोकुलं यातः पूतनाशकटासुरपवनवत्सकबकाघमुखादीनां निधनेनैव निजपदप्रदायी स्वोपयुक्तस्यानन्तफलदायित्वादुत्तमदत्तमपि गोपीनां गोरसादिकमुपयुञ्जानः सर्वथा मनोविलयनार्थं च क्वचिद् वाललीलादिहास्यानि क्वचिद्विविधदास्यलास्यादिकरुणास्पदानि क्वचिल्लोकोत्तरशैलोद्धरणाद्यनेका-द्भुततराणि क्वचित्कालियवेष्टनादिस्वनिधनभयानि क्वचिदरिष्टकेशिवधादिवीर-कर्माणि क्वचिद्भुवनललितमुरलीगानरासविलासविप्रलम्भसम्भोगादिशृङ्गार-रसतरङ्गितानि च विशृङ्खलीकुर्वन् गोगोपालमृगतृणवीरुदादिमुक्तिप्रदानायैव च नित्यमरण्यसञ्चरणरसं प्रपञ्चयन् विरिञ्चवञ्चनबहुरूपविहरणे च निखिलगोमातृस्नेहप्रसरानात्मगोचरानेव चिरतरं विरचयन् कदाचिदखिल-गोकुलवासिनां करतलामलकवद् ब्रह्मानन्दमेव साक्षात्कुर्वन् यथाकथञ्चिद् गत्यर्हांश्च हस्तिमल्लमल्लवरकंसपञ्चजनसृगालहंसडिम्भकशतधन्वमुरनरकादी-

नात्मनैव परिहिंसन् अनधिगतस्ववधसुकृतेषु यवनमगधादिषु चान्तकाले कान्ततरशान्तरूपप्रदर्शनेन मुक्तिकरवासनाङ्कुरमावपन अखिलदेवाप्सरसामपि सम्प्रति सम्भृतनिजसेवया देवत्वान्तेऽपि मुक्तिरस्त्विति यदुनृपस्वदयितारूपेणावतारं प्रागेव प्रचोद्य तत्प्रियानुगुणकल्पितवेषो नित्यमेव तत्तादृशविनोदैर्मनांसि विलापयन् अमूनेव मनुजलोकदुरवलोकां निजलोकसम्पदमिहैव पृथगनुभावयितुं जलधिदुर्गकारितद्वारकाख्यदिव्यपुरविहारी गान्दिनेयधनायापरिपूरणप्रधानप्रयोजनार्थमेव च स्यमन्तकोदन्तदैन्यमुत्पादयन् अवश्यानुभाव्यदुरितानुभावनेनापि निरतिशयशुभकरणार्थमेव पार्थादीनामपि किमपि पीडामिव प्रदर्शयन् स्वतनुपश्यविश्वजनदुरितनिश्शोषणभक्तवश्यतादिप्रकटनाय च राजसूयादिकमपि प्रारम्भयन् क्वचिन्मनःप्रेरणेन क्वचिन्नयनप्रयोगैः क्वचिन्निजप्रभावप्रकाशनैश्च पुरः प्रज्ञातं परप्रयोजनार्थमेव सकलकर्मलवमपि नर्ममात्रेण निर्मिमाणो निश्चलसच्चिदानन्दाम्भोधिमात्रधिया त्रिदशोत्तमबुद्ध्या मनुजोत्तमबुद्ध्या च तत्तदधिकारिभिरत्यास्वादितनित्यशुद्धसत्वमयनिष्कलनिर्विशेषमूर्तिरस्मत्सुकृतवशादिह प्रत्यक्षमेवास्ते ॥

भूयोऽपि चास्य बहु खल्ववतारकार्य-
मास्ते श्रुतं खलु मया मुनिवर्यवाक्यैः ।
नैवाधुना प्रकटयामि तदा तदा तं
पश्यन्तु विश्वजनता भगवद्विलासम् ॥११६॥

एष एव खलु बद्धबुद्धवपुरुद्धरिष्यति पुनस्त्रयी-
मुत्कटोत्कलितकल्किमूर्तिरपि खड्गयिष्यति खलोत्करान् ।
भूयसा किमयमेव सर्गलयपालनैकरसिकः पुमान्
याज्य एव खलु पूज्य एष नृप योज्य एष हृदि योगिनाम् ॥११७॥

तद्दुर्विबोधमपि दुर्वचमात्मतत्त्वं
हर्षाश्रुसंप्लुतसमाजनिशम्यमानम् ।
शृण्वन्मुरारिरपि हर्षविकारवेगा-
नात्मस्तुतिस्त्विति निगृह्य कथञ्चिदस्थात् ॥११८॥

चैद्यस्तु वैरिगुणवर्णनकर्णशूल-
तूर्णप्रदीर्णहृदयोऽधिकपूर्णरोषः ।
मन्थाद्रिघूर्णितमहार्णववद्विघूर्णन्
प्रोद्गीर्णवान्वचनहालहलं तदाऽपि ॥११९॥

प्रागेवासौ विसारः कचिदसुरवधे हीनसौकर्यखिन्न-
स्तम्भं प्राप्तः कथञ्चिद्धयदलयदपरं सर्वदं तु न्यवध्नात् ।
मुन्यात्मा वीरहत्यां व्यधित निरवधिं स्वस्य दारानदोषा-
नत्याक्षीद्राघवात्मा हरिचरितमहो सर्वमेवाभिरामम् ॥१२०॥

स्त्रीघ्नो गोघ्नः कृतघ्नः खगफणिभिदधान्नाकुमात्रं किलाद्रिं
पर्यास्थद्दारुमात्रं शकटमरमयद्गोपिका गव्यमोषी ।
ब्रह्मण्यं मागधं तं मुहुरपकृतवांस्तद्भयाद्दाशदेशा-
नातिष्ठन्द्वेष्टि लोकान्मणिममुषदहो स्तौषि दोषानशेषान् ॥१२१॥

षण्डत्वाद् ब्रह्मचर्यच्छलभृदपनयांभोधिरस्वापहारा-
त्कन्नानर्थं गतोऽभूः सभयमसहथा गायकाद् भ्रातृघातम् ।
त्वं भीरुत्वाच्चिरायुर्वससि कपटधर्मोक्तिभिः प्राप्तमानो
रे रे मिथ्योद्य चैद्यस्त्विह न हरिकथाभीषिकाभिर्बिभेति ॥१२२॥

रे रे वर्षिष्ठ तिष्ठत्विह यदुकुहकश्लाघिका मोघिका ते
गच्छ स्वच्छन्दमृत्युत्र् व समरभुवं खाद्यसे चैद्यवाणैः ।
जूर्णे वा पूर्णलज्जैस्त्वयि किमिषुगणैराह्वयेऽहं त्वसाह्वान्
पार्थाः सार्धं स्वकैर्मां रिपुमथनधनुर्धारयं वारयन्तु ॥१२३॥

इत्थङ्कारमदमघोषप्रसविनि दमघोषप्रसवे सभाङ्गनसङ्गिनि चतुरङ्गरोष-भङ्गुरभ्रुकुटिके भङ्गाकटभङ्गावहनयनपैङ्गलीजुषि लाङ्गलपाणौ जाङ्गलिकोऽस्म्यहमेव सुनीथभुजङ्गमस्येति लाङ्गलमुद्वहति स्वाङ्गतरङ्गितरोषविकारेषु गाङ्गायनिप्रभृतिषु रथाङ्गपाणौ च शशाङ्कधवलस्मिताङ्कुराङ्कितमुखे निरादर एव स्थितवति भृशाक्षमेषु च प्रतीक्षिततदाह्वानेष्ववस्थितेषु व्याप्तरोषतात्वर्यमाणसात्यकियुतेषु रणशौण्डभुजदण्डप्रकाण्डताण्डवितगाण्डीवादिहेतिषु

पाण्डववीरेषु राषचण्डिमखण्डितसन्देहेषु समममेवोत्थितेष्वेवोग्रकोपादग्रतस्स-रोनिर्गलद्विस्फुलिङ्गनयनोदरो वृकोदरो गगनाट्टवट्टननिष्ठुराणि त्रिचतुराणि गर्जितानि निर्जनयन्नर्जुनधनुर्ज्यागर्जितैस्समसमुद्ववाम वाणीम् ॥

चेदीशानां शतं वा प्रसरतु पुरतो दन्तवक्त्राः सहस्रं
काशीशाः पौण्ड्रका वाप्ययुतमयमयं जृम्भते भीमसेनः ।
ये ये कृष्णार्चनायामसहनमनसस्ते किलैकैकशोऽद्य
प्रोद्यद्दोर्दण्डचण्डभ्रमितगुरुगदाघोरघातान्सहन्ताम् ॥१२४॥

इति परिराटिनं साटोपमुत्पतिष्णुमधिकासहिष्णुमखिलाभिभूष्णुं गदाविभ्रान्तिविभ्राजिष्णुं जिष्णुज्यायांसमेनं द्वित्रैः पदैरिव चैद्यमूर्धानमधिरोक्ष्यन्तमभिवीक्ष्य पीठिकोत्थायं समुत्थाय हस्ताग्रमभिगृह्णन् जह्नुजासूनुरन्वगादीत् ।

दोर्भिर्नेत्रैश्च पूर्वं हरिहरसदृशं त्यक्तुमैच्छत्पिताऽमुं
कस्याप्यङ्के विजह्यात्तनुविकृतिमसावस्य हन्ता स एव ।
इत्यभ्रोक्तयाद्भुतेनागतनृपतिजनाङ्केषु मात्राऽर्पितोऽयं
वर्धिष्णुर्मातृवीक्षागतयदुवृषभस्याङ्कतोऽभूद्गताङ्कः ॥१२५॥

आगः सहस्वेति वृतो जनन्या कृष्णः शतागःसहनं न्यगादीत् ।
तेनान्यनिर्भीतिरसौ खलोऽस्मानाह्वास्त भो क्षाम्य परामिषे त्वम् ॥१२६॥

इत्थमुक्ते हस्तधृते च कथञ्चित्तस्थुषि निःसहज्वलितभामे भीमे
उच्चैरुच्चैः स्वमर्मप्रकटनकटुकक्रोधवाधः सुनीथो
रे रे कृष्ण ! त्वमागः सहसि किल वयं त्वामिषत्वं गतास्ते ।
एह्येहि क्षुद्र ! लज्जाविकल ! चपल ! गोपाल ! भूपालमानिन् !
दक्षश्चेद्रक्ष दक्षक्रतुमिव गिरिशो निर्धुनोम्यध्वरं ते ॥१२७॥

इति वादिन्येव चण्डभुजदण्डकुण्डलितकोदण्डे सन्तेजितशरकाण्डैः खण्डयितुमेव पाण्डवयज्ञशालां प्रत्यापतति पापिष्ठचेतसि चेदिश्रेष्ठे भूसुरजालकेषु च भीलुकेष्वाशयाभिज्ञदारुकपूर्वसज्जितमेव निभृतनिहितं रथप्रवरं लघुप्रपातमारूढस्तटित्प्रकाशमिलितनवप्रलयाम्बुदप्रतिमतेजा दृढप्रकृष्टधनुष्प्रकाण्डमण्डलान्तर्गते रिपुप्रतिमुखमेव ददृशे मुरप्रमाथी ।

ततस्तु चेदिभूमिभृत्सुहृत्त्वदत्तचेतस-
स्समस्तदुष्टभूपतीनभिप्रचार्य संहतान्।
जगत्रयेश्वरः स्वयं निवर्त्य चापवल्लरीं
घनप्रणादसोदरीं किमप्युवाच भारतीम् ॥१२८॥

भो भोः सज्जनव्यसनसज्जनाच्चिरादेव जयपदविच्युतो मयि नित्यवैरि-तया मद्भेदयोग्योऽयं चेदिराजः ॥

छिद्रेऽधाक्षीत्पुरीमें यदुगणमहरद्रैवताद् बभ्रुपत्नीं
जह्रेऽमुष्णान्मखाश्वं मयि मगधसुतार्थे च किं किं न चक्रे।
दुर्वादाः सर्वलोकैरिह च निशमिता यज्ञबाधे शतागः-
पूर्णोऽयं तूर्णमस्मादपसरत नृपा घूर्णितं मे रथाङ्गम् ॥१२९॥

इति निशम्य निशास्य च शार्ङ्गिणः प्रतिघभारतरङ्गितमिंगितम्।
स्वगतिकालमनाप्य भियाऽप्यलं क्षितिभृतः सबलाः प्रपलायिताः ॥१३०॥

यान्तु यान्तु किममीभिरद्य मम कातरैर्मृतिभयातुरै-
रेक एव पुनरीश्वरोऽस्मि ननु गोपसूनुघटनाविधौ।
इत्युदीर्य भृशतिग्मधारमिह रुक्मिणीकुचपदाङ्किते
माधवोरसि शरं किरन्गरकिरं गिरञ्च पुनराददे ॥१३१॥

भो भो गोपवटुं हठान्मम वधूचोरं बलादीनमून्
कृत्स्नान्पाण्डवखेटकानपि मखञ्चामुं सुखं चूर्णयन्।
बद्धे युद्धमहाध्वरेऽत्र हि जरासन्धस्य बन्धोरहं
स्कन्धावारधुरन्धरोऽद्य वितनोम्यानृण्यमाकर्ण्यताम् ॥१३२॥

अन्योन्यच्छन्नगात्रध्वजरथमिषुभिस्तत्क्षणं निष्प्रयासं
प्रास्तापास्ताखिलास्त्र त्रस भुवनमदृष्टश्रुतं नारदाद्यैः।
चैद्ये नोद्यत्प्रकोपप्रतिभयवदनं शौरिणा स्मेरवक्त्रं
हंहो किं किं न चित्रं निरवटि घटिकामात्रतश्शात्रवाभ्याम् ॥१३३॥

ततस्तु नमोऽस्तु भगवन् बाध्यतां न माध्यन्दिनसवनवेला तव लीलारसै-

रिति दारुकेणाऽपि दारुणशरविदारितेन धीरतां विहाय वारितः शौरिरेन-मारचितचारुस्मितमीरयति स्म ।

पूर्वं घोरनखांकुशैरथ शराङ्कूरैः कृताङ्को मया
दत्तद्वेपवरः स चेदिभृदसौ मद्भृत्यमुख्यो जयः ।
पश्यन्त्वस्य बलं जना इति मया यत्किञ्चिदुत्क्रीडितं
यच्छाम्यद्य मनोरथं पृथुमहश्चक्राय चक्राय मे ॥१३४॥
आरोक्ष्यामि तवाङ्कमात्ममहसा रे कृष्ण कृष्णेत्यलं
क्षिप्तेपोर्द्विपतः सुदर्शनमसौ दुर्दर्शनं प्रोद्वहन् ।
उच्चैर्धर्मपथो जयत्विति वदन्मार्ताण्डचण्डत्विषा
तेनाकुण्ठजवं चखण्ड कुमतेः कण्ठं विकुण्ठेश्वरः ॥१३५॥
जन्मत्रय्याऽऽत्तविष्णुस्मरणबलसमुद्भूद्धचिद्धामदीप्तं
बुद्धयाऽद्यं चैद्यदेहादुदितमुरुमहोऽल्पपि सूक्ष्मं शरीरम् ।
कृष्णं प्राविक्षदालक्षितमखिलजनैः सर्वकामाढ्यपूर्ण-
ब्रह्मानन्दं स भेजे परमसगुणसायुज्यमावृत्तिहीनम् ॥१३६॥

हृष्टैः सुरैः कुसुमवृष्टिरमोचि कृष्णे
तुष्टाः समेजय जयेति जना विनेदुः ।
दष्टाधरोष्ठमपि पिष्टकरं क्षणार्धं
दुष्टाः स्थिता अपि भियैव पुनर्ननन्दुः ॥१३७॥

एवं चैद्ये तमाद्यं पुरुषमुपगते तत्सुतन्नश्स्य राज्ये
निर्मास्यन्कर्मशेषं नृपतिरयमुपानीय दानीयलोकान् ।
वित्तैः स्वस्यैव हस्त्यैर्मणिगणगुरुभिर्द्रौणिपात्रप्रणीतैः
कर्णोत्कीर्णैश्च पूर्णानकुरुत निखिलान्वित्तपप्रत्यनीकान् ॥१३८॥
रत्नाग्र्यस्वर्णकन्यावसनपशुघटायानभूषादि यद्यद्
यस्येष्टं यच्च धर्तुं क्षममखिलमिदं राज्ञि देदीयमाने ।
कालेनाशेषकामप्रतिहतिरवधिं हन्तकारेष्वकार्षीद्
गृह्णीताऽऽयात पूर्णं तनुकुरु भवनादीनि घोषो निरैषीत् ॥१३९॥

ततः क्रमेण निवृत्ते मरुत्वतीयग्रहत्रितयहोमे दिव्यदुकूलजालोल्लसितोल्लोचादिवेल्लिते शालाप्राग्विभागे गृहीतकोदण्डशरकाण्डस्य राजशार्दूलस्य शार्दूलचर्मास्तरणासीनस्य सर्वौषध्यादिभिरमिताघोषमभिषेककर्म निर्माय समभिषिक्तोऽयं युधिष्ठिरः पाण्डुसूनुरिति समुद्घोषयाञ्चक्रुः ।

पुरस्तादभिषेकस्य परस्ताच्च कृतास्तदा ।
पार्थहोमास्तु पार्थस्य यज्ञे सार्थकतां ययुः ॥१४०॥

बाहुः पृथिवीभरणाद्वराहकृत्याद्दतस्सदा नृपतेः ।
अवहदिह पादुकामयवराहकृत्यादरं सपादोऽपि ॥१४१॥

महेन्द्रस्तुतशस्त्रप्रयोगपरिशोभितेऽथ समितितले ।
देवासुरसमरसमं समरमकुर्वन् प्रधाव्य वीरवराः ॥१४२॥

सङ्ग्रामडम्बरविधाविह दुन्दुभीन-
प्याजघ्नुरुग्ररवजृम्भितकम्पिताशाः ।
चक्रुश्च वादचतुराः सदसि प्रकामं
तर्कादिपक्षशतसाधनबाधनानि ॥१४३॥

आग्नीध्रपश्चिमोद्यन्मणिभवने संस्थितोऽयमासन्द्याम् ।
सूतादिप्रकृतिवरैर्देवनमतनिष्ट काञ्चनैरक्षैः ॥१४४॥

ततश्च नरकेसरिणेव हिरण्यकशिपुमाक्रम्याऽऽसीनेन होत्रा वेदभागगदितमेव शौनःशेपमाख्यानमाख्यापयन् विहितसरण्या हिरण्यासनगोसहस्रमयीं चास्य दक्षिणां दत्त्वा माहेन्द्रग्रहभक्षणादिरीत्या साध्वेव माध्यन्दिनसवनं समाप्यत ॥

तृतीयसवने तावत्सोमग्रहसमुद्यमे ।
हन्तादित्यग्रहोऽप्यासीत् तूष्णीं ज्योतिर्विदोऽभवन् ॥१४५॥

ततस्तृतीयसवने परिसमाप्ते महिताघोषसम्भृतावभृथोदयनीयमैत्रावरुणीषु कृतासु गृहान्तरमासाद्योदवसानीयेष्ट्यवसाने निखिलाभरणादिपरिकरविभूषितस्य महाराजस्य महाडम्बरविजृम्भितः पुनरभिषेकोऽपि विघोषितोऽभूत् ॥

एवञ्चैत्रमाससमाप्तौ समाप्तेऽभिषेचनीये तत्रैव सद्मनि कृतामावास्येष्टिः पुनराग्नेयीमिष्टिमन्वतिष्ठत् ॥

तदुत्तरदिने च तद्गृहात्पुरस्तात् षट्सु शम्याप्रासप्रदेशेषु प्रतिदिनं पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय सप्तमदिने सप्तमशम्याप्रासप्रदेशे प्रागेव प्रतिष्ठिताम् अतुलमहाभोगशालिनीं शालामष्टमीतिथौ प्रविष्टो यष्टा तस्यां दशपेयाख्य-मेकदीक्षादिनारब्धत्रिदिनोपसत्कं चतुर्थदिनसुत्यमग्निष्टोमसंस्थं सोमयागं प्रथमकथितप्रक्रिययैव प्रक्रमते स्म ॥

यद्दीक्षादिवसे बिभर्ति नृपतिः सत्पुण्डरीकस्रजं
प्राजापत्यकतूपरश्च सवने कायश्च यस्मिन् पशुः ।
सोमं यत्र च भक्षयन्ति चमसान् हुत्वा शतं ब्राह्मणा
यस्मिन् वा मणिदर्पणद्वितयमप्यध्वर्यवे दक्षिणा ॥१४६॥

ईदृशस्य चतुर्दिननिर्वर्त्यत्वादहर्दिननिर्विश्रमस्य महाभोगमहनीयस्य दशपेयक्रतोरन्ते कृतश्मश्रुमात्रवपनो मेदिनीपतिर्द्वादशतिथाववेष्टिं नामेष्टिं पञ्चहविष्कामनुष्ठाय तदूर्ध्वेऽहन्यादित्यमारुतच्छागीद्वयवन्तं पशुबन्धमप्युप-सन्तेने ॥

ततश्च चतुर्दश्यां पूषादिदेवत्यां पञ्चदश्याञ्च पूर्वप्रयुगाख्यामिष्टिमिष्ट्वा कृतपौर्णमास्येष्टिरुत्तरेऽहन्युत्तरप्रयुगाख्यामपि कृत्वा पुनर्द्वादशदिन्याञ्च जन्यार्थिनाञ्जन्यप्रदानसन्नद्धो धृतव्रत एव वव्रृते ॥

नाभविष्यदिह वा जनार्दनो नामरिष्यदथवा स चेदिराट् ।
आपतिष्यदधुनाऽत्र सङ्गरो घोर इत्यनुशुशोच नारदः ॥१४७॥
ततो वसन्तान्तिमदर्श आगते तिस्रस्तथा दक्षिणमध्यमोत्तराः ।
शाला व्यदृश्यन्त कृता महाप्रभाः पुरो यथा पावकशक्रशूलिनाम् ॥१४८॥

तासु च दक्षिणशालां प्रविश्यापरिमितत्वविधेर्द्वित्रदिनमात्रदीक्षं द्वादशो-पसदमासन्नपौर्णमासीव्यवस्थितसुत्याप्रयोगमतिरात्रसंस्थात्मकं केशवपनीयं नाम सोमयागं कृत्वा तदवसानकृतकेशादि कृत्स्नलोमवपनो बभूव भूमिपालः ॥

दीक्षाक्रमो मिलदुखासरणः पुरोव-
द्दीक्षावधौ क्रयविधिश्चयनन्तु सर्वम् ।
कार्यं प्रवर्ग्यदिवसेषु पशुस्तदन्ते
सुत्या तदूर्ध्वमिति सर्वमखे समानम् ॥१४९॥

एवं ग्रीष्माद्यवलर्क्षपक्षे गते मध्यमशालामध्याविश्य पक्षत्रयनिर्वर्तनीयं व्युष्टिद्विरात्राख्यमहीनमहीनाभोगं सोमयागमारभत ॥

सोऽप्यपरिमितदीक्षाविधानात्त्रिंशद्दिनप्रायदीक्षावसानोऽहीनत्वान्नियतद्वादशोपसत्को ग्रीष्मावसानचतुर्दशीपञ्चदशीव्यवस्थिताग्निष्टोमातिरात्रसंस्थातमकसुत्यात्मकदिनद्वयविद्योतमानः समुद्यदवभृथादिघोषः समाप्तिं ययौ ॥

ततः श्रावणमासाग्रिमपक्षतेः परमक्षताभोगामुत्तरशालां प्रत्युपेत्य क्षत्रस्य धृतिर्नामाग्निष्टोमं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनोपसत्कं सप्तमदिनसुत्यमत्यन्तप्रोद्घोषितावभृथं प्राथमिकरीत्या प्रातनुत ॥

ततस्तदुत्तरदिनैः पूर्वदेविकेष्टिमुत्तरदेविकेष्टिं त्रैधातवीयामप्याधाय पक्षशेषेण पशुत्रितयसुराग्रहादिव्याप्तामात्तावघोषावभृथयात्रां सौत्रामणीमप्यतिवाह्य श्रावणमासपूर्वपक्षान्ते राजसूयक्रतुमतिक्रमयाञ्चक्रे ।

गङ्गायां तुङ्गरङ्गत्पटहपटुरवं सङ्गतानन्तभूभृ-
द्भूषाशस्त्रौघतेजःकपिशदशदिशं विस्मिताशेषलोकम् ।
व्योमान्ते पाण्डुनाऽपि प्रमदभरगलद्बाष्पमालोक्यमानं
चक्रे शक्राधिकश्रीरतुलमवभृथाघोषमन्त्यं नरेन्द्रः ॥१५०॥

दिव्याध्वरावभृथपूततमे द्युनद्यास्तोये ममज्ज हरिणा सह सर्वलोकः ।
आपाण्डु पाण्डुसुतकीर्तिपयःपयोधौ तावच्चतुर्दशजगन्त्यपि पर्यमाङ्क्षुः ॥१५१॥

निर्वर्त्यावभृथं महोज्ज्वलमहाः कृष्णासखो राजरा-
डुत्तीर्णस्सुरवृन्दकीर्णसुमनःसम्भारसम्भावितः ।
कृष्णाभ्यां धृतचारुचामरमणिच्छत्रो धरित्रीभृतां
सार्थैः सार्धमगाद्विशेषविहितालङ्कारतुङ्गां पुरीम् ॥१५२॥

निर्वृत्ते सप्ततन्तौ सुमहितविभवे निर्वृते सर्वदेव-
व्राते निर्व्यूढकृत्ये नृपतिरथ समाहूय निःशेषलोकान् ।
बुद्धोर्ध्वं धार्तराष्टच्छलमतिमधुनैवाहमुद्धूलयिष्ये
वित्तौघानित्यभीप्सन्निव मणिकनकं मेघवर्षं ववर्ष ॥१५३॥

दिग्भ्यो बलाहृतमनन्तधनप्रपञ्चं
तत्रैव वर्तयितुकाम इवावनीन्द्रः ।
तत्तद्दिशं गमिषु सर्वजनेषु किं किं
कस्मै ववर्ष न सहर्षमधर्षितोष्मा ॥१५४॥

नो देहेषु ममुर्विभूषणगणा गेहेषु नार्थावली
नैवाऽऽश्चर्यरसानुभूतिलहरी चित्तेषु वा देहिनाम् ।
आविप्रं पुनरान्त्यजातिनिखिलं मानुष्यकं तत्क्षणा-
द्भूपप्रत्तदुकूलकाञ्चनमणिव्याप्त्या सुदीप्तं बभौ ॥१५५॥

दद्मो दद्मो धनालीर्नरवरतिलकायेति सर्वे नरेन्द्राः
सर्वं सम्पूरयामो द्विजमुखजनतास्वित्यमी पाण्डवेयाः ।
एवं स्पर्धानुबन्धे महति सति जयं केवलं जानते ते
पूर्णोद्दीर्णोरुरत्नज्वलदररमुखाः कोशगेहप्रदेशाः ॥१५६॥

एवं निःसीमहृष्यन्मुनिसुरमनुजाशीर्भिरुद्घोषिताशं
प्रस्थानप्रत्तपुष्यद्धनगृहनगरक्षेत्रपात्रादिभारम् ।
स्वर्णापूर्णावकीर्णव्रजदुरुजनता काञ्चनीभूतविश्वं
चित्रं निर्वर्त्य तत्र क्रतुवरमतुलं धर्मराजो विरेजे ॥१५७॥

एतावन्मत्कृपायाः खलु विलसितमित्युच्चकैर्दर्शयित्वा
विश्वानन्दाभिवर्षी पुनरपि वसतिं प्रार्थ्यमानोऽपि पार्थैः ।
दैवाद्भाविन्यवस्था मयि सविधगते माऽस्त्वितीवात्तचेता-
श्चैद्यारिः सौभरुद्धां सपदि निजपुरीमश्वयीद्विश्वसाक्षी ॥१५८॥

समाप्तोऽयं प्रबन्धः ॥

॥ शमस्तु ॥

संस्कृत-साहित्य-परिषद्ग्रन्थमाला

मुद्रापित-ग्रन्था:*

		मूल्यम्		
		सधारणानम्		सदस्यानाम्
२। कालीतन्त्रम्—सटीकानुवादम्	,,	॥=०)	,,	॥०)
३। शङ्करीसङ्गीतम्	,,	।=०)	,,	।=०)
४। मुक्तिवदः—गदधर-भट्टचर्य्यविरचितः, टीकाद्वय-भाष्यानुवादसहितः	,,	२)	,,	१॥०)
৫। দুর্গাপূজাতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্ শারদীয়দুর্গোৎসবপ্রমাণপ্রয়োগতত্ত্বরূপম্	,,	১।০	,,	১৲
६। पितृदयिता—अनिरुद्धभट्टकृता, सामवेदीय-सन्ध्या-श्राद्धादिपद्धतिरूपा	,,	१।०)	,,	१)
৭। দুর্গোৎসবনিবন্ধকদম্বম্—দুর্গোৎসববিবেকাদি-গ্রন্থপঞ্চকাত্মকম্	,,	॥০	,,	।৵০
८। कारकोल्लासः—भरत-मल्लिककृतः, सोदाहरण-कारकनिर्णयरूपः	,,	=०)	,,	=०)
९। ऋग्वेदभाष्योपक्रमणिका—सायणकृता, आङ्गलभाषाटिप्पणीसमेता	,,	॥।०)	,,	॥=०
১০। গ্রহযাগতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্	,,	।৶০	,,	৶০
११। प्रभाकरविजयम्—नन्दीश्वरविरचित-प्रभाकर-सम्प्रदायानुसरि-मीमांसग्रन्थः	,,	१।०)	,,	१)
১২। তীর্থতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্	,,	।৵০	,,	৷৵০
१३। पवनदूतम्—लक्ष्मण-सेन-सभाकवि-धोयीकविकृतम्		॥।०)	,,	॥=०)
१४। नलदमयन्तीयम् (सप्ताङ्कनाटकम्)—श्रीकालीपद-तर्काचार्य्यकृतम्	,,	१।०)	,,	१)
१५। प्रशस्तपादभाष्यम्—जगदीश-सूक्तिसहितम्, नवीनया सूक्तिदीपिकया भाषाभाष्येण च समलङ्कृतम्		२)	,,	१॥०)
১৬। যাত্রাতত্ত্বম্—শ্রীরঘুনন্দনভট্টাচার্য্য-কৃতম্, বিষ্ণোরথযাত্রাদি-দ্বাদশযাত্রাপদ্ধতিরূপম্	,,	১৲	,,	৸০
१७। ऋक्प्रातिशाख्यम्—उव्वट-भाष्यानुसारिण्या व्याख्यया समेतम्	,,	२॥०	,,	२)
१८। प्रमेयरत्नावली—बलदेव-विद्याभूषणकृतो वैष्णवदर्शनग्रन्थः	,,	१।०)	,,	१)
१९। छान्दोग्यमन्त्रभाष्यम्—गुणविष्णु-विरचितम्	,,	३॥०)	,,	३)

* देवनागराक्षरमुद्रितनामानि पुस्तकानि देवनागराक्षरेण तथा वङ्गाक्षरमुद्रितनामानि वङ्गाक्षरेण मुद्रापितानीति बोद्धव्यम् ।

Reg. No. C. 1073.

Vol. XVII, No. 10] [February, 1935.

१८५६ शकीये माघे १७श-वर्षस्य १०म-संख्या

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

संस्कृत-साहित्य-परिषदो मासिकं मुखपत्रम्

सम्पादकः—

श्रीक्षितीशचन्द्र-चट्टोपाध्यायः

सहकारिसम्पादकः—

श्रीउपेन्द्रमोहन-सांख्यतीर्थः

संस्कृत-साहित्य-परिषत्,
श्यामबाजार, कलिकाता।

वार्षिकमूल्यम्—३) रूप्यकत्रयम्
Foreign price—7s.

Printed and Published by

Dinabandhu Sahityashastri

The Sanskrit Sahitya Parishad, Shyambazar, Calcutta.

Printed at
CALCUTTA ORIENTAL PRESS
9, Panchanan Ghose Lane, Calcutta.

कलिकाता—ओरियेण्टाल सिरिज

१। **युक्तिकल्पतरुः**—महाराजश्रीभोजविरचितः। पण्डितश्रीईश्वरचन्द्रशास्त्रिसांख्य-वेदान्त-न्याय-दर्शनतीर्थेन संशोधितः। अत्र राजनीतिः, गृह-दुर्ग-नगरादिनिर्माणम्, छत्र-ध्वजचामरालङ्कारादिनिर्णयः, मणिरत्नाश्वगजादिपरीक्षा, शस्त्र-नौका-यानादिलक्षणानि च सविशेषं निरूपितानीति तत्तद्विषयमनुसन्धित्सूनां महोपयोगोऽयं ग्रन्थः—२॥०)

२। **चाणक्यराजनीतिशास्त्रम्**—विद्वद्वर-जोहान फ्यान् ष्यानेन-कृताङ्गलभूमिका-समेतम्—॥≈०

३। **मुक्ताफलम्**—बोपदेवविरचितम् हेमाद्रिकृतटीकासहितम् वैष्णवानामत्युपादेयतया परिगृहीतं भागवततत्त्वरत्नमिदं डाः श्रीनरेन्द्रनाथ लाहा, पि-एइच. डि. लिखितबृहदाङ्गल-भूमिकया समलङ्कृतम् खण्डद्वयात्मकम्—६)

४। **चाणक्यकथा**—रविनर्त्तकविरचिता। विशाखदत्तकृत-मुद्राराक्षससंवादिनीयं कथा सुललितपद्यमयी (द्वितीयाङ्कनावृत्तिः)—१)

५। **वक्रोक्तिजीवितम्**—श्रीराजानककुन्तलविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतमतिप्रमाणभूत-मलङ्कारशास्त्रम् डाः श्रीसुशीलकुमार दे, डि. लिट्. महोदयेन संशोधितम्—३॥०)

६। **पद्मपुराणम्**—स्वर्गखण्डस्य पञ्चाध्यायात्मक-शकुन्तलोपाख्यानम् पातालखण्डस्यैका-दशाध्यायात्मक-रघुवंशवर्णनञ्चात्र वङ्गदेशोपलब्धहस्तलिखितमादर्शमाश्रित्य संशोधितमध्यापक-श्रीहरदत्तशर्म्मणा सुबृहदाङ्गलभाषामयभूमिकायां प्रमाणीकृतञ्च कालिदासीयशकुन्तल-रघुवंशयोर्बीजभूतत्वं पद्मपुराणस्य—२)

७। **जयमङ्गला**—श्रीशङ्कराचार्य्यविरचिता। ईश्वरकृष्णकृतसांख्यसप्ततिग्रन्थस्य टीकेयं श्रीहरदत्तशर्म्मणा संशोधिता—२)

८। **योगचिन्तामणिः**—श्रीशिवानन्दसरस्वतीकृतिरतिप्राचीनो ग्रन्थोऽयं योगशास्त्राम्बुधिरिति शक्यते वक्तुम्—३)

९। **ब्रह्मसूत्रम्**—श्रीमद्भागवतभाष्यमेतम्। "अर्थोऽयं ब्रह्मसूत्राणां श्रीमद्भागवताभिधः" इति गारुड़वचनस्य याथार्थ्यं प्रदिदर्शयिषता पण्डित-श्रीहरिदासविद्या-वागीशेनात्र श्रीमद्भागवतग्रन्थाद्धृता ग्रन्थांशब्रह्मसूत्रभाष्यतया निरूपिताः, ब्रह्मसूत्राणि च वङ्गभाषया विशेषेण व्याख्यातानि—२॥०

प्राप्तिस्थानम्—ओरियेण्टाल प्रेस
९ पञ्चानन घोष लेन, कलिकाता।

संस्कृतसाहित्यपरिषत्

इयं संस्कृत-साहित्य-परिषत् प्रतिभा रवेः ।
आबालोकैर्मनःपद्मं प्रकाशयतु धीमताम् ॥

February 1934. | १८५६ शकीये माघे | १७श-वर्षस्य १०म-संख्या | Vol. XVII No. 10

राजसूयम्

गोविन्दमानन्दरसैकसान्द्रमावन्द्य नारायणभूसुरेन्द्रः ।
निर्माति धर्मात्मजराजसूयसंपन्मयं सम्प्रति चम्पुकाव्यम् ॥१॥

कामं भीमार्जुनाद्यै रजितपृथुमहोवर्द्धितैरुद्धतानां
पृथ्वीशानां जयेन प्रसभमुपहृते निस्तुले वित्तराशौ ।
तद्वृत्तं धर्मसूनुस्सपदि परममित्राय भर्त्रे यदूना-
मावेद्य व्यासमुख्यैस्सममभृत परद्रव्यवद्द्रव्यभारम् ॥२॥

भगवानपि भुवनानुग्रहैकदीक्षितस्सततवीक्षितनिखिलवृत्तान्तोऽपि तदुदन्त-निशमनानन्तरमेव निखिलात्मकस्य स्वस्यैव वरिवस्याहेतोरधिकदुस्साधस्य समस्तामरमुनिमनुजस्तोमसंप्रीतिसंभावनीयस्य सप्ततन्तुप्रवरस्य संसाधन-मिषेण तत इतस्समामिलितबहुतरसुकृतोत्तरजननयनहृदयेषु चिदानन्दा-मृतरसलहरीं विकरीतुमनाः सकलहरिदन्तसन्ततां विभूतिमुपसंहृत्य पाण्डवपुरमेव मण्डयन्तीं महालक्ष्मीं वासकसज्जिकामिवाभिसर्तुकामस्तथा-विधमहोत्सवसमुचितवेषभूषादेदीप्यमानयदुनृपसुतपृतनाशतावृतसपरिकरसक-

लमहिषीगणपरिवीयमाणस्सुरपुरदुर्लभनिजलक्ष्मीहल्लोहलतुल्यविभवं पृथुतरपृथासुतप्रणयभारसमुचितमतुलमणिगणबहुलमतिविविधमुपदापदार्थसार्थमुद्वाहयन् कुशस्थलीपुरस्थलादभिप्रस्थाय हरिप्रस्थनगरीमभूतपूर्वपरमाडम्बरोचितवादित्रघोषसंपदाकंपितभुवनावकाशस्समाससाद ।।

कुतूहलसमाकुलैस्तदनु शुश्रुवे पाण्डवै-
श्चिराय परिवाञ्छितस्स खलु पाञ्चजन्यध्वनिः ।
मुरारिसुषमाकरीममृतपायमापास्यतां
विरोधि दुरितं नृणां पुरत एव धून्वन्निव ।।३।।

तदा च दरोदरोदीर्णपुरोदरापूर्णगभीरमधुरनिनादविचालितकूलंकषकुतूहलाकुलितहृदन्तरैर्निरन्तरसमधिरूढसौधाङ्गणतुङ्गगोपुरसालैः पुरीगतनरपुरन्ध्रीजालैरापादचूडमापीयमानतापिञ्छमञ्जरीमञ्जुलकान्तिपीयूषभूमा चामीकरश्यामीकरणनिपुणसुषमाभरसुषमाङ्गभङ्गितरङ्गिताभिराममञ्जुलमणिशिबिकासमारूढाभिः षोडशसहस्राधिकवल्लभाभिरुल्लसितोपशल्यश्चटुलतडिल्लतापरीत इव तरुणाम्बुवाहः कनकलतिका-निकरपरिगत इव सुरलोकशाखी विपुलबलकदम्बडम्बरविजृम्भितरेणुनिकुरुम्बसम्बाधनिपीताम्बरः पीताम्बरः पाण्डवहृदयमिव विशालसुभगतरं नगरप्रवरं प्रविवेश ।। तत्र च वर्तमाने मर्त्योत्तमवेषस्य नित्येश्वरस्य तत्तादृशमत्तकाशिनीरत्नैस्समं प्रत्यासीदतः प्रत्यग्रदर्शनमहोत्सवे

चित्रं भो रूपमासां बत पुनरमुना संगमे भाग्यसीमा
सर्वागारेष्वजस्रं किल रतिजनके हन्त सौभाग्यभूमा ।
पश्येमाः पश्य शौरिं शिवमिव भुवनानन्दनं कान्तिसीम्ना
दिष्ट्या दृष्ट्योरवाप्तं फलमिति सुदृशां प्रोद्गता वाग्विलासाः ।।४।।

आसामेकाऽपि नाकारिषि बत किमहं भाग्यपात्रं विधात्रा
हा हन्तैतत्पदाब्जद्वयमपि कुचयोरेकदा योजयेयम् ।

स्वप्नेऽप्येनं कदा वा दृढतरमुपगूहामि हा मे दुराशा
कृष्णस्याऽऽपीय रूपामृतमिति महिला मोहं हा हन्त याताः ॥५॥

ततश्च संभ्रमप्रमोदताण्डवितहृदयैः पाण्डवेयैः व्यासधौम्यपुरोगैः सम्य गभिगम्य सम्मानपूर्वकं पुराभ्यन्तरमुपनीते समस्तहरित्तटाहृतप्राभृतप्रकरपरिहासिनमिव मुक्तामणिप्रचुरं वित्तराशिं दत्तवति विलसदष्टापदविष्टरनिविष्टे विष्टरश्रवसि परिहृष्टपार्वतीमाधवीसाधुतरमाननसमानन्दितासु विशालमणिशालाशतनिवेशितासु स्वपुरीनिवासादपि प्रसेदुषीषु परमपुरुषमहिषीषु यथासुखं निवेशितासु च यदुपृतनासु—

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।
अतोयमिव वर्षेण हरिणा तत्पुरं बभौ ॥६॥

सुखोपविष्टं भुवनप्रकृष्टं पुमांसमेत्य स्वजनाभिजुष्टः ।
नृपो निविष्टोऽस्य पदाब्जमूले स्वयं गरिष्ठां गिरमाबभाषे ॥७॥

वित्तं देव भवत्कृपार्ज्जितमिदं कृत्स्नं त्वयि प्रार्पितं
युक्तं तद्विनियुज्यतां तव कलारूपेषु देवादिषु ।
कर्तव्ये च नियुङ्क्ष्व भृत्यमयि मां द्रष्टासि सर्वं प्रभो
कर्ता कारयिता प्रसीदसि फलं दत्से च निस्संशयम् ॥८॥

उक्तवन्तमिति भक्तवत्सलं श्रावयन्नथ सभासदो जनान् ।
व्याजहार दशनांशुमण्डलव्याजहारशबलीकृताकृतिः ॥९॥

धर्मात्मन् भवता जिता त्वयि परं जागर्ति लक्ष्मीरियं
त्वां कर्तारमुपेत्य सोऽद्य लसतु श्रीराजसूयाध्वरः ।
मामाज्ञाकरमेव ते विजयवद् विज्ञाय यज्ञोद्यमं
कुर्वीथास्त्वमदृष्टपूर्वविधया तं साधयिष्याम्यहम् ॥१०॥

इत्थंवादिनि विश्वनेतरि भृशं पार्थः कृतार्थीकृत-
स्तद्वाचा प्रजिघाय भूसुरनृपव्रातेषु दूतोत्करान् ।
प्राप्तानामिह सार्धवत्सरसुखावासक्षमानालयान्
क्षिप्रं कल्पयितुं च शिल्पिनिवहानल्पेतरानभ्यधात् ॥११॥

तद्वचःश्रवणसत्वरोद्यतक्षिप्रकारिबहुशिल्पिवैभवात् ।
निष्ठितैव ददृशे गृहावली विष्टपालिरिव विष्णुवैभवात् ॥१२॥
संप्राप्तो नकुलोऽथ हास्तिनपुरीं प्रज्ञादृशं तं नृपं
भीष्मद्रोणकृपादिकान् प्रमुदितान् कर्णान्वितान् कौरवान् ।
सर्वानादरपूर्वमानयदसौ राजाऽपि सम्मानय-
न्नेनानेधितसाधुभोगविभवेष्वावासयद्धामसु ॥१३॥
वृष्णीन्द्राश्च बलोग्रसेनवसुदेवाग्र्यास्समग्रादराः
संप्राप्ताश्शिशुपालपौण्ड्रकमुखाश्चान्येऽपि मान्या नृपाः ।
पूर्वप्राप्तविराटपार्षतमुखैर्भूपेन चात्यादृता-
स्तेऽपि स्वोचितवैभवानि भवनान्यापुश्चमूभिर्वृताः ॥१४॥
ये भूपा बन्धमुक्ता मगधनृपगृहात्तेऽपि कृष्णांघ्रिभक्ति-
स्फायानूत्थायिपार्थप्रणयपरवशाः स्वस्वराज्यात्प्रहृष्टाः ।
भूपावेषैरपूर्वां तनुमिव दधतो वाहयन्तो धनौघा-
नापुः पादाग्रजाग्रन्निगलकिणकणैस्तत्क्षणे लक्ष्यभेदाः ॥१५॥
सर्वे निर्वैरगर्वा विविधपरिकरा खर्वमुर्वीशमुख्याः
सस्त्रीपुत्रास्सुशस्त्रोज्ज्वलविपुलबला दूतहूतास्समेताः ।
धर्मात्मा धर्मजन्मा मदुपहृतधनेनैव तं यज्ञवर्यं
निर्वोढुमीष्टामिति च विचकृषुः स्पर्धया वित्तभारान् ॥१६॥
पाण्ड्यः पाटीरकूटान् मरिचपुरुचयान् केरलोऽवन्तिराजो
लक्षं योषाश्च भूपाशुभितमणिमहःकुन्तलाः कुन्तलेशः ।
काशीशोऽशीतिसाहस्रकमदित गवां कीकटेशश्च कोटिं
चीनेशः पट्टभेदान् गजरथतुरगान् भूरि सौवीरवीरः ॥१७॥
काम्बोजः कम्बलौघान् मृगमदघनसारादिभाण्डानि पौण्ड्रो
वङ्गः पर्यङ्कवर्यान् नियुतमथ कलिंगोऽपि भृङ्गारसंघान् ।
सौराष्ट्रो भारलक्षं धवलगुलसिताश्शैलजास्तैलकुम्भान्
कोटिं मारन्दकुंभानयुतमपि घृतं कुंभकोट्या च नन्दः ॥१८॥

हेतित्रातात्कोकोघैस्सह स हि भगदत्तोऽहरन्मालवेन्द्रो
गोधूमद्रोणकोटिं समसगरुघटाजातितक्कोलभारैः ।
सर्वेऽपि स्वर्णरत्नान्युरुतरमहरन् द्वारतो वारिताश्च
प्रापुः कृच्छ्रात् प्रवेशं कथितनिजनिजप्राभृता भूभृतोऽपि ॥१९॥

केऽपि स्फायद्धनायाः कतिचिदतिरसप्राज्यसाज्यादिभोज्य-
स्वाराज्याशाः परे तु स्फुटयितुमनसो यज्ञविज्ञानदाक्ष्यम् ।
केचिद्गोविन्दसन्दर्शनविवशधियः केऽपि विद्वद्वितण्डा-
रक्ता विप्रास्समीयुर्विविधगुणकदंबावलंबाः कुटुम्बैः ॥२०॥

ततश्च दिदृक्षाबुभुक्षाधनजिघृक्षादिरसान्तहृदन्तचतुरन्तपर्यन्तधरान्तराल-मुहुर्मुहुरापतयालुसबालवृद्धसर्वचातुर्वर्ण्यजनपरिपूर्णे नगरदेशे हविर्जिघृक्षाद्भुतदिदृक्षासमाक्षिप्तहृदयसर्वगीर्वाणगन्धर्वसिद्धचारणनागयक्षरक्षोगणनिरवकाशे चोपरि देशे तद्विमर्दपरिहरणायेव गगनांगणात् नगरभुवमवतीर्णेषु भूरिधामसु नारदादिमुनिषु ततोऽपरमहर्षिषु च परमहर्षिषु सशिष्यनिवहेष्वप्यशिष्यमहिमसु सदारकेष्वप्यंहसां विदारकेषु चतुर्दशभुवनगतजनधननिखिलपदार्थसार्थनिर्भरगर्भतया पद्मनाभकुक्षिरिव लक्ष्यते स्म यक्ष्यमाणस्य नृपतेर्नगरी ।

नेमुर्भूमिभृतो नृपं भृतधना भूपोऽनमद् भूसुरान्
द्रष्टुं सम्मिलिता जनास्समनमन् भूपं द्विजा भूपतीन् ।
प्राप्तान् प्राक्तननारदादिकमुनिस्तोमान् प्रणेमुस्समं
भूपो भूमिभुजो द्विजाश्च जनतास्ते नेमुरेकं हरिम् ॥२१॥

हन्तानन्ताद्दिगन्तान्मिलितमुरुविधं वीक्ष्य भूपालचक्रं
स्मृत्वाऽन्तः पार्थवश्यं क्षितितलमखिलं कौरवः प्राप तापम् ।
एतावान् भूमिभारस्थित इति मतवान् माधवो नारदोऽपि
त्वेतावत्सारशेषैः कुरुरणमनुसञ्चिन्त्य रोमाञ्चितोऽभूत् ॥२२॥

तत्र च निखिलमहीपतिमहीसुरमहाजनमुनिसभाजननियुक्तसमस्त-कार्यभरसहसहदेवसमनुचोदितामात्यभृत्यादिसर्वधूर्वहजनपूर्वतरसंभृतसंभावना-

संभारसंभरितेषु जंभरिपुनिलयतुलितेषु भवनेषु निजनिजभवनीयन्त एव निषीदन्तः प्रमोदन्ते स्म दशदिगन्तसमागन्तवो जन्तवः ॥ तावदेव च प्रत्यासन्ने राजसूयारम्भोचिते फाल्गुनमासे सकलयज्ञसंभारमुख्यतमकल्पसमुत्पादनधृतप्रयत्नेषु मुनिप्रवरेषु स्वनिरूपितप्रकृष्टतरोपतेष्ठीयमानभूयिष्ठतरेष्टकानिचयपट्टवसनपुष्टतरपशुकुलकृष्णरुरुबलीवर्दशार्दूलाजिनमधुसर्पिस्सोमवल्लीमतल्लीपरःसहस्रहैममाणिक्यवार्क्ष मार्तिकादिपात्रिकाविशेषपरिप्रीतहृदयेषु निरस्तदोषपुरस्तोयशुंभदुदक्प्रवणप्रवरदेवयजनप्रदेशे प्रथिष्ठकौशलं प्रतिष्ठापितप्रायासु च यज्ञशालासु समुचितसमये सानुजमित्रेण पार्थिवेन सार्द्धमासितः शासिता भुवनत्रयस्य वासुदेवस्सकलमहाजसमाजप्रथितप्रभायां सभायामेवमभाषिष्ट ॥

सर्वे भोस्संश्शृणुध्वं ननु समुपनता भूपतेर्यज्ञदीक्षा
श्वस्तु प्रारिप्सतेऽसौ तदुचितविभवामुत्सवाघोषलक्ष्मीम् ।
संप्राप्तानन्तजन्तुप्रकरसकलकामार्पणासाद्ध्यवृत्तौ
तस्यां तु स्वस्वशक्त्या सहकृतिरखिलैर्गृह्यतां भूमिपालैः ॥२३॥

मा च शंकिषत मानवा मनाक्
प्रत्यवायमिह यस्तितांसते ।
तस्य नेष्यति वपुः कबन्धतां
बन्धुरेष जगतस्सुदर्शनः ॥२४॥

इत्यभिहिते च विश्वजनसुश्लाघ्यभाग्यातिशयविराजमानमहाराजप्रमोदपूरणंकृतमर्थसमर्थनसमुत्थायुकैर्विमुक्ताभिमानैस्समस्तधरित्रीपतिभिः परितः परितोषसमनुदिते यादवेन्द्रवचने नृपतिरपि पृथक् पृथक् प्रधानकृत्येषु तत्तदुचितानुत्तमपटिम्नो जनानित्थमनुशशास ॥

सूदाध्यक्षोऽस्तु भीमस्समचतुरमतिस्सज्जतासज्जनानां
शुश्रूषायां किरीटी नकुल इह च संसाधने साधनानाम् ।
पूजाकृत्ये यथार्हं प्रसजतु सहदेवोऽपि वित्तौघगुप्तौ
यत्तो दुर्योधनस्स्याद् वहतु वितरणे निर्णयं कर्ण एव ॥२५॥

आस्तां व्यञ्जनपुञ्जसाधनसमादित्सुर्युयुत्सुस्सदा
द्रौणिर्दानकृतौ रतोऽस्तु विदुरः प्रेक्षेत सूक्ष्मव्ययान् ।
भूपान् रञ्जय सञ्जयाऽऽचर मम प्रीत्यै सदा सात्यके
सर्वान् किं पृथगालपामि सकलैर्निर्वाह्यतामध्वरः ॥२६॥

इत्यभिधाय तत्समयोचितमनोऽनुकूलभूषणादिपदार्थैर्विशेषतः कर्मोन्मुखानां सम्मानकर्म निर्मायमेव निर्माय धर्मात्मजन्मनि निवृत्ते प्रवृत्ते च तदुत्तरवासरे समस्तैरपि प्रधाननियुक्तैरितरैश्च निजनिजोचिततत्तदधिकारग्रहणे जातत्वरैः प्रातस्तरामातस्तरे पाकादिशाला ॥ वितेने च वृकोदरप्रचोदितैः पाकचातुरीभरादरातिशयमेदुरैः सूदराशिभिर्धनञ्जयसंगरप्रसंगशंकरोपदोकृतकैलासशैलतुंगशृंगसंघशंकाकरा नयनप्रमोदना महौदनराशयः ॥

गुणैर्गुणाढ्यैस्स गुणात्मकः कृतोऽ-
प्यतीव मुख्योऽजनि भोज्यसञ्चयः ।
कृतोऽपि सव्यञ्जनसन्धिकोविदै-
र्बभार साधुस्वरसंहितोदयम् ॥२७॥
सुपापचैः पावकरूढपत्रिका-
चलाचलस्वाग्रकरैश्चराचरैः ।
मिथोऽतिसस्यग्रचनावदावदै-
र्जना रसांभोधिपतापताः कृताः ॥२८॥

तत्र च पाकशासनप्रणिहितहृदयफल्गुनाग्रजप्रीत्या गोत्रारिणा प्रेरितैरिवामृतसारपारिजातमकरन्दादिभिर्निर्व्यूढेषु सर्वपात्रीणेषु विविधभर्ज्जननिर्जिहानपरिमलासज्जितनिखिलनासिकारञ्जनेषु व्यञ्जनेषु व्यञ्जितोत्साहमहमहमिकया महीपतिष्वेव तत्तत्कार्यसमुद्धरेष्वञ्जसा कृताभ्यञ्जनमहानन्दिनि मिहिरनन्दिनीविहतमहितस्नाने मानुषजाले नीलच्छायदृश्यमानगगनवितानावरोपणेनेव विरचितायां विस्तीर्णतरभुक्तिशालायामत्यादरमुपहूते यथोचितपादावनेजनादिपूर्वतरवितीर्णहिमांबुकीर्णदिव्यांगरागमाल्यतज्ञजघर्ण-

मानगन्धपूर्णे दिगन्तराले तरुणतरणिमण्डललक्षसदृक्षकाञ्चनभाजनाञ्चितासु पंक्तिषु मणिपीठिकागणसुनिविष्टे परिहृष्टे परिमृष्टवेषधृष्टद्युम्नाद्यनुद्रुत-द्रुपदराजसपरितोषपरिगृहीतपरिवेषणकृत्यं प्रमुदितभीष्मद्रोणादिसमवेक्ष्य-माणं यादवकुलमिव मधुराज्यासङ्गविवर्धितं वर्षोपवनमिव सज्जातिकादल-जनितामोदं शिशिरजृम्भितमिव परिबृंहितबृहतिकाग्रहणरसं रसिक-सभान्तरमिव सरसवार्त्ताकविकृतिविलोभनीयं समुद्रोदरमिव बहुरस-रुचिमदुल्लसिताभोगं समुज्ज्वलान्नमयतारकापुञ्जरागातिरेकापतितराकेन्दुबिम्ब-कदम्बविभ्रोकधरसितोज्ज्वलपर्पटप्रकरतर्पितनयनरसनं विविधखाद्यपेयलेह्यादि-तेमनगणामृतरसातिगामिस्वादिमसीमाकामाधिकास्वादनकणेघातसमयसमालि-ह्यमानकटुकाम्लरसनिष्ठानपुष्टानन्दव्यतिकरविवशतया विनिन्द्यमानमधुररस-मात्रभृताशसुधाशनकुलचरितं निखिलजनघृतस्यामधुस्यादधिस्यादिपरिपूरण-भूरिपरिश्रम्यदाराल्लिकपालिकासमाकुलमश्नीतपिबतं खादतमोदतं तृप्यत-तृप्यतमद्भुततरमभ्यवहारचरित्रमवर्तिष्ट ॥

आगच्छन्त्ववधिभुक्तिशालमशनायन्तो दिगन्तागताः
किं दध्यस्यथ किं घृतस्यथ किमु क्षीरस्यथ क्ष्मासुराः ।
इत्थं खादततृप्यतासु चतुरे सूदोत्करे पृच्छति
स्त्यायत्तेमनचारुजेमनभरं ते बोभुजाञ्चक्रिरे ॥२९॥

भूपास्त्विन्धनवन्धनाहृतिजनस्कन्धानयस्नापना
गन्धोन्मर्दनमार्जनोक्षणसुगन्धासेकवासोऽर्पणैः ।
पंक्त्यारोपणतालवृन्तजलदानोच्छिष्टहानोल्लस-
च्छय्यासंस्तरणादिकैरपि मुदामभ्येयुरल्पेतराम् ॥३०॥

तत्तादृशासनरसावसितौ विराज-
च्छय्यासनादिजुषि दिव्यसभादिदेशे ।
ताम्बूलमाल्यमुखभोगविनोदयोगै-
र्मिश्रे विशश्रमुरपश्रममेव सर्वे ॥३१॥

हैमी सर्वा गृहाली कनकविरचितास्तोरणास्तालकल्पाः
स्वल्पं वा भूरि खारीमितमपि कलधौतोत्थमेवात्र पात्रम् ।
शय्याः कौशेयमय्यः कनकविरचिताः खट्विका नादुकूलं
नारत्नं नाप्यहैमं कुहचन ददृशे तत्पुरे वस्तुजालम् ॥३२॥

एवं प्रत्यहमेव तत्र सुमहारम्भे महे प्रस्तुते
सर्वैरेव धुरन्धरैः प्रववृते वीतप्रमादश्रमैः ।
भीष्मद्रोणमुखाः कृताकृतसमीक्षादीनकार्षुस्स्वयं
ये त्वन्ये धृतराष्ट्रबाह्लिकमुखास्ते स्वामिवद्रेमिरे ॥३३॥

एवं प्रवर्तमाने प्रवृद्धतरसमस्तनरप्रमोदे सुरप्रमोदकरणे विधृतत्वर इव द्रुततरमवततार फाल्गुनमासः ।

दुःसाधदिग्जयात्पूर्वं यज्ञोपक्रमसाधकः ।
फाल्गुनोऽभूद्द्विजोल्लासो मासस्त्वजनि साम्प्रतम् ॥३४॥

षड्भिस्तु सोमयजनैरभिषेचनीय-
मुख्यैस्तथा द्विपशुनेष्टशतैः प्रधानैः ।
सर्वैः सहैक इह राजति राजसूयो
यः सार्धसप्तदशमाससमापनीयः ॥३५॥

शाला तावन्महीभृत्पदविमितमहाप्रक्रमोत्थप्रमाणा
प्राग्वंशोद्यत्सदोमण्डपमहितहविर्धानशाला विशाला ।
मार्जारीयान्विताग्नीध्रकपरिलसिता शङ्कुसङ्कीलितोर्व्यां
कल्पं शिल्पञ्च बुद्ध्वा व्यरचि बहुमणिस्तम्भहेमच्छदाङ्का ॥३६॥

कार्याणि बन्धुषु निवेश्य स फाल्गुनाख्य-
मासादिमप्रतिपदि क्षितिपालमौलिः ।
दर्शेष्टिमाशु विनिवर्त्य कृतातितुङ्ग-
मङ्गल्यदानविभवो विततान दीक्षाम् ॥३७॥

तत्राग्निचित्यासंयोगादुखासम्भृतिमाचरन् ।
वायव्यपशुना चेष्ट्वा नान्द्यादीनुपचक्रमे ॥३८॥

स भीष्ममुख्यानभिवाद्य पूर्वं रक्षादिकृत्ये हरिमेव वव्रे ।
धौम्यप्रधानानपि याजकत्वे तथार्त्विजीनान्परिकर्मकार्मान् ॥३९॥

स्नानाद्यैः शुद्धवर्ष्मा सह नृपसुतया राजसूयेन यक्ष्ये
सोऽहं स्वाराज्यकामस्त्वित फलमुपसङ्कल्प्य कृष्णार्पितात्मा ।
अध्वर्युब्रह्ममुख्येष्वकुरुत वरणं श्लाघ्यमर्घ्यादिपूर्वं
सर्वे सर्वङ्कषा अप्युचितगुणवशादृत्विगाद्या विभक्ताः ॥४०॥

अध्वर्युर्याज्ञवल्क्यः शतपथविदृचां पालकः पैलनामा
होतोद्गाता सुषामा निखिलविदभवद् ब्रह्मभूतश्च रैभ्यः ।
येषां पुत्राश्च शिष्या निजनिजसयुजामृत्विजां कृत्यमापुः
सादस्यं प्राप पाराशरमुनिवृषभो नारदाद्यैरुपेतः ॥४१॥

आरोप्याग्नीनरण्योर्नृपतिरथ वधूबन्धुकृत्विक्परीत-
स्तत्तत्सम्भारशुम्भत्करमणिगणभृद्भूसुरालीपुरोगः ।
सर्वोर्वीपालपालोऽनिबिडितसरणिर्भूरिवादित्रघोष-
श्श्वेतच्छत्रादिशोभी मणिकनकमयीं प्राविशद्यज्ञशालाम् ॥४२॥

तत्र च सकलमुनिनृपविद्वज्जनयथोचिताधिरूढमणिपीठे यज्ञवाटे मुनिजनानुगतधौम्यानुस्मारितक्रमादग्नीन् निधाय यथाक्रमविहितत्रिहविष्क दीक्षणीयेष्ट्यवधौ विधृतमृगाजिनमेखलोष्णीषदण्डादिदीक्षितचिह्नपरिचिह्नितो विहितोखाधारणो राजसूयप्रारम्भरूपं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनविहितप्रवर्ग्योपसदं साग्निचयनसप्तमदिनक्लृप्तसुत्याविधानं पवित्राख्यमग्निष्टोमं प्राक्रमिष्ट ।

स्वाख्यन्मन्त्रान् क्रियालिङ्गिनिपुणमतनिषुः सोममक्रैषुरिष्टी-
श्चादिष्टाश्चानुतष्ठुस्त्रिभिरपि दिवसैरिष्टकास्सुष्ठ्वचैषुः ।
अग्नीषोमाद्यमालिप्सत पशुमुदितं पर्यषौषुर्न्यहौषु-
स्सोमं व्यातानिषुस्त्रीननुषवणविधीनृत्विजः कृत्यधीराः ॥४३॥

प्रागेव व्योमपूर्णास्तदनु सुरवरा यज्ञशालान्तिकान्तं
व्याकर्षन्तो विमानान्प्रतिहविरवतीर्याऽऽगलं वोभुजानाः ।

पश्यन्तो विश्वनाथं तदुपचितमहासम्पदाडम्बरांश्च
श्लाघं श्लाघं सकान्तास्त्रिदिवधुतरसा रेमिरे व्योमरङ्गे ॥४४॥

सम्यग्भोजनतोऽपि सम्मदमधात्कर्मावलीदक्षता-
संप्रेक्षैव ततोऽपि सूरिपरिषत् सारज्ञचारूक्तयः।
सर्वारम्भधुरन्धरस्य तु हरेरानन्दिरूपामृत
स्यन्दास्वादरसस्ततोऽपि च सतां सर्वोत्तरां निर्वृतिम् ॥४५॥

सादस्यं कलयन् क्रियासु विमतौ पादावनेजीत्कचि-
न्मञ्जुव्यञ्जनमाहरन्नपरतः शिञ्जानभूषागणम्।
उच्छिष्टानि हरन् क्वचित्सुतपसां हेमासनाध्यासितो
जुष्टः शिष्टजनैः कुतोऽपि ददृशे कृष्णो जगन्नायकः ॥४६॥

शुभोत्तरैस्सर्वत एव सर्वदा
कयाऽपि वृत्त्या ददृशे जनार्दनः।
क्वचित्कदाचित्त्विह मध्यमैर्जनैः
कदापि नीचैस्समदर्शि वा न वा ॥४७॥

तत्र च सप्तभिर्दिवसैः पवित्राग्निष्टोमे निवृत्ते पुनरष्टसु दिनेष्वनुमत्यादि-तत्तद्देवत्याः पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय पञ्चदशेऽह्नि चातुर्मास्यप्रथमविहितां वैश्वदेवेष्टिमिष्ट्वा प्रतिपदपौर्णमासेष्टिनिर्वर्त्तनञ्च निर्वर्त्य तदुत्तरेऽहन्यारभ्य सुत्रामेन्द्रदेवत्यामंहोमुगिन्द्रदेवत्याञ्च सन्तनीसंज्ञिते इष्टी दिनपर्यायेण पर्यावर्तयन् तत्तत्कालप्राप्तानिष्टिपशुबन्धाग्रयणादीनपि यथाप्राप्तं ससन्तनीकमेव विदधानश्चतुरो मासानतीत्याऽऽषाढपौर्णमास्यां सन्तनीपूर्वकं वरुणप्रघासेष्टिं ततः पौर्णमासेष्टिमपि प्रविधाय प्राग्वदेव सन्तन्यौ सन्तन्वानः कार्तिकमासपौर्णमासीप्राप्तौ साकमेधेष्टिविधायी पुनरपि सन्तनीभ्यामेवातिवृत्ते संवत्सरे फाल्गुनपौर्णमास्यामेव प्राप्तायां तस्यां शुनासीरीयेष्टिमिष्ट्वा पुनरपि सप्तदिन्यां सन्तन्यावेव सन्ततान।

ततस्समाप्तेषु सन्तनीदिनेषु पुनरष्टदिवस्यां पृथक्पृथगिष्टिषु कृतासु

पूर्णास्त्रयोदश मासाः सम्प्राप्तश्च विकस्वरपिकस्वरोन्मेषसूचितभाविमहोद्घोषातिरेको द्वितीयो वसन्तारम्भः ॥

तत्र च प्रतिपद्यमावास्येष्ट्यनन्तरमारोपिताग्निर्गरिष्ठाडम्बरं प्रतिष्ठाय वरिष्ठतमब्रह्मगेहमेत्य कृतबार्हस्पत्येष्टिः स्वगृहमेत्य च सन्तनीमिष्ट्वा पुनरप्येवमेव राजन्यमहिषीसेनान्यादिप्रवरप्रकृतिगृहानेत्य तत्तदिष्टीः कुर्वन् द्वादश दिनानि निनाय ।

ततश्च त्रयोदशदिने मैत्राबार्हस्पत्यामतिमहतीमिष्टिमतिवाह्य तस्मिन्नेव वलक्षपक्षे महितोद्घोषमभिषेचनीयाख्यमुक्थ्यसंस्थात्मकं सोमयागं समधिकाडम्बरमणिकाञ्चनादिनिखिलोपकरणजाललेलायन्त्यां शालायामग्निचयनानुगुणक्रियासहितं प्राग्वदेव प्राक्रमत ॥

अमावास्यादिने सुत्यासिद्धयेऽनुगुणा कृता ।
तस्यापरिमिता दीक्षा षडेवोपसदोऽभवन् ॥४८॥

कुशैः पवं कुम्बकुरीरबन्धनं कुतोऽपि साशङ्कधृतिश्च कुर्वती ।
अकुत्सिताशेषगुणाऽपि पार्षती कुशब्दयोगं बहुधा गता बत ॥४९॥

प्रतिप्रस्थातुरनुगा सदैवासावसूचयत् ।
सहानुयानं विपिनं प्रतिप्रस्थायिभिः प्रियैः ॥५०॥

भाविद्विषत्क्षोभमिवाभिशङ्क्य राजा नवाज्याहतमूर्तिरासीत् ।
स्वाङ्गे पुनर्मानितमे खलेऽसौ दण्डं तथास्यानुगुणं बभार ॥५१॥

सुमहितकृत्यासङ्गी बहुगुणमुख्यं धनञ्जयं राजा ।
कण्ठे जग्राह तदा दिग्विजयादागतं यथैव पुरा ॥५२॥

सदैव भूरिदानेषु मुक्तहस्तोऽपि भूपतिः ।
बद्धमुष्टिश्च मौनी च दीक्षाकाले किलाभवत् ॥५३॥

विष्णुक्रमोक्ता चरणैश्च भूयो धनञ्जयोपस्थितिकर्मणा च ।
धृतव्रतः सोऽथ निनाय दीक्षां तथैव नेष्यन्नखिलं निजायुः ॥५४॥

न दीक्षणीयादिकसंस्क्रियागुणैर्नृपः परं सोमलतामवाप्तवान् ।
नरात्स्वयं मूजवतः समागतात्समग्रहीत्सोमलतां प्रथीयसीम् ॥५५॥

राजस्वनेकेषु गुणैर्नृपेन्दोः क्रीतेषु वश्येष्वपि चर्त्विजोऽमी ।
शतेन गोभिर्धृतयत्नमेकं राजानमक्रीणत किं किलैतत् ॥५६॥

विप्रवर्ग्यैः प्रवर्ग्यैश्च प्रदीप्ता यज्ञवाटिका ।
सद्भिरप्युपसद्भिश्च सङ्गता नितरां बभौ ॥५७॥

मुख्यस्स महावीरस्नेहमभिप्रास्य दीपतो बहुभिः ।
अविसोढमहाहवतो हेतिगणानुत्सृजन्नुदज्वालीत् ॥५८॥

प्रकटमहल्याजारेत्याहूते प्रमुदिते मघोनि तदा ।
आश्रितपत्नीशाला गोतमगृहिणी तु सत्रपा नितराम् ॥५९॥

तेषु चोपसदिनेषु गाङ्गेयलाङ्गलाञ्चितसङ्कर्षणविदलितसन्निवेशायां हस्तिनपुर्यामिव सत्यामुत्तरवेद्यां प्रथमं खलु प्रथनपृथिवीतलमिव समरनिहताश्वपुरुषशीर्षसमाचितं मुहूर्तदूषणमिवाहिमस्तकसमवेतं क्षितिमण्डलमिवाधोगतमहाकूर्माधिष्ठितं रविमण्डलमिवान्तर्गतहिरण्मयपुरुषं पाण्डवपुरमिव निखिलप्राणभृद्भिरापूरितं वैय्याकरणवाक्यमिव यथोचितयोजितविभक्तिकार्यं गगनतलमिवाश्विनीकृत्तिकादिक्लृप्तोदयं जगदादिवृत्तमिव सृष्टिसम्पन्नविराडन्तस्थनाकसन्मण्डलं श्रीकृष्णबाल्यमिव यशोदानुगम्यमानं शूर्पणखाङ्गमिव विकर्णीकृतसंस्थानं परमान्नमिव धृताक्तबहुशर्करोपचितं निर्गुणात्मकतत्त्वमिव नवपुरीषच्छुरितं मध्यस्थवचनमिव दर्शितोभयपक्षमुखं वर्णजालमिव पञ्चवर्गोदञ्चितं स्वाहादेवीहृदयमिवाग्निप्रणयास्पदीभूतं भिषग्विचेष्टितमिव दर्शितक्षीरघृतधाराविधानमग्निचित्यापदमदीप्यत ॥

ऋत्विक्प्रयोयुजितनिस्तुषमन्त्रतन्त्र-
निर्घुष्टमिष्टकचितं तदिदं व्यलासीत् ।
इष्टस्वरूपशिपिविष्टसमुद्दिधीर्षा-
संविष्टपक्षिवरपृष्ठगरिष्ठरूपम् ॥६०॥

तत्र चाग्नीषोमप्रणयनानन्तरमारब्धे क्रमादग्नीषोमीयपशुविधाने,

एक एव हरिरेष सुत्वनां नाथ इत्यभिनयं विवृण्वती ।
यूपमङ्गुलिमिवोदनीनमद्भूश्चषालकलिताङ्गुलीयकम् ॥६१॥

आश्चर्योऽयं यजनमहिमा यो वधादौ निषेध-
प्रत्याख्यायिप्रबलविधिशक्त्यैव निर्धूतदोषः ।
अग्नीषोमाद्यमरपरितोषोत्थविश्वेशमोदा-
न्निःशेषाघक्षपणनिपुणश्रेयसां भाति मौलौ ॥६२॥

ततश्च क्रमादेव देवसूहविर्यजनसहितेऽग्नीषोमीयपशुविधाने पर्यवसिते प्रतिदिशं दुन्दुभिलम्बनादिषु च कृतेषु सुत्यादिने प्रस्तुते सत्युक्थ्यसंस्थानुगुणं प्रातः सवनमाग्नेयपश्वनन्तरविहितैन्द्राग्निपशुयुतं व्याततान ॥

सोमेन पूर्वमुदसूयत राजवंश-
स्तेनास्य निष्कृतिपरा इव यज्ञविज्ञाः ।
सोमं तदा सुषुविरे वृषचर्मक्लृप्तं
ग्रावप्रहारनिनदैरभिघोषयन्तः ॥६३॥

पुरा हि परिजग्राह सोम एव बुधं सुतम् ।
तदानीन्तु बुधाः सर्वे सुतं सोममगृह्णत ॥६४॥

अर्थानुस्मृतिगुरुभिर्मन्त्रैर्विहितानि साधुकर्माणि ।
उरुफलजनकान्यासन् शतपथनयवेदिनस्तदाध्वर्योः ॥६५॥

उद्गातृभिः सुविहितेष्वपि सामभेदे-
ष्वासन्नुपद्रवयुता निधनप्रसङ्गाः ।
शस्त्रप्रयोगमसृजन्बहुहोतृमुख्या-
स्संसूचयन्त इव चैद्यरणानुबन्धम् ॥६६॥

प्रैषप्रयोगो निखिलोऽपि मान्यो
बभूव मैत्रावरुणस्य सर्वैः ।
नृपात्तदण्डस्य हि तिष्ठतोऽस्य
प्रशास्तृनाम्नो ननु युक्तमेतत् ॥६७॥

ऋत्विक् चतुर्व्यूहसमस्तकर्म दृष्ट्वा चतुर्वक्त्र इव स्थितस्सौ ।
सम्यग्वितन्वन्मनसैव सत्रं ब्रह्मा बभौ कुण्डिकया समेतः ॥६७॥

अध्वर्युहोत्रादिमनुक्रियैकतस्तद्ब्रह्मणो मानसमेव चैकतः ।
चक्रद्वयेन ह्यमुनाध्वरो रथश्शक्राधिराज्याक्रमणे प्रगल्भते ॥६९॥
विद्वद्भिरास्तिकयुतैरुपास्तिविज्ञैश्च तैस्संविहितानि तानि ।
पूर्णाङ्गशोभिन्यतिवीर्यवन्ति कर्माणि गीर्वाणकुलानि चासन् ॥७०॥
राजानं पूर्वमध्वर्युराशीर्भिस्समवर्धयत् ।
तत्पानमुदिताः पश्चात्सर्वेऽपि त्रिदशोत्तमाः ॥७१॥
उपगम्य हूयमानैर्ग्रहैस्सहैवानुदद्रुवुश्चमसाः ।
नृपतौ सुवृत्तबहुले चतुरश्रीभाविता यथा सचिवाः ॥७२॥
ग्रहेषु सर्वेष्वपि भासमानं सोमं हि पीयूषरसस्रुतं तम्
हुतं चुचुपुर्विबुधा यथेष्टं हुतावशिष्टं सममृत्विजोऽपि ॥७३॥
सोममिह चर्मपूरं सुतमपिबन्नुदरपूरममरवराः ।
यावद्वेदं मोदात्स्वादुङ्कारश्चरुपुरोडाशैः ॥७४॥
सोमस्य तूर्णमथ पूर्णतमास्सुरौघा-
स्सर्वेऽपि भूरि जहृषुर्जहसुस्समन्तात् ।
नेदुश्च केलिसमरानसृजन्नभोऽन्ते
मर्त्योत्सवाच्छतगुणास्त्रिदशोत्सवोऽभूत् ॥७५॥
अग्नौ च सोमे च सहैव नृत्तं
प्रकुर्वतोस्तत्र हविष्प्रमोदात् ।
स्फुलिङ्गतोयैर्व्यतिकीर्यमाणै-
स्सिमात् सिमादित्युदगान्निनादः ॥७६॥
आयान्तु दानवगणास्सममेव सर्वै-
र्योत्स्ये छिनद्मि च भिनद्म्यखिलं ददामि ।
दोर्भ्यां पिनष्मि पृथिवीञ्च दिवञ्च नाहं
सोढास्मि सोममदमित्यनदन्महेन्द्रः ॥७७॥

ततश्च समारब्धे माध्यन्दिनसवने सवनमुखभक्षणमुखेषु दाक्षिणहोमेषु च कृतेषु हविष्प्रमोदितसुरप्रवरप्रहितकामधेनुस्तोमसमकामनीयकहेममणि-

गणोद्यज्ज्वलदुस्रासहस्राभिजुष्टया निष्कनिष्कलितबहुपट्टवसनभारपुष्टतरतुरङ्ग-मतङ्गजगणपुरुषादिलक्षणया दक्षिणया दक्षिणतरान् ऋत्विग्जना नत्यन्त-प्रत्युदयत्प्रमोदभारान्विधाय पुनर्गुणसमग्रसकलाग्रिमतमपुरुषयोग्यामुदग्रसा-मग्रीमग्र्यपूजां नृपाग्रेसरः कर्तुमारभत ॥

जानन्नप्येष विश्वोत्तरमिह पुरुषं सन्तमेकं सभायां
लब्धुं वृद्धानुमत्या निजमतिदृढतां प्रौढधीराजमीढः ।
पूजार्हज्ञाननिःसंशयमतिसहदेवानुयातस्सभान्ते
भान्तं भान्तं विरिञ्चप्रतिममभिययौ वैरिभीष्मं स भीष्मम् ॥७८॥

बद्धाञ्जलिस्तदनु भूपतिरेनमूचे
सर्वज्ञ शान्तनव शान्तनवोत्थबुद्धे ।
प्राप्तोऽग्र्यऽपूजनविधिः सदसीह को वा
संपूजनीय इति संप्रति मे वदेथाः ॥७९॥

पृष्टोऽथ पुष्टविनयेन युधिष्ठिरेण
दृष्ट्वाऽथ दृष्टिवलनैस्सुजनानशेषान् ।
उत्कृष्टकृष्णमहिमस्मृतिहृष्टरोमा
स्पष्टं गरिष्ठतरया गिरया बभाषे ॥८०॥

ज्ञानं वा ज्ञानभाजां बलमपि बलिनां तापसानां तपो वा
यस्यामी भूमलेशाः क्रतुनिगमसुपर्वादिसर्वात्ममूर्त्तेः ।
यस्याऽलाभेन यत्प्रीणनमिति सुधियः कुर्वते सर्वपूजां
तं कृष्णं भाग्यलब्धं महय महय भोः किं त्वया चिन्त्यतेऽस्मिन् ॥८१॥

विश्वात्मनोऽस्य विहिते परिपूजनेऽस्मिन्
विश्वं जगत्ससुरमानवमर्चितं स्यात् ।
ज्वालप्रभां नमति मूर्च्छति कः पतङ्गे
श्रौतानले ज्वलति वा जुहुयात्स्फुलिङ्गे ॥८२॥

तत्र च प्रहर्षबहुमानभारभरिताभ्यां नरदेवसहदेवाभ्यां साञ्जलि-बन्धमत्यादृते शान्तनवशासने,

हृष्टा बभूवुरखिलाः शिशुपालमुख्या-
स्त्वासन् परस्परविलोकगभीरभावाः ।
एकात्मना स्थितमपीह सदस्तदानीं
द्वेधा विभक्तमिव सूक्ष्मदृशाञ्चकाशे ॥८३॥

सहदेवस्तु पुरत एव तां परिषदवयवोन्मिषितां दोषविकृतिमुपशमयन्निव वचनौषधेन किमपि भिषजाञ्चकार ।

शान्तेऽद्य शान्तनववद्बहुविघ्नलोके
दृष्टा च पर्षदपि हर्षवतीह कार्ये ।
सम्मन्तुमर्हथ समेऽत्र यदुप्रबर्हं
सर्वार्हमर्हयति सम्प्रति भूमिपालः ॥८४॥

तदनन्तरञ्चोपान्त एव सभान्तरे विलसन्तं भगवन्तं जगदन्तरात्मानं क्षितिबन्धुरयमतिबन्धुरविनयमुपगम्य धौम्यगिरा पुरः प्रणनाम ।

कृष्णपादरुचिभिस्तदा नृपश्शोणिमानमनयन्निजं शिरः ।
तावदेव स च चेदिभूपतिर्लोचनाञ्चलममर्षरोचिषा ॥८५॥

तदनु च सहजभक्त्याकुलसहदेवादिसहजजनससंभ्रमसस्भृतेषु सकलसम्भावनासम्भारेषु दिव्यमणिमयभव्यासननिवेशिते कृताभिवादने दत्ताशिषि च नित्यानन्दमये पुरुषे —

भक्त्युद्रेकार्द्रबाष्पद्रुपदनृपसुतापाणिपद्मानुषङ्गि
त्वङ्गद्भृङ्गारवारा पदनलिनयुगं पुण्यलभ्यं मुरारेः ।
पाणिभ्यां नेनिजानः सुकृतनिधिरहो शम्भुलाल्यं तदम्भो
मूर्ध्ना मूर्द्धाभिषिक्तः सममनुजवधूनन्दनैः सन्दधार ॥८६॥

पीताम्बरप्रवरभूषणरत्नजालं
दिव्यं यदुत्तरकुरूनभिभूय लब्धम् ।
निश्शेषकोशभरसारतमं ददौ त-
द्विश्वेश्वराय सकलं सजलं स भक्त्या ॥८७॥

तत्तादृशेन बलिना भुवने समस्ते
न्यस्तेऽपि हस्तभुवि तृप्तिमवाप नैवम् ।
भक्त्यादरोन्नतिभिरुत्तरलेन राज्ञा
दत्ते यथा स हरिरुत्तमवित्तसारे ॥८८॥

भूयोऽप्येतावता किं वत भुवनपतेरित्यहो लज्जयेव
स्पष्टं स्वात्मानमेव स्वजनसुतपुरीराष्ट्रकोशादिजुष्टम् ।
सम्प्राप्याष्टाङ्गपातं नतवति नृपतौ हन्त भोस्तस्य मौलौ
शौरेश्च स्फारभेरीरवयुतमपतत्पुष्पवृष्टिः सुराणाम् ॥८९॥

झटिति निपतदानन्दाश्रुरानन्दमूर्ति-
र्नृपतिमधिकभक्त्या मग्नमुत्थाप्य दोर्भ्याम् ।
त्रिभुवनविजयोद्यत्पट्टबन्धाभमस्य
न्यधित शिरसि शोणं पाणिपद्मं मुरारिः ॥९०॥

तत्तादृशे च तत्र समर्हणे परमपरितृप्तात्मनि निखिलजगदात्मनि कृष्णाख्ये परमात्मनि सकलजनेष्वपि तन्मुख एव सम्मोदनिर्मग्नदृष्टिषु तन्मयीभूतेष्विव स्थितेषु "जय जय नारायणे"ति सगद्गदविनिर्गतप्रशस्ति-घोषणेषु ततस्ततस्समुत्थाय समुत्तरलगात्रेषु प्रवृत्तनृत्तेषु समस्तनारदादिमुनि-स्तोमेषु नभस्तले च गभस्तिमालिन्यपि शरच्चन्द्रशीतलायमानभानुविताने सुरप्रवरेषु च हविष्प्रभोजनतोऽपि भृशप्रमोदमग्नेषु सपाण्डवेषु च भीष्म-विदुरद्रोणादिषु जिह्मातिगब्रह्मानन्दार्णवमेवावतीर्णेषु शिशुपालादिष्वपि झटिति हठात्तटिन्निपातमापतितप्रहर्षप्रकर्षक्षणमुषितामर्षप्रसरेषु इतरमहा-जनेषु च प्रमोदमूर्च्छया मुहूर्तमिव स्वात्मानमप्यनवबुध्यमानेषु समकालमेव च रासातल-सौतल-वैतल-साप्तसैन्धवद्वैप्यद्वैपान्तस्सरसिकान्तर्गुहिकं नादेय-पौरेयगैरेयवानेयाकाश्यसौवादिषु विधिहरविष्णुमुखधिष्ण्यगतेष्वपि जीव-काण्डेष्वकाण्ड एव किं किमिदमिति सङ्कुलेषु यं कमपि प्रमोदभारमङ्कुरित-रोमाञ्चमनुभवत्सु सोषुप्यमाणप्राणिष्वपि तोषप्रसरविद्रावितनिद्रेषु निवसत्सु चञ्चूर्यमाणजन्तुषु तृप्तिरसभरात्सुप्तेष्विवावस्थितेषु स्थावरेष्वपि नवामृत-

सिक्तेष्विव सद्यःसमुल्लसितपल्लवदलेषु निर्लक्ष्यमाणेषु आविरिञ्चमातृणपिपीलिकमखिलभुवनमप्येकानन्दमयमेतन्मुहूर्त्ते पर्यवर्त्तत ॥

शिशुपालस्तु तमिमं यदुवर्यस्य वरिवस्योत्सवं निखिलनृपमुनिसूरिमुख्येषु पारिमुख्यं प्रसादं समीक्ष्य समीक्ष्य क्रमोत्क्षुभितरूक्षतरामर्षोत्कर्षभृशतरधर्षितात्मा हरित्राकृतविचित्रमणिप्रकाण्डैः सह प्रकामलोहिनीं प्रभां नयनाभ्यामुद्वमन् नृपकुञ्जरोन्मुक्तदानतोयैस्समं समुन्मिषितवर्मजलोर्मिवर्मितमूर्तिरखिलजनहर्षोल्लासहासैस्सह गभीराट्टहासमुद्घटयन् जनसञ्चयरोमाञ्चैस्सह मणिपीठपृष्ठात्समुत्तिष्ठन् अर्घ्यानवाप्तिदुर्भगतरौ करौ निर्भररोषान्निर्भञ्जन् काम इव मुहुर्मुहुर्म्मर्दयन्निर्भयदुर्वादकरणनिर्वेदधरमिवाधरं दन्तपङ्क्तिसन्तोदनैस्समुत्साहयन् प्राप्तकालमूर्द्धश्वासमिव निःश्वासधारया प्रसारयन् पार्श्वतीयैर्मुखतीयैश्च पौण्ड्रकदन्तवक्रादिदुर्भूपैस्तद्भावमेवोद्भाव्य समुद्दीप्यमानस्समुच्चलदतुच्छरोषच्छिन्नाक्षरां रूक्षतरामाक्षेपवाचमाचचक्षे ॥

माद्रेयामरसैन्धवावनिपतीन्कत्रीनिमान् धिक्तमा-
मत्राग्रीयसमर्हणं धकिदत्सपात्रे च कात्रेयकम् ।
सूरिस्मन्यतमान्गतानुगतिकान्धिङ्नारदादीन्मुनी-
न्येऽमी मोमुदतीह वारिधिनिकाय्येऽस्मिन्प्रणाय्येऽर्चिते ॥६१॥

जात्या वा कर्मणा वापि च सकलगुणैर्वर्जितो मुख्यवृत्ते-
र्भ्रष्टो वाचाऽपि वाच्यो न भवति सुधियां किं पुनर्लक्षणीयः ।
निर्म्मर्यादं सुखं स्वं वहति परमसावप्यनेनैक्यमानी
नश्यत्कर्माधिकारो भवति कथमयं निर्गुणः पूजनीयः ॥६२॥

मायामात्राज्जगत्सुन्दरमयति वपुर्वस्तुतोऽसौ विरूपो
गोपीर्व्यामोह्य साध्वीस्वरतिमुपनयन् लोकबाह्यश्चकार ।
यो नामाप्यस्य शंसेत्स च खलु परधामाश्रयस्त्वान्गृहादीं-
स्त्यक्त्वा भिक्षाचरः स्यात्कथमिव स किलामङ्गलः पूजनीयः ॥६३॥

यद्वा सिन्धुभुवो जराप्रलपितैर्मुह्यन्त्यमी पाण्डवाः
कृष्ण ! त्वं त्वनृपो नृपार्हमहनं हास्यं न किं मन्यसे ।

युक्तो वा सरमापतेरसदृशे भक्तप्रदानेऽप्यहो
सम्मोदो ननु भूतिलाभमुदितो निष्किञ्चनः खल्वयम् ॥९४॥
भुञ्जानाः साकमेकामगणितगुरवो ब्रह्महन्तुस्तनूजा
मुण्डापुत्राश्च रण्डाजठरसमुदिताः पण्डिताः पाण्डुपुत्राः ।
भ्रूणघ्न्याः सूनुमेनं द्विजनकृतनयं भ्रातरं पीतशीधो-
रेनं यन्माननायां जगृहुरिदमलं वर्तते युक्तरूपम् ॥९५॥

धिक् पाण्डुपुत्रचरितं स्थविरप्रमाणं
वालप्रमाणमपि कष्टमहो विनष्टम् ।
हे धर्मज ! द्रुपदजामपि पृच्छ कार्यं
नारीप्रमाणमपि तेऽस्त्विह राजतन्त्रम् ॥९६॥

कृष्णश्चेदर्चनीयस्तव किमिति नृपानुत्तमांस्तत्तदर्थं
यत्तानत्राभ्यनैषीर्नहि ददिम वयं भीतिहेतोः करं ते ।
धर्मप्रीत्या च धर्म्यस्त्वमिति च कृपया तत्तु नो मन्यसे त्वं
धर्मभ्रष्टाभिपूजा विगलितगुणबन्धोऽयमासीन्मखस्ते ॥९७॥

कार्ये कृष्णो यज्ञचिन्तासु कृष्णो
दाने कृष्णः पूजनीयश्च कृष्णः ।
दृष्ट्वा श्रुत्वा कृष्ण इत्येव सर्वं
प्रागेवेह त्वत्प्रियायैव सोढम् ॥९८॥

वाल्हीकः पार्षतो वा स्थविरक इह चेद् द्रोण एको गुरुश्चेद्
गन्धर्वेशः सखा चेदथ तु वुधवरो व्यास एवार्चनीयः ।
सम्बन्धी चेत्स शल्यः प्रहरणनिपुणः कोऽपि चेदेकलव्यो
भो भोः पर्यस्त एव प्रभवति पशुपालैकवर्णे हितं वः ॥९९॥
एवं तत्पापवर्णैर्मुनिषु पिहितकर्णेषु कम्प्रे जनौघे
पार्थादिष्वात्तरोपार्त्तिषु सविधगतस्वास्त्रदत्तेक्षणेषु ।
प्रोत्थायास्थानदेशात्कुमतिरभिमतिग्रन्थिलो बन्धुभिः स्वै-
रन्धस्सन्धां बबन्धापि च सुदृढममुं सप्ततन्तुं विहन्तुम् ॥१००॥

क्षितिभृन्महिमावलोकतापं विकलत्वाद्विनिगूह्य वर्तमानैः ।
बहुषु क्षुभितेष्वहर्षि गूढं हृदि दुर्योधनकर्णसौबलाद्यैः ॥१०१॥

निर्यान्तं वीक्ष्य चैनं नृपतिरनुगतश्चैद्य कोऽद्य श्रमस्ते
वृद्धेष्वध्यासितेष्वित्यनुसृतिनिरतः सिन्धुजेनावभाषे ।
किं साक्षां भूप ! भूम्ना क्षणमिह शुनकैर्भष्यतां वृष्णिसिंहः
सुप्तोऽद्यैव प्रबोधिष्यति विभृयुरमी तत्क्षणे भक्ष्यभावम् ॥१०२॥

इति तदुक्त्या निवृत्ते धरित्रीपतौ कथय कथय भोः शिशुपाल गृहपालभक्षी तव पशुपालसिंहः कस्कोयमिति न्यक्काररोषविवशवादिनि चेदिपतौ श्रावय देवव्रत देवस्वरूपं सकलसमितिजनानिति क्षितिनाथेनाप्यनुनाथितस्समक्षमेव लक्ष्यमाणं जगत्क्षेमहेतुं स्वचक्षुर्भ्यामापीय क्षणमिव निमीलिताक्षः साक्षात्स पितामहो मुनिजनमुखेभ्यो निशमितं किमपि कथयामीति निगदितुं प्राक्रमत ॥

श्रोतुमश्रोतुमप्येतच्चेदिक्ष्मापतिरक्षमः ।
विवृण्वन् कोपसम्भारान् प्रशृण्वन्नेव तस्थिवान् ॥१०३॥

पूर्णं ब्रह्मैकमेव स्वयमलसदसौ सच्चिदानन्दमादौ
सर्गप्राप्तौ तु मायां पृथगिव विसृजन् बिंबितोऽभूदमुष्याम् ।
स्वच्छन्दं स्वच्छसत्त्वप्रकृतिलवसमुद्भूतभूतेन्द्रियत्वा-
दच्छन्नैश्वर्यपूर्णं हरिरिति विदधे चाथ लीलाशरीरम् ॥१०४॥

मायामिश्रात्मनाऽसौ गगनपवनतेजोम्बुभूमीर्वितन्वं-
स्तत्संयोगाद्यदन्तःकरणफलनतो धातृजीवात्मकोऽभूत् ।
भूतैः सृष्ट्वेन्द्रियासूंस्तनुभुवनमनूत्पाद्य पञ्चीकृतैस्तै-
र्धात्रात्माऽन्यांश्च सृष्ट्वा जयति जगदवन्मुक्तिमुक्तिप्रदोऽयम् ॥१०५॥

एष एव मधुकैटभौ झटिति पाटयन्नकृत मेदिनीं
पीनमीनवपुरानिनाय खलु दानवेन मुषिताः श्रुतीः ।
सिन्धुमन्थनधुरन्धरेषु च पुरन्दरादिषु चिरन्तनो
बन्धुरेष किल मन्दरं झटिति सन्दधार कमठात्मना ॥१०६॥

योगीन्द्रोदीतशापाज्जयविजयनिजद्वास्थयोर्दैत्यजात्यां
भूत्वा धूत्वा सुरादीञ्जगति विचरतोस्तं कनिष्ठं बलिष्ठम् ।
दृष्ट्वा धृष्टोष्मकृष्टक्षितिवलयमसौ पोत्रिगात्रो हि धात्रीं
पोत्रेणोद्धृत्य दैत्यं मृधभुवि कदलीकाण्डखण्डं व्यखण्डीत् ॥१०७॥

एतस्यैव तदग्रजासुरभुजस्तम्भाहतात्स्तम्भतः
सम्भूतं नमृगं नमानुपमहो तद्घोरघोरं वपुः ।
तप्तस्वर्णसवर्णघूर्णदतिरूक्षाक्षं शशाङ्कप्रभं
व्यात्तव्याप्तमुखाग्रवल्गिरसनादंष्ट्रायुगोड्डामरम् ॥१०८॥

भूयः संख्यमुखे महासुरममुं प्रोद्गृह्य दोर्भ्यामयं
द्वारेऽथोरुयुगे निपात्य नखरान्व्युत्खाय वक्षोभुवि ।
निर्भिन्दन्नधिगर्भनिर्भरगलद्रक्ताम्बुवद्रोत्सवं
पायं पायमुदस्तवान्बहुजगत्संहारिसिंहारवान् ॥१०९॥

दत्तं ह्यत्र भवेत्तनिष्ठमतिभूयिष्ठं प्रतीपक्रिया-
प्यस्याभीष्टदुघैव दृष्टमुभयं त्रैविक्रमप्रक्रमे ।
बालस्यास्य पदत्रयीवितरणं त्रैलोक्यदानात्मकं
जातन्नाम बलाह्वलास च बलेर्बन्धोऽपि मोक्षावहः ॥११०॥

एष ह्यर्जुनबन्धुरेव भगवान्प्रागर्जुनोद्यद्भुजा-
साहस्रास्त्रवदास्त्रविस्रपरशुप्रक्षेपविक्षारितैः ।
क्षुभ्यत्क्षुद्रतरक्षमापतिघटामांसास्थिरक्तच्छटा-
मेदोभिः खलु मेदिनीं पुनरहो विन्यास्थदन्यामिव ॥१११॥

लीलातोलितनीलकण्ठशिखरिव्यालक्ष्यदोर्विक्रम-
प्रक्षोभः स हि रक्षसां परिबृढस्त्रैलोक्यकालोपमः ।
एतेनैव विहीनवानरचमूजुष्टेन पृष्ठोच्चल-
द्रक्षोलक्षसुरक्षितोऽपि विशिखस्यैकस्य लक्षीकृतः ॥११२॥

श्रुत्वा तावत्प्रसक्तां जयविजयकथां खिद्यते ह्यकस्मा-
द्वीर्योदन्ते हिरण्यासुरदशमुखयोरात्तहर्षोऽयमास्ते ।

प्रोज्जृम्भे नारसिंहे रघुपतिसुमहाविक्रमेऽप्यक्रमोद्य-
द्भीतिक्रोधत्रपान्धो निवसति विकसद्वासनो दामघोषिः ॥११३॥

एष एव निहतप्रलम्बमधिकप्रलम्बभुजभासुरं
मुष्टिपिष्टखलमुष्टिकं कलितनीलचेलमतिपाण्डरम् ।
घोरसीरधरमाजियागकृतमागधाधिकपराक्रम-
स्थेमहोममतिकोमलं वहति कामपालवपुरन्तिके ॥११४॥

अयं पुनः स्ववशीकृतमायस्य श्रेयस्यामीश्वरावस्थायां स्थितस्य निर्मल-ब्रह्मणो नारायणाख्यस्य सततप्रकटसर्वज्ञादिसकलनिजानुभावः पूर्ण एव प्रादुर्भावो वासुदेवाख्यः ॥

सौहार्दवैरभयरागमुखैः समेषां
सद्यो विमुक्तिकरणैकधृतत्वरोऽयम् ।
भूभारहानिरनुषङ्गकृता तदेनं
मानन्त्यतीव मुनयः सुखसेवनीयम् ॥११५॥

अत एव निरवग्रहानुग्रहत्वरया वैरयोगभाजां भोजराजादीनां व्योम-वादनारदवचनादिना वैरदीपनवेगकारी भक्तितुन्दिलनन्दाद्यभिनन्दन-त्वरया पुरत एव गोकुलं यातः पूतनाशकटासुरपवनवत्सकबकाघमुखादीनां निधनेनैव निजपदप्रदायी स्वोपयुक्तस्यानन्तफलदायित्वादुत्तमदत्तमपि गोपीनां गोरसादिकमुपयुञ्जानः सर्वथा मनोविलयनार्थं च क्वचिद् बाललीलादिहास्यानि क्वचिद्विविधदास्यलास्यादिकरुणास्पदानि क्वचिल्लोकोत्तरशैलोद्धरणाद्यनेका-द्भुततराणि क्वचित्कालियवेष्टनादिस्वनिधनभयानि क्वचिदरिष्टकेशिवधादिवीर-कर्माणि क्वचिद्भुवनललितमुरलीगानरासविलासविप्रलम्भसम्भोगादिशृङ्गार-रसतरङ्गितानि च विशृङ्खलीकुर्वन् गोगोपालमृगतृणवीरुदादिमुक्तिप्रदानायैव च नित्यमरण्यसञ्चरणरसं प्रपञ्चयन् विरिञ्चिवञ्चनबहुरूपविहरणे च निखिलगोमातृस्नेहप्रसरानात्मगोचरानेव चिरतरं विरचयन् कदाचिदखिल-गोकुलवासिनां करतलामलकवद् ब्रह्मानन्दमेव साक्षात्कुर्वन् यथाकथञ्चिद् गत्यर्हांश्च हस्तिमल्लमल्लवरकंसपञ्चजनसृगालहंसडिम्भकशतधन्वमुरनरकादी-

नात्मनैव परिहिंसन् अनधिगतस्ववधसुकृतेषु यवनमगधादिषु चान्तकाले कान्ततरशान्तरूपप्रदर्शनेन मुक्तिकरवासनाङ्कुरमावपन् अखिलदेवाप्सरसामपि सम्प्रति सम्भृतनिजसेवया देवत्वान्तेऽपि मुक्तिरस्त्विति यदुनृपस्वदयितारूपेणावतारं प्रागेव प्रचोद्य तत्प्रियानुगुणकल्पितवेषो नित्यमेव तत्तादृशविनोदैर्मनांसि विलापयन् अमूनेव मनुजलोकदुरवलोकां निजलोकसम्पदमिहैव पृथगनुभावयितुं जलधिदुर्गकारितद्वारकाख्यदिव्यपुरविहारी गान्दिनेयधनायापरिपूरणप्रधानप्रयोजनार्थमेव च स्यमन्तकोदन्तदैन्यमुत्पादयन् अवश्यानुभाव्यदुरितानुभावनेनापि निरतिशयशुभकरणार्थमेव पार्थादीनामपि किमपि पीडामिव प्रदर्शयन् स्वतनुपश्यविश्वजनदुरितनिश्शोषणभक्तवश्यतादिप्रकटनाय च राजसूयादिकमपि प्रारम्भयन् क्वचिन्मनःप्रेरणेन क्वचिन्नयनप्रयोगैः क्वचिन्निजप्रभावप्रकाशनैश्च पुरः प्रज्ञातं परप्रयोजनार्थमेव सकलकर्मलवमपि नर्ममात्रेण निर्मिमाणो निश्चलसच्चिदानन्दाम्भोधिमात्रधिया त्रिदशोत्तमबुद्ध्या मनुजोत्तमबुद्ध्या च तत्तदधिकारिभिरत्यास्वादितनित्यशुद्धसत्वमयनिष्कलनिर्विशेषमूर्तिरस्मत्सुकृतवशादिह प्रत्यक्षमेवास्ते ॥

भूयोऽपि चास्य बहु खल्ववतारकार्य-
मास्ते श्रुतं खलु मया मुनिवर्यवाक्यैः ।
नैवाधुना प्रकटयामि तदा तदा तं
पश्यन्तु विश्वजनता भगवद्विलासम् ॥११६॥

एष एव खलु बद्धबुद्धवपुरुद्धरिष्यति पुनस्त्रयी-
मुत्कटोत्कलितकल्किमूर्तिरपि खड्गयिष्यति खलोत्करान् ।
भूयसा किमयमेव सर्गलयपालनैकरसिकः पुमान्
याज्य एव खलु पूज्य एष नृप योज्य एष हृदि योगिनाम् ॥११७॥

तद्दुर्विबोधमपि दुर्वचमात्मतत्त्वं
हर्षाश्रुसंप्लुतसमाजनिशम्यमानम् ।
शृण्वन्मुरारिरपि हर्षविकारवेगा-
नात्मस्तुतिस्त्विति निगृह्य कथञ्चिदस्थात् ॥११८॥

चैद्यस्तु वैरिगुणवर्णनकर्णशूल-
तूर्णप्रदीर्णहृदयोऽधिकपूर्णरोषः ।
मन्थाद्रिघूर्णितमहार्णववद्विघूर्णन्
प्रोद्गीर्णवाग्वचनहालहलं तदाऽपि ॥११९॥

प्रागेवासौ विसारः क्वचिदसुरवधे हीनसौकर्यखिन्न-
स्तम्भं प्राप्तः कथञ्चिद्व्यदलयदपरं सर्वदं तु न्यवध्नात् ।
मुन्यात्मा वीरहत्यां व्यधित निरवधिं स्वस्य दारानदोषा-
नत्याक्षीद्राघवात्मा हरिचरितमहो सर्वमेवाभिरामम् ॥१२०॥

स्त्रीघ्नो गोघ्नः कृतघ्नः खगफणिभिदधान्नाकुमात्रं किलाद्रिं
पर्यास्थद्दारुमात्रं शकटमरमयद्गोपिका गव्यमोषी ।
ब्रह्मण्यं मागधं तं मुहुरपकृतवांस्तद्भयाद्दाशदेशा-
नातिष्ठन्द्वेष्टि लोकान्मणिममुषदहो स्तौषि दोषानशेषान् ॥१२१॥

षण्डत्वाद् ब्रह्मचर्यच्छलभृदपनयांभोधिरम्बापहारा-
त्कन्यानर्थं गतोऽभूः सभयमसहथा गायकाद् भ्रातृघातम् ।
त्वं भीरुत्वाच्चिरायुर्वससि कपटधर्मोक्तिभिः प्राप्तमानो
रे रे मिथ्योद्य चैद्यस्त्विह न हरिकथाभीषिकाभिर्बिभेति ॥१२२॥

रे रे वर्षिष्ठ तिष्ठत्विह यदुकुहकश्लाघिका मोघिका ते
गच्छ स्वच्छन्दमृत्युर्व्रज व समरभुवं खाद्यसे चैद्यबाणैः ।
जूर्णे वा पूर्णलज्जैस्त्वयि किमिषुगणैराह्वयेऽहं त्वसाह्वान्
पार्थाः सार्धं स्वकैर्मां रिपुमथनधनुर्धारयं वारयन्तु ॥१२३॥

इत्थङ्कारमदमघोषप्रसविनि दमघोषप्रसवे सभाङ्गनसङ्गिनि चतुरङ्गरोष-भङ्गुरभ्रुकुटिके भङ्गाकटभङ्गावहनयनपैङ्गलीजुषि लाङ्गलपाणौ जाङ्गलिकोऽस्म्यहमेव सुनीथभुजङ्गमस्येति लाङ्गलमुद्वहति स्वाङ्गतरङ्गितरोषविकारेषु गाङ्गायनिप्रभृतिषु रथाङ्गपाणौ च शशाङ्कधवलस्मिताङ्कुराङ्कितमुखे निरादर एव स्थितवति भृशाक्षमेषु च प्रतीक्षिततदाह्वानेष्ववस्थितेषु व्याप्तरोषतात्वर्यमाणसात्यकियुतेषु रणशौण्डभुजदण्डप्रकाण्डताण्डवितगाण्डीवादिहेतिषु

पाण्डववीरेषु रोषचण्डिमखण्डितसन्देहेषु समभेवोत्थितेष्वेवोग्रकोपादग्रतस्स-रोनिर्गलद्विस्फुलिङ्गनयनोदरो वृकोदरो गगनाट्टघट्टननिष्ठुराणि त्रिचतुराणि गर्जितानि निर्जनयन्नर्जुनधनुर्ज्यागर्जितैस्सममुद्ववाम वाणीम् ॥

चेदीशानां शतं वा प्रसरतु पुरतो दन्तवक्राः सहस्रं
काशीशाः पौण्ड्रका वाप्ययुतमयमयं जृम्भते भीमसेनः ।
ये ये कृष्णार्चनायामसहनमनसस्ते किलैकैकशोऽद्य
प्रोद्यद्दोर्दण्डचण्डभ्रमितगुरुगदाघोरघातान्सहन्ताम् ॥१२४॥

इति परिराटिनं साटोपमुत्पतिष्णुमधिकासहिष्णुमखिलाभिभूष्णुं गदावि-भ्रान्तिविभ्राजिष्णुं जिष्णुज्यायांसमेनं द्वित्रैः पदैरिव चैद्यमूर्धानमधिरोक्ष्यन्त-मभिवीक्ष्य पीठिकोत्थायं समुत्थाय हस्ताग्रमभिगृह्णन् जह्नुजासूनुरन्वगादीत् ।

दोर्भिर्नेत्रैश्च पूर्वं हरिहरसदृशं त्यक्तुमैच्छत्पिताऽमुं
कस्याप्यङ्के विजह्यात्तनुविकृतिमसावस्य हन्ता स एव ।
इत्यभ्रोक्तयाद्भुतेनागतनृपतिजनाङ्केषु मात्राऽर्पितोऽयं
वर्धिष्णुर्मातृवीक्षागतयदुवृषभस्याङ्कतोऽभूद्गताङ्कः ॥१२५॥

आगः सहस्वेति वृतो जनन्या कृष्णः शतागःसहनं न्यगादीत् ।
तेनान्यनिर्भीतिरसौ खलोऽस्मानाह्वास्त भो क्षाम्य परामिषे त्वम् ॥१२६॥

इत्थमुक्ते हस्तधृते च कथञ्चित्तस्थुषि निःसहज्वलितभामे भीमे
उच्चैरुच्चैः स्वमर्मप्रकटनकटुकक्रोधबाधः सुनीथो
रे रे कृष्ण ! त्वमागः सहसि किल वयं त्वामिषत्वं गतास्ते ।
एह्येहि क्षुद्र ! लज्जाविकल ! चपल ! गोपाल ! भूपालमानिन् !
दक्षश्चेद्रक्ष दक्षक्रतुमिव गिरिशो निर्धुनोम्यध्वरं ते ॥१२७॥

इति वादिन्येव चण्डभुजदण्डकुण्डलितकोदण्डे सन्तेजितशरकाण्डैः खण्डयितुमेव पाण्डवयज्ञशालां प्रत्यापतति पापिष्ठचेतसि चेदिश्रेष्ठे भूसुरजालकेषु च भीलुकेष्वाशयाभिज्ञदारुकपूर्वसज्जितमेव निभृतनिहितं रथप्रवरं लघुप्रपातमारूढस्तटित्प्रकाशमिलितनवप्रलयाम्बुदप्रतिमतेजा दृढप्रकृष्ट-धनुष्प्रकाण्डमण्डलान्तर्गते रिपुप्रतिमुखमेव ददृशे मुरप्रमाथी ।

ततस्तु चेदिभूमिभृत्सुहृत्त्वदत्तचेतस-
स्समस्तदुष्टभूपतीनभिप्रचार्य संहतान्।
जगत्त्रयेश्वरः स्वयं निवर्त्य चापवल्लरीं
घनप्रणादसोदरीं किमप्युवाच भारतीम् ॥१२८॥

भो भोः सज्जनव्यसनसज्जनाचिरादेव जयपदविच्युतो मयि नित्यवैरितया मद्भेदयोग्योऽयं चेदिराजः ॥

छिद्रेऽधाक्षीत्पुरीमें यदुगणमहरद्रैवताद् बभ्रुपत्नीं
जह्रेऽमुष्णान्मखाश्वं मयि मगधसुतार्थे च किं किं न चक्रे ।
दुर्वादाः सर्वलोकैरिह च निशमिता यज्ञबाधे शतागः-
पूर्णोऽयं तूर्णमस्मादपसरत नृपा घूर्णितं मे रथाङ्गम् ॥१२९॥

इति निशम्य निशाम्य च शार्ङ्गिणः प्रतिघभारतरङ्गितमिंगितम् ।
स्वगतिकालमनाप्य भियाऽप्यलं क्षितिभृतः सबलाः प्रपलायिताः ॥१३०॥

यान्तु यान्तु किममीभिरद्य मम कातरैर्मृतिभयातुरै-
रेक एव पुनरीश्वरोऽस्मि ननु गोपसूनुघटनाविधौ ।
इत्युदीर्य भृशतिग्मधारमिह रुक्मिणीकुचपदाङ्किते
माधवोरसि शरं किरन्गरकिरं गिरश्च पुनराददे ॥१३१॥

भो भो गोपवटुं हठान्मम वधूचोरं बलादीनमून्
कृत्स्नान्पाण्डवखेटकानपि मखञ्चामुं सुखं चूर्णयन् ।
बद्धे युद्धमहाध्वरेऽत्र हि जरासन्धस्य बन्धोरहं
स्कन्धावारधुरन्धरोऽद्य वितनोम्यानृण्यमाकर्ण्यताम् ॥१३२॥

अन्योन्यच्छन्नगात्रध्वजरथमिषुभिस्तत्क्षणं निष्प्रयासं
प्रास्तापास्ताखिलास्त्र त्रस भुवनमदृष्टश्रुतं नारदाद्यैः ।
चैद्ये नोद्यत्प्रकोपप्रतिभयवदनं शौरिणा स्मेरवक्त्रं
हंहो किं किं न चित्रं निरघटि घटिकामात्रतश्शात्रवाभ्याम् ॥१३३॥

ततस्तु नमोऽस्तु भगवन् बाध्यतां न माध्यन्दिनसवनवेला तव लीलारसै-

रिति दारुकेणाऽपि दारुणशरविदारितेन धीरतां विहाय वारितः शौरिरेन-मारचितचारुस्मितमीरयति स्म ।

पूर्वं घोरनखांकुशैरथ शराङ्कूरैः कृताङ्को मया
दत्तद्वेषवरः स चेदिभृदसौ मद्भृत्यमुख्यो जयः ।
पश्यन्त्वस्य बलं जना इति मया यत्किञ्चिदुत्क्रीडितं
यच्छाम्यद्य मनोरथं पृथुमहश्चक्राय चक्राय मे ॥१३४॥
आरोक्ष्यामि तवाङ्कमात्ममहसा रे कृष्ण कृष्णेत्यलं
क्षिप्ते पोद्विषतः सुदर्शनमसौ दुर्दर्शनं प्रोद्वहन् ।
उच्चैर्धर्मपथो जयत्विति वदन्मार्तण्डचण्डत्विषा
तेनाकुण्ठजवं चखण्ड कुमतेः कण्ठं विकुण्ठेश्वरः ॥१३५॥
जन्मत्रय्याऽऽत्तविष्णुस्मरणबलसमुद्भूद्धचिद्धामदीप्तं
बुद्ध्याऽद्यं चैद्यदेहादुदितमुरुमहोरूपि सूक्ष्मं शरीरम् ।
कृष्णं प्राविक्षदालक्षितमखिलजनैः सर्वकामाढ्यपूर्ण-
ब्रह्मानन्दं स भेजे परमसगुणसायुज्यमावृत्तिहीनम् ॥१३६॥
हृष्टैः सुरैः कुसुमवृष्टिरमोचि कृष्णे
तुष्टाः समेजय जयेति जना विनेदुः ।
दष्टाधरोष्ठमपि पिष्टकरं क्षणार्धं
दुष्टाः स्थिता अपि भियैव पुनर्ननन्दुः ॥१३७॥
एवं चैद्ये तमाद्यं पुरुषमुपगते तत्सुतन्नस्य राज्ये
निर्मास्यन्कर्मशेषं नृपतिरयमुपानीय दानीयलोकान् ।
वित्तैः स्वस्यैव हस्त्यैर्मणिगणगुरुभिर्द्रौणिपात्रप्रणीतैः
कर्णोत्कीर्णैश्च पूर्णानकुरुत निखिलान्वित्तपप्रत्यनीकान् ॥१३८॥
रत्नाग्र्यस्वर्णकन्यावसनपशुघटायानभूषादि यद्यद्
यस्येष्टं यच्च धर्तुं क्षममखिलमिदं राज्ञि देदीयमाने ।
कालेनाशेषकामप्रतिहतिरवधिं हन्तकारेष्वकार्षीद्
गृहीताऽऽयात पूर्णं तनुकुरु भवनादीनि घोषो निरैषीत् ॥१३९॥

ततः क्रमेण निवृत्ते मरुत्वतीयग्रहत्रितयहोमे दिव्यदुकूलजालोल्लसितोल्लो-चादिवेल्लिते शालाप्राग्विभागे गृहीतकोदण्डशरकाण्डस्य राजशार्दूलस्य शार्दूलचर्मास्तरणासीनस्य सर्वौषध्यादिभिरमिताघोषमभिषेककर्म निर्माय समभिषिक्तोऽयं युधिष्ठिरः पाण्डुसूनुरिति समुद्घोषयाञ्चक्रुः ।

पुरस्तादभिषेकस्य परस्ताच्च कृतास्तदा ।
पार्थहोमास्तु पार्थस्य यज्ञे सार्थकतां ययुः ।।१४०।।

बाहुः पृथिवीभरणाद्वराहकृत्यादतस्सदा नृपतेः ।
अवहदिह पादुकामयवराहकृत्यादरं सपादोऽपि ।।१४१।।

महेन्द्रस्तुतशस्त्रप्रयोगपरिशोभितेऽथ समितितले ।
देवासुरसमरसमं समरमकुर्वन् प्रधाव्य वीरवराः ।।१४२।।

सङ्ग्रामडम्बरविधाविह दुन्दुभीन-
प्याजघ्नुरुग्ररवजृम्भितकम्पिताशाः ।
चक्रुश्च वादचतुराः सदसि प्रकामं
तर्कादिपक्षशतसाधनबाधनानि ।।१४३।।

आग्नीध्रपश्चिमोच्चन्मणिभवने संस्थितोऽयमासन्द्याम् ।
सूतादिप्रकृतिवरैर्देवनमतनिष्ट काञ्चनैरक्षैः ।।१४४।।

ततश्च नरकेसरिणेव हिरण्यकशिपुमाक्रम्याऽऽसीनेन होत्रा वेदभाग-गदितमेव शौनःशेपमाख्यानमाख्यापयन् विहितसरण्या हिरण्यासनगोसहस्र-मयीं चास्य दक्षिणां दत्त्वा माहेन्द्रग्रहभक्षणादिरीत्या साध्वेव माध्यन्दिनसवनं समाप्यत ॥

तृतीयसवने तावत्सोमग्रहसमुद्यमे ।
हन्तादित्यग्रहोऽप्यासीत् तूष्णीं ज्योतिर्विदोऽभवन् ।।१४५।।

ततस्तृतीयसवने परिसमाप्ते महिताघोषसम्भृतावभृथोदयनीयमैत्रावरु-णीषु कृतासु गृहान्तरमासाद्योदवसानीयेष्ट्यवसाने निखिलाभरणादि-परिकरविभूषितस्य महाराजस्य महाडम्बरविजृम्भितः पुनरभिषेकोऽपि विघोषितोऽभूत् ॥

एवञ्चैत्रमाससमाप्तौ समाप्तेऽभिषेचनीये तत्रैव सद्मनि कृतामावास्येष्टिः पुनराग्नेयीमिष्टिमन्वतिष्ठत् ॥

तदुत्तरदिने च तद्गृहात्पुरस्तात् षट्सु शम्याप्रासप्रदेशेषु प्रतिदिनं पृथक् पृथगिष्टीर्विधाय सप्तमदिने सप्तमशम्याप्रासप्रदेशे प्रागेव प्रतिष्ठिताम् अतुलमहाभोगशालिनीं शालामष्टमीतिथौ प्रविष्टो यष्टा तस्यां दशपेयाख्य-मेकदीक्षादिनारब्धत्रिदिनोपसत्कं चतुर्थदिनसुत्यमग्निष्टोमसंस्थं सोमयागं प्रथमकथितप्रक्रिययैव प्रक्रमते स्म ॥

यद्दीक्षादिवसे बिभर्ति नृपतिः सत्पुण्डरीकस्रजं
प्राजापत्यकतूपरश्च सवने कायश्च यस्मिन् पशुः ।
सोमं यत्र च भक्षयन्ति चमसान् हुत्वा शतं ब्राह्मणा
यस्मिन् वा मणिदर्पणद्वितयमप्यध्वर्यवे दक्षिणा ॥१४६॥

ईदृशस्य चतुर्दिननिर्वर्त्यत्वादहर्दिननिर्विश्रमस्य महाभोगमहनीयस्य दशपेयक्रतोरन्ते कृतश्मश्रुमात्रवपनो मेदिनीपतिर्द्वादशतिथाववेष्टिं नामेष्टिं पञ्चहविष्कामनुष्ठाय तदूर्ध्वेऽहन्यादित्यमारुतच्छागीद्वयवन्तं पशुबन्धमप्युप-सन्तेने ॥

ततश्च चतुर्दश्यां पूषादिदेवत्यां पञ्चदश्याञ्च पूर्वप्रयुगाख्यामिष्टिमिष्ट्वा कृतपौर्णमास्येष्टिरुत्तरेऽहन्युत्तरप्रयुगाख्यामपि कृत्वा पुनर्द्वादशदिन्याञ्च जन्यार्थिनाञ्जन्यप्रदानसन्नद्धो धृतव्रत एव ववृते ॥

नाभविष्यदिह वा जनार्दनो नामरिष्यदथवा स चेदिराट् ।
आपतिष्यदधुनाऽत्र सङ्गरो घोर इत्यनुशुशोच नारदः ॥१४७॥
ततो वसन्तान्तिमदर्श आगते तिस्रस्तथा दक्षिणमध्यमोत्तराः ।
शाला व्यदृश्यन्त कृता महाप्रभाः पुरो यथा पावकशक्रशूलिनाम् ॥१४८॥

तासु च दक्षिणशालां प्रविश्यापरिमितत्वविधेर्द्वित्रदिनमात्रदीक्षं द्वादशो-पसदमासन्नपौर्णमासीव्यवस्थितसुत्याप्रयोगमतिरात्रसंस्थात्मकं केशवपनीयं नाम सोमयागं कृत्वा तदवसानकृतकेशादि कृत्स्नलोमवपनो बभूव भूमिपालः ॥

दीक्षाक्रमो मिलदुखाभरणः पुरोव-
द्दीक्षावधौ क्रयविधिश्चयनन्तु सर्वम् ।
कार्यं प्रवर्ग्यदिवसेषु पशुस्तदन्ते
सुत्या तदूर्ध्वमिति सर्वमखे समानम् ॥१४९॥

एवं ग्रीष्माद्यवलर्क्षपक्षे गते मध्यमशालामध्याविश्य पक्षत्रयनिर्वर्तनीयं व्युष्टिद्विरात्राख्यमहीनमहीनाभोगं सोमयागमारभत ॥

सोऽप्यपरिमितदीक्षाविधानात्त्रिंशद्दिनप्रायदीक्षावसानोऽहीनत्वान्नियत-द्वादशोपसत्को ग्रीष्मावसानचतुर्दशीपञ्चदशीव्यवस्थिताग्निष्टोमातिरात्र-संस्थात्मकसुत्यात्मकदिनद्वयविद्योतमानः समुद्यदवभृथादिघोषः समाप्तिं ययौ ॥

ततः श्रावणमासाग्रिमपक्षतेः परमक्षताभोगामुत्तरशालां प्रत्युपेत्य क्षत्रस्य धृतिर्नामाग्निष्टोमं त्रिदिनदीक्षं त्रिदिनोपसत्कं सप्तमदिनसुत्यमत्यन्तप्रोद्घोषिता-वभृथं प्राथमिकरीत्या प्रातनुत ॥

ततस्तदुत्तरदिनैः पूर्वदेविकेष्टिमुत्तरदेविकेष्टिं त्रैधातवीयामप्याधाय पक्ष-शेषेण पशुत्रितयसुराग्रहादिव्याप्तामात्तावघोषावभृथयात्रां सौत्रामणीमप्यति-वाह्य श्रावणमासपूर्वपक्षान्ते राजसूयक्रतुमतिक्रमयाञ्चक्रे ।

गङ्गायां तुङ्गरङ्गत्पटहपटुरवं सङ्गतानन्तभूभृ-
द्भूपाशस्त्रौघतेजःकपिशदशदिशं विस्मिताशेषलोकम् ।
व्योमान्ते पाण्डुनाऽपि प्रमदभरगलद्बाष्पमालोक्यमानं
चक्रे शक्राधिकश्रीरतुलमवभृथाघोषमन्त्यं नरेन्द्रः ॥१५०॥

दिव्याध्वरावभृथपूततमे द्युनद्यास्तोये ममज्ज हरिणा सह सर्वलोकः ।
आपाण्डु पाण्डुसुतकीर्तिपयःपयोधौ तावच्चतुर्दशजगन्त्यपि पर्यमाङ्क्षुः ॥१५१॥

निर्वर्त्यावभृथं महोज्ज्वलमहाः कृष्णासखो राजरा-
डुत्तीर्णस्सुरवृन्दकीर्णसुमनःसम्भारसम्भावितः ।
कृष्णाभ्यां धृतचारुचामरमणिच्छत्रो धरित्रीभृतां
सार्थैः सार्धमगाद्विशेषविहितालङ्कारतुङ्गां पुरीम् ॥१५२॥

निर्वृत्ते सप्ततन्तौ सुमहितविभवे निर्वृते सेवदेव-
व्राते निर्व्यूढकृत्ये नृपतिरथ समाहूय निःशेषलोकान् ।
बुद्ध्वोर्ध्वं धार्तराष्टच्छलमतिमधुनैवाहमुद्धूलयिष्ये
वित्तौघानित्यभीप्सन्निव मणिकनकं मेघवर्षं ववर्ष ॥१५३॥

दिग्भ्यो बलाहृतमनन्तधनप्रपञ्चं
तत्रैव वर्तयितुकाम इवावनीन्द्रः ।
तत्तद्दिशं गमिषु सर्वजनेषु किं किं
कस्मै ववर्ष न सहर्षमधर्षितोष्मा ॥१५४॥

नो देहेषु ममुर्विभूषणगणा गेहेषु नार्थावली
नैवाऽऽश्चर्यरसानुभूतिलहरी चित्तेषु वा देहिनाम् ।
आविप्रं पुनरान्त्यजातिनिखिलं मानुष्यकं तत्क्षणा-
द्भूपप्रत्तदुकूलकाञ्चनमणिव्याप्त्या सुदीप्तं बभौ ॥१५५॥

दद्मो दद्मो धनालीर्नरवरतिलकायेति सर्वे नरेन्द्राः
सर्वं सम्पूरयामो द्विजमुखजनताश्चित्यमी पाण्डवेयाः ।
एवं स्पर्धानुबन्धे महति सति जयं केवलं जानते ते
पूर्णोद्गीर्णोरुरत्नज्वलदररमुखाः कोशगेहप्रदेशाः ॥१५६॥

एवं निःसीमहृष्यन्मुनिसुरमनुजाशीर्भिरुद्घोषिताशं
प्रस्थानप्रत्तपुण्यद्धनगृहनगरक्षेत्रपात्रादिभारम् ।
स्वर्णापूर्णावकीर्णव्रजदुरुजनता काञ्चनीभूतविश्वं
चित्रं निर्वर्त्य तत्र क्रतुवरमतुलं धर्मराजो विरेजे ॥१५७॥

एतावन्मत्कृपायाः खलु विलसितमित्युच्चकैर्दर्शयित्वा
विश्वानन्दाभिवर्षी पुनरपि वसतिं प्रार्थ्यमानोऽपि पार्थैः ।
दैवाद्भाविन्यवस्था मयि सविधगते माऽस्त्वितीवात्तचेता-
श्चैद्यारिः सौभरुद्धां सपदि निजपुरीमश्वयीद्विश्वसाक्षी ॥१५८॥

समाप्तोऽयं प्रबन्धः ॥

॥ शमस्तु ॥

संस्कृत-साहित्य-परिषद्ग्रन्थमाला

मुद्रापित-ग्रन्था:*

		मूल्यम्			
			सधारणानम्		सदस्यानाम्
२।	कालीतन्त्रम्—सटीकानुवादम्	,,	॥=०)	,,	॥०)
३।	शङ्करीसङ्गीतम्	,,	।=०)	,,	।=०)
४।	मुक्तिवदः—गदधर-भट्टचर्य्यविरचितः, टीकाद्वय-भाष्यानुवादसहितः	,,	२)	,,	१॥०)
५।	দুর্গাপূজাতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্ শারদীয়দুর্গোৎসবপ্রমাণপ্রয়োগতত্ত্বরূপম্	,,	১।০	,,	১৲
६।	पितृदयिता—अनिरुद्धभट्टकृता, सामवेदीय-सन्ध्या-श्राद्धादिपद्धतिरूपा	,,	१।०)	,,	१)
७।	দুর্গোৎসবনিবন্ধকদম্বম্—দুর্গোৎসববিবেকাদি-গ্রন্থপঞ্চকাত্মকম্	,,	॥०	,,	।৵০
८।	कारकोल्लासः—भरत-मल्लिककृतः, सोदाहरण-कारकनिर्णयरूपः	,,	=०)	,,	=०)
९।	ऋग्वेदभाष्योपक्रमणिका—सायणकृता, आङ्गलभाषाटिप्पणीसमेता	,,	॥।०)	,,	॥=०
१०।	গ্রহযাগতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্	,,	।৶০	,,	৶০
११।	प्रभाकरविजयम्—नन्दीश्वरविरचित-प्रभाकर-सम्प्रदायानुसरि-मीमांसग्रन्थः	,,	१।०)	,,	१)
१२।	তীর্থতত্ত্বম্—রঘুনন্দনভট্টাচার্য্যকৃতম্	,,	।৵০	,,	।/০
१३।	पवनदूतम्—लक्ष्मण-सेन-सभाकवि-धोयीकविकृतम्		॥।०)	,,	॥=०)
१४।	नलदमयन्तीयम् (सप्ताङ्कनाटकम्)—श्रीकालीपद-तर्काचार्य्यकृतम्	,,	१।०)	,,	१)
१५।	प्रशस्तपादभाष्यम्—जगदीश-सूक्तिसहितम्, नवीनया सूक्तिदीपिकया भाषाभाष्येण च समलङ्कृतम्		२)	,,	१॥०)
१६।	যাত্রাতত্ত্বম্—শ্রীরঘুনন্দনভট্টাচার্য্য-কৃতম্, বিষ্ণোরথযাত্রাদি-দ্বাদশযাত্রাপদ্ধতিরূপম্	,,	১৲	,,	৸০
१७।	ऋक्प्रातिशाख्यम्—उवट-भाष्यानुसारिण्या व्याख्यया समेतम्	,,	२॥०	,,	२)
१८।	प्रमेयरत्नावली—बलदेव-विद्याभूषणकृतो वैष्णवदर्शनग्रन्थः	,,	१।०)	,,	१)
१९।	छान्दोग्यमन्त्रभाष्यम्—गुणविष्णु-विरचितम्	,,	३॥।०)	,,	३)

* देवनागराक्षरमुद्रितनामानि पुस्तकानि देवनागराक्षरेण तथा वङ्गाक्षरमुद्रितनामानि वङ्गाक्षरेण मुद्रापितानीति बोद्धव्यम् ।

